

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

XII

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 12 (134), December, 1958, Vol. XI.

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1., Tel.: NORTH, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1958 РІК

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 10 ш.	1 ф. 5 ш.	13 ш. 6 п.	4 ш. 6 п.
Австрія ...	60 ш.	33 ш.	18 ш.	6 ш.
Аргентина	78 пезів	39 пезів	20 пезів	7 пезів
Бельгія ...	260 б. фр.	132 б. фр.	71.50 б. фр.	24 б. фр.
В. Британія	2 фунти	1 фунт	11 ш.	3 ш. 9 п.
Канада ...	7.50 дол.	4 дол.	2.25 дол.	75 цент.
Німеччина	14 н. м.	7.50 н. м.	4.20 н. м.	1.40 н. м.
Парагвай .	140 гуар.	70 гуар.	36 гуар.	12 гуар.
США	7.50 дол.	4 дол.	2.25 дол.	75 цент.
Франція ..	1960 ф. фр.	1000 ф. ф.	500 ф. фр.	170 ф. фр.
Швеція ...	24.80 кор.	12.50 кор.	7.20 кор.	2.40 кор.

В інших країнах — у перерахуванні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 12/60 (134)

ГРУДЕНЬ, 1958

Річник V (XI)

Зміст XII-ої книжки

	: ВІДПОВІДЬ МОСКОВСЬКИМ ІМПЕРІАЛІСТАМ	1323
Проф. Г. ВАЩЕНКО	: ОСВІТА В ДОРЕВОЛЮЦІЙНІЙ РОСІЇ	1335
Емма АНДІЄВСЬКА	: КЛАСИЧНА ОСІНЬ; ПЕРСЬКЕ	1344
Кн. І. ТОКАРЖЕВСЬКИЙ	: ЛЮБЛІНСЬКА УНІЯ І ЇЇ НАСЛІДКИ	1345
І. ВИШЕНСЬКИЙ	: ДО ВСІХ НА ЗЕМЛІ ЛЯЦЬКІЙ ЖИВУЧИХ	1351
Єл. Є. БАЧИНСЬКИЙ	: РІК 1917 (спогади-діярії; продовж., 3)	1353
П. САВЧУК	: РЕВОЛЮЦІЙНА ТВОРЧИСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА	1367
Іван ДЕРКАЧ	: ШЛЯХ ТРОЯНДАМИ СТЕЛИВСЯ	1373
Михайло КУШНІР	: САМІТНИК З ЕКС (П. Сезан, 1839-1906)	1381
Едгар Елен ПОВ	: КРУК (переклав В. Державин)	1385
Р. ВОЛОДИМИР	: ПАНТЕЛЕЙМОНОВІ КУЛІШЕВІ	1387
Андрій ЛЕГІТ	: БАТЬКІВЩИНА, ЛІКИ; ГЕРОЯМ ЗАКАРПАТТЯ	1388
	: ІЛІЯДИ ГОМЕРОВОЇ ДЕЛЬТА (переклав В. Державин; закінчення)	1389
Джеймс-Олівер КЕРВУД	: ДОЛИНА МОВЧАННЯ (продовження, 5)	1393
В. ДЕРЖАВИН	: »ПОПІЛ ІМПЕРІЙ« Ю. КЛЕНА І НОВІТНЯ СПРОБА ПЕРЕОЦІНКИ ЙОГО ПОЕЗІЇ (продовження, 3)	1407
Лев БИКОВСЬКИЙ	: ГОНЧАРЕНКОЗНАВСТВО У 1955-1957 РР.	1411

Огляди і рецензії

В поневоленій Україні

Д. Шалдій	: РІЧНИЦЯ ВИКРИВЛЮВАННЯ ДУШ МОЛОДІ	1417
Д.	: ДОГМАТИЗМ У ПРЕСІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ	1420

У світі

Б. Вітошинський	: ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ	1423

З нових видань

Д. Горняткевич	: ВАРТІСНА ПРАЦЯ	1430
В. Державин	: З ТАВОРОВОЇ ПОЕЗІЇ І-ОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ	1432
	: ЗМІСТ РІЧНИКА »В.Щ.« ЗА 1958 Р. 1435-1440	

Персдрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj,
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

P. Shevchuk, Esq.,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytvynovych,
a/c V. Kolesnikievich,
Villa Alta, Encarnacion.

США:

Very Rev. Paul Falko,
29 Wilson Str.,
Rochester 5, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
6786, Memorial St.,
Detroit, 28, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N.Y.

Клівленд і околиця:

T. Wasyluk,
4306 Wood Avenue,
Parma 29, Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw,
Box 759,
Stockholm, 1.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 піл. 9 п.
Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо
розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси про-
симо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

ВІДПОВІДЬ МОСКОВСЬКИМ ІМПЕРІЯЛІСТАМ

Московські еміграційні організації пропагують серед вільних народів світу необхідність задержати «єдинонеділиму» Російську імперію і після розвалу комунізму. При цьому вони оперують демагогічними й далекими від правди аргументами, закриваючи свою справжню мету, шкідливу не тільки для народів поневолених Москвою, а теж і для західного вільного світу.

Тут друкуємо матеріал АБН-у в допомогу нашим Читачам у зовнішньо-політичній праці. В дискусії з будь-яким росіянином чи прихильником «єдинонеділимої» Росії, почуєте банальні, але зручно складені аргументи і тези в оборону цілості імперії. В нашій статті знайдете справжні, коротко спрецизовані відповіді на ці московські чи промосковські твердження.

Чи російська еміграція вважає СССР тотожним з Росією?

Очевидно. Ніхто з білоросіян не сумнівається в тому, що СССР є продовженням Росії, хоч одні кажуть, що це період її упадку, а інші твердять, що це світла сторінка її історії. Однак усі знають, що СССР — це Російська імперія. Питанням є справа пануючого режиму, а не імперії.

Візьмим, напр., діяльність «Національно-Трудового Союзу» (НТС). «Бальоники» на території сателітів СССР, пляшки по Дунаю та інша несерйозна пропаганда не можуть задоволити прихильників ентеесівців. Щоб навантажити свою діяльність капіталом дійсної революційно-визвольної боротьби, вони подають діяльність українського революційного підпілля за свою власну, фальшують українські підпільні летючки, підробляють мистецькі протибольшевицькі картини українських революціонерів та вдаються до різнорідного привласнювання діяльності антикомуністичних організацій поневолених Москвою народів.

Що для НТС сучасний СССР це Росія, свідчить, наприклад, факт, що Жукова він вважає представником «нашої російської армії», не зважаючи на те, що ця армія готується йти проти західних демократій, на теренах яких діє білоросійська еміграція.

Але ж російська еміграція має протикомуністичний характер.

І що ж з того? Вона невдоволена тільки комуністичним режимом, але самий СССР для неї це «матушка» Росія. Пригадаймо, що коли Німеччина пішла війною проти СССР, російські емігрантські організації де тільки могли (напр., на терені Югославії) ставали на боці Росії, хай і кому-

ністичної. Російська еміграція у випадку війни ССРСР із Заходом без сумніву стане проти Заходу на боці ССРСР, якщо Захід змагатиме не тільки до знищення комунізму, а теж до розвалу російської імперії.

Кажуть, що російські організації сильні, активні, але замовчують, чому — з яких причин. Пропонуємо рівну гру: хай російські організації працюють так, як ми — без зовнішніх матеріяльних субвенцій! — тоді вийде наверх справжнє обличчя і справжня сила росіян у порівнянні з силою і активністю інших неросійських народів у їхній протикомуністичній діяльності.

Російські білоемігранти заявляють, що вони волелюбні, дадуть автономію всім неросійським народам.

Москалі «визнають волю» тільки для тих поневолених народів, які є поза межами їх імперії та її сателітів. Сучасні володарі Кремля продовжують стару російську тактику: пропагують національну незалежність народам Азії і Африки, обстоюють політичну і економічну самостійність народів усюди, тільки не в ССРСР і в його сателітів. Двоторовість і фальшування устійнених понять свободи, волі, демократії і незалежності — старі методи російської імперіялістичної політики.

Як ставляться російські емігрантські організації до українського та інших поневолених народів в ССРСР?

В засаді вони, як і кожний російський політик, не визнають права на незалежність поневолених народів. За підставу до свого становища висувують такі «аргументи»:

1. Згідно з їх опінією жаден з поневолених народів не доріс до незалежності.

Зважте, хто подає і сугерує такі думки? — Агресор, гнобитель, що присвоює собі ще й право бути суддею, давати свою опінію, хто з його жертв здібний або нездібний до власного незалежного життя. Чи можна вірити опінії злочинця?

2. Під тиском західньої опінії, щоб зберегти «демократичне» обличчя, російські емігрантські організації висунули принцип непередрішення. Ось, мовляв, ми гуманно, демократично, наперед поб'ємо комуністів, створимо новий російський уряд, а тоді й проведемо голосування: схоче хто незалежності — дамо йому, не схоче — буде з нами, в одній «сім'ї».

Так заманюється поневолені неросійські народи до «спільного котелка», а західньому вільному світу пропонується не вмішуватися у «внутрішні справи народів ССРСР», якщо він хоче мати у російському народі союзника в боротьбі з комунізмом. А фактично пропонований принцип непередрішення буде виглядати так: У Москві чи деінде (по розвалі комуністичного режиму) буде створений російський уряд. Він зразу, з першої хвилини свого панування, візьметься ліквідувати усіякі «сепаратистичні» тенденції поневолених неросійських народів. Поки до ОН чи якоїсь іншої міжнародної компетентної організації дійдуть протести, думають москалі, то в новій «демократичній» Росії вже й проголосують за «єдинонеділему». Терор і обман — найкращий засіб зберегти імперію. Зрештою,

хто там з чужинців захоче мішатися у «внутрішні» справи Росії, хто захоче цікавитися «хаосом», «розрухами», «бунтами» і т. п., що звичайно виникають після кожної важкої війни? Сумління політиків вільного світу заспокоїться «автономією» для неросійських народів, чи хоч би тим, що нова Росія прийме найбільш «демократичну» нову, типу сталінської, конституцію, де всі народи будуть мати право «відділитися» від Росії.

Отож ідея непередрішення, голосування — це найгрубіша демагогія, підтримувана нині т. зв. американськими приватними колами. Вона цілком нереальна, її ніхто ніякими засобами не проведе, бо на неї не погодиться жаден поневолений народ, особливо український. Можна тільки дивуватися з наївності протекторів НТС та інших російських емігрантських організацій.

А тепер запитання: Яка мораль у тих західніх демократичних політиків, які підтримують цю єдинонеділимську концепцію і підтакують цій теорії агресора? Найпростіший закон права, закон морально здорової суспільності вимагає безсторонньої оцінки.

А спротив російської еміграції комунізмові?

Наша відповідь: Проти Муссоліні і Гітлера теж виступали емігранти, але ніхто з них не обстоював територіальних здобичів Гітлера, ніхто з них не вів пропаганди за збереження «Великої Німеччини». А ось російська еміграція ніби виступає проти комунізму і одночасно жадає, щоб після повалення комуністичної імперії всі поневолені нею народи залишилися надалі в Російській імперії.

Які ж є докази, що емігранти-росіяни ставляться негативно до відновлення Української держави?

Це висновки з їхньої дії і публікацій. Що ж тут говорити про фашистський НТС, коли навіть російські соціалісти пишуть, що в новій Росії на всій території обов'язуватиме мова російська. Осібні народи можуть мати (тільки!) свою адміністрацію («Соц. Вестник», Нью-Йорк, 23. 9. 1947). Навіть комуністи не мають відваги ставити такі твердження і обіцяють поневоленим народам куди більше.

Ця ж сама газета пише, що державний капіталізм залишиться, росіяни добре розуміють, що майбутнє Росії не в розподілі, а в залишенні Росії на її дотеперішній території.

Завжди те саме: колись була ідея «з'єдинення» всіх слов'ян, а коли Т. Г. Шевченко проголосив ідею національну, його послали на заслання.

Чи російські емігранти готові віддати загарбані Советським Союзом неросійські терени?

Ні, навпаки, їм іде про те, щоб у випадку розвалу комуністичного режиму Росія не втратила ні шматка загарбаной території, навіть сателітів. Светланін, політик НТС, пише, що саме ці побоювання гальмують визволення від червоного режиму. Отже, хай залишиться Хрущов, хай залишиться комунізм, аби тільки не було ризику у зменшенні території СССР чи у відриві його сателітів.

Хіба ж нема російських ідеалістів?

Про таких не чути. Коли мова про збереження цілості Російської імперії, вони зникають. Хто з них запротестував, що червона Росія захопила половину Європи? — Очевидно ніхто! Навпаки, московські емігранти оправдують червоних імперіялістів тим, що вони, мовляв, боролися проти гітлеризму (забули пакт Ріббентроп-Молотов!), зазнали великих жертв в «обороні людства» і їм належиться заплата. А що Росія «дістала» заплату просторами Європи і Азії, білоросіянам це навіть до вподоби.

Російські емігранти гарантують конституцію!

Була конституція і за царя, є вона і в ССРСР. Комуністична конституція дуже широка, «дозволяє» на все, чого тільки хто забажає — свобода слова, преси, людини, республіки. Остання має навіть право виступити з «Союзу»... Так у конституції. А в дійсності ні царська, ні комуністична, ні «еміграційна» конституції ніколи не мали, не мають і не матимуть нічого спільного з фактичним станом поневолених народів в Російській імперії. Її ніколи не вводять у життя, вона є тільки пропагандивним, а не правовим чинником. Чому ж вірити в конституцію росіян на еміграції, коли всі вони — білі чи червоні — завжди ті самі російські імперіялісти.

Що ж означає прихід до влади в Росії емігрантських чи інших «демократичних» російських урядів?

Це тільки зміна проводу Російської імперії з тими ж самими засобами і методами гноблення та визискування поневолених неросійських народів — конституціями, засланнями, тюрмами, злочинами...

Чим різниться Росія від Європи в науці й техніці?

1. Вільний світ розвиває науку і техніку спираючись на свободних дослідців. Росія ставить тезу (марксистську, софреалістичну чи яку іншу) і до неї пристосовує дослідів. Коли вислід дослідів не відповідає наперед визначеній тезі, знищують не тільки дослід, а теж і вченого, або замовчують висновки. Москва творить собі бога з матерії, з техніки, намагаючись «перегнати» інших, не залежно від того, чи є в тому будь-який сенс. Так, напр., у XVI-му стол., коли винайдено артилерію, цар наказав вилити найбільшу у світі гармату. І вилили, не зважаючи на те, що вона не надавалася до вжитку.

2. Росія звичайно користується (присвоює) чужими винаходами, дістаючи їх шляхом виміни, купівлі, а найчастіше крадіжки. Не маючи дослідного інституту, росіяни попадають у забобон, тотальність, мовляв — це лік на все. Все на світі, включно з законами природи, має пристосовуватися до їхнього «розуму». Терором і примусом заставляють людей вірити в «правду» царя чи партії.

3. Москва має нахил робити експерименти на людях, чи то ради особистої втіхи царя чи ради «соціалістичних» осягів партії. Експерименти на людях є противні духові Європи.

4. Європейець шукає, досліджує, перевіряє. Москаль ставить тезу, світ убирає у свою форму, приймає, накинє царем чи партією, схеми і пляни та намагається провести їх у життя, не зважаючи на жертви, з впертістю маніяка.

Яке ставлення Росії до європейської культури?

Культурний центр (Європа) поширився на всі континенти завдяки «європейській техніці і національним прагненням» (К. Яспер).

Росія визнала техніку, але не визнала національних прагнень, за вільком своїх власних. Коли і визнає національні прагнення інших народів, то тільки для того, щоб зробити їх знаряддям для насадження своєї московської ідеї — стати паном світу.

А все ж таки, кажуть нам, техніка в СРСР стоїть високо. Так, але це тільки хвилиний вислід агресивних стремлень Москви. Базою справжнього поступу науки є свобода шукань. Якщо такої свободи немає, якщо панує тільки один зобов'язуючий напрям, тоді неухильно, скоріше чи пізніше, виявиться застій і упадок.

Людського духу, волі народів, свободи людини, національних прагнень не може обмежити ні атомна бомба, ні супутники. Вони виникли в Росії на агресивній примусовій базі, на зобов'язаннях і крадіжці, стали пропагандивним інструментом московського імперіялізму. Хто, напр., не чув про «люксове метро» в Москві, що його так посилено рекламує кожний москаль. А в країнах вільного Заходу будують ще й кращі засоби комунікації без крику й галасу. Галас і реклама Москви мають спільність із пропагандою, але ніколи з поступом.

Але ж не всі росіяни жорстокі, брутальні й агресивні.

Очевидно кожний нарід має в собі різні індивідуальності, особливості та вдачі. Є люди добрі, є і злі, є жорстокі, але є і гуманні, є злочинці, але є й ідеалісти.

Однак у даному випадку мова про певний світогляд народу і виїмки не становлять правила. Вікове виховання (царату і комунізму) та призивання до послуху і специфічного імперського патріотизму діють так, що кожний росіянин сприяє втримуванию імперії, байдуже якими методами. Винищування інших народів, узагалі злочини не зворушують його сумління. Прочитайте тільки цікаві спостереження людей, що сиділи в советських тюрмах чи концтаборах. Ув'язнені росіяни не хвалили советської влади, але притакували їй, якщо йшло про в'язнів-українців та переслідування за їх національні прагнення. Для них українець тяжчий ворог, ніж найгірша і найбрутальніша, але власна, московська влада. Оцей послух кожному цареві чи партійному диктаторові Москви в імперіяльних цілях характеристичний для російського народу. Для нього імперіяльна ідея лягла непорушно в основу його світогляду. Коли б так Ленін був вибрав для своїх експериментів інший нарід, скажім — французький чи аргентинський, він не мав би успіху. Росія, яка скинула царя і встановила «диктатуру пролетаріату» до сьогодні засіяна кам'яними

(пам'ятники) царями побіч Ленінів і Сталінів. Ні царські, ні сталінські методи панування не могли б існувати в інших народів, бо в них є почуття етики, моралі й чести.

Найбільші генії російського народу — поети і письменники — доти виявляють свої моральні засади, згідні з засадами інших культурних народів, доки не порушують політичних російських проблем. З моментом, коли йде про цілість та інтереси імперії — всі моральні засади зникають.

Пушкін говорив свого часу про «всі ріки», що мають влитися в російське море, а Тургенєв висміював прагнення українського народу до волі. Хрущов недавно заявив, що жидівської літератури в СРСР непотрібно, бо всі жиди дуже щасливі, що можуть писати по-російськи.

Російський нарід живе ще в полоні передісторичних мітів, доби забобів, чудернацьких сект і взагалі інстинктових поривів, готовий на всіляке добро і зло, без свідомого розбору. Є, напр., росіяни високоосвічені, європейської культури і виховання, але в політиці діє в них успадкована «містична віра», до речі, дуже примітивна і наївна, в Москву як у «центр світу», в московський нарід, що є ніби якимсь «супернародом», вищим за всіх інших, за «гнилу Європу» і «дику Америку». Трапляються й такі росіяни, що ставляться зовсім шляхетно до стремління інших народів, але ті шляхетні почування в них негайно зникають, коли тільки приходить загроза Москві як «центрові світу» і як найбільшій світовій імперії. Під тим оглядом усі москалі — інтелігенція, робітники і селяни, комуністи і емігранти — йдуть спільно. І не знайдете між ними нікого, хто визнав би, що поневоленим народам у СРСР належить право на самостійне життя у власній суверенній державі, а не в «союзній», «федеративній» чи «автономній» республіці. Найшляхетніший росіянин знайде, якщо вже не політичні, то економічні причини, чому поневолені народи можуть говорити про автономію чи федерацію, а не про суверенну власну державу. Пушкін, фанатик російської імперії, який писав, що від Фінляндії по Китай — це російська земля, а Європа — це мертвеччина, сидить у душі кожного росіянина. Хто виступає проти єдиноділимої Росії, тому загрожують знищенням.

Чи сучасні советські поліційні методи панування такі самі, як колишні царські?

Так, з цією різницею, що тепер вони, з поступом техніки (радіо, телефон і т. п.), більш спрецизовані й докладніші. Про царську адміністрацію й поліцію можна знайти в історії багато чого. От, напр., така маленька примітка Вальзака, що з України писав сестрі в Париж:

«Твою скриньку з цукерками ми дістали вчора. Ти наповнила порожні місця часописами, а все, що друковане — виймають в митному уряді, Бачу, що ніколи не зрозумієте ні Росії, ні її населення. Вислати друковані речі — це накоїти мені великого лиха» (лист сестрі, 9. 4. 1849).

Тоталітарно-терористична система панування має свою відбитку і в творах самих росіян. Напр., Достоевський у «Бесах» каже, що в Росії одна десята частина населення має необмежену свободу і необмежену

владу над дев'ятьма десятих. Тим що вирізняються, москалі грозять терором: »Ціцеронові відріжемо язика, Коперникові виколемо очі, Шекспіра — вкаменуємо. Раби мусять бути рівні. Спішіть, замикайте церкви, скасуйте Бога!»

Пушкін визнав, що »В Россеї нет закона, Есть столб, а на столбе ворона«.

Автор »Історії Русів« (XVIII стол.) каже: »В них (росіян), крім божого і царського, нема нічого власного і бути не може«.

Салтиков-Щедрін, російський поет і письменник за царя Олександра II-го, передбачав, що в Росії потужна рука поліції здійснюватиме »соціалізм«. Він знав душу російського народу, тому й висловився: »... А що як вступгну штуку, скасую святкування неділі і заведу культуру блощичь«...

І завели! Байдуже, яка ідея — терором і сліпим послухом її проводять у життя. Це зображує Салтиков-Щедрін у такій картині:

Поліція наказує виконати доручення. Хтось відзивається:

— Та це ж те саме, що на камені сіяти жито!

— Так що ж — посіємо!

— Виросте. А не виросте, так ми тоді камінь батогами!

Як ставляться сателітні народи до росіян?

Це цікава тема. Ставляться з погордою і ненавистю — за їх брак культури, за грубість, жорстокість. Ставляться так не тільки до комуністів, не лиш до еміграції, а й до всіх політичних росіян. Напр., відомо, що справа Польщі — це вічне питання наступу Росії на поляків. Нинішня боротьба Польщі проти русифікації і поневолення така ж сама, як була впродовж минулих 200 років.

Чи створення нової Російської імперії становило б небезпеку?

Так, найбільшу небезпеку для людства. Жорстоке панування Росії завжди діяло паралізуюче на сусідні народи.

Легковажити цю небезпеку — значить добровільно втратити волю. Так було в минулому, так є і в наш час. Ні поляки, ні чехи, ні угорці, ні інші народи, поневолені Росією після 2-ої світової війни, не вірили, що Росія зуміє вдержатися на завойованих теренах. А все ж таки вона захопила ряд країн — не комунізмом, а просто російською агресією, поневолює і русифікує їх.

Чи російський народ є »старшим братом« українського народу?

Москва не є ні старшою, ні взагалі посвояченою з Україною. Українці — це європейський народ, який упродовж своєї історії жив християнською культурою, мав свої гуманні й справедливі державно-правні норми та закони. Зате ж Москва від найдавніших часів жила за »залізною заклоною«, ненавиділа Захід, базувалася на сваволі, на непошануванні людського життя та всіх цінностей християнської культури.

Росіяни кажуть:

— Середньовічна історія Росії і України є спільна.

Ми відповідаємо:

— Це брехня, що нею послуговуються росіяни в пропаганді для оборони інтересів своєї імперії.

В X-XIII століттях існувала Київська Руська держава. (Щойно у XVIII ст. Петро I надав назву Русь московській імперії). Ця Київська держава мала глибокі й тісні зв'язки з Європою — династичні, культурні, релігійні й економічні. На північ від Київської держави існувало московське князівство і московини нападали на Київ, нищили його і грабували, як тільки траплялася для цього нагода. А така нагода не раз траплялася тоді, коли київські князі вели завзяту боротьбу з монгольськими і татарськими наїзниками. В той час, коли Київ обороняв християнську Європу від кочовиків-наїзників, московини були союзниками цих останніх.

Українські князі були посвоячені з династіями Франції, Польщі, Угорщини, Чехії та інших країн, як теж і Москви. Але це династичне посвоячення не перешкоджало Москві нападати і руйнувати Київ. Ці московські напади не були «родинними сварками» — як це нині намагаються твердити росіяни. Це були напади зовнішнього ворога, ненависника всього що краще і шляхетніше, ворога, який не мав нічого спільного ні з культурою Європи, ні з українським народом.

Чи Москва погоджується з таким викладом історії України?

Очевидно, що ні. Це ж протирічить усій штучній побудові її імперії. Коли перед війною одне поважне німецьке видавництво друкувало історію світу томами, то советський амбасадор у Берліні опротестував цілий том «Україна» і цей том не появився друком. У СССР і досі немає поважного підручника історії України, ні історії української літератури (остання вийшла докорінно зфальшована), ані історії української культури. Офіційно ці ділянки не існують, а якщо і є про них якісь дрібні підручники чи статті, то завжди в московсько-імперському, сьогодні комуністично-советському, навісвітленні.

Отже майбутня, післябольшевицька, Росія буде така сама?

Очевидно. Вже тепер, коли хоча б про людське око слід було б декларувати право народів на незалежність, — ні НТС, ні інші російські організації не хочуть визнати того, що визнав увесь світ у декларації президента США Вілсона. Навпаки, росіяни ошукують західних політиків, створивши в своїх організаціях групи ніби-українців, ніби-білорусів і т. д., які обстоюють цілість Росії. Це дуже груба й примітивна політика, що її повинні соромитися і засуджувати всі чесні люди.

І все це робиться заради збереження цілоти Російської імперії. Так було за царів, так є і за советів. Тому немає жадних підстав сподіватися чи вірити, що майбутня Російська імперія буде інша, ніж була і є від століть.

Жадні декларації не змінять психіки росіян, і навпаки — психіка росіян унеможливить усякі зміни. Це можна добре бачити вже хоч би на

підставі статей у російських емігрантських часописах і журналах, де цілком заперечується кожна свобода — нації, особи, релігії, світогляду. Ні КПСС, ні російські емігранти не трактують серйозно слова «демократія». Для росіянина — всупереч західним принципам і практиці, — людина є тільки засобом і знаряддям, ніщо більше.

Чи російський народ не розуміє що таке свобода?

Не розуміє. Чейже ще царі впродовж віків терором і насильством виховували тільки масу, а не свідому націю. Ця маса постійно отуманена згубними, примітивними інстинктами і злиднями.

Народи Європи й Америки не можуть цього зрозуміти, так само як усяди за межами Росії є незрозумілі Іван Грозний, Распутін чи Сталін.

Довгі віки темноти й терору вбили в російському народі почуття свободи. Для себе і для інших. Відсутнє це почуття теж у російських емігрантів. Свобода в їхньому розумінні — це сваволя майбутньої російської пануючої кліки, і більше нічого.

Чи ненависть і погорду до інших народів не створив більшовизм?

Ні, більшовизм тільки розвинув і посилив відвічну російську ксенофобію. Принижування інших і ненависть до всього чужого були завжди притаманні росіянам. І так, напр., вислів «гнила Європа» більшовики витягнули з архіву XIX століття. Вже сто років тому росіяни прозивали згіршливо поляків — «палячки», а українців — «хохли». Так само вся колекція образливих висловів, що проникають навіть у словник совєтської дипломатії — це нічого нового, все це здавен-давня притаманність росіянам. Це вже така прикмета примітива, що про самого себе думає найкраще і завжди готовий нищити та вбивати все чуже й незрозуміле.

А як же зростала Росія впродовж історії?

До XVI ст. вона існувала на півночі, закрита «залізною заслоною» від інших культурних народів. Москалі давали про себе знати тільки нападами й війнами з українською державою, з Литвою і Польщею. Опісля московське царство вогнем і мечем загарбало українські, білоруські, литовські, польські та численні інші території, створивши таким чином Російську імперію — велетенську тюрму народів.

Сьогоднішнім володарям Росії здається, що тепер црийшов час здобути терором, на базі комунізму, увесь світ. Хрущов в американській телевізії подав навіть реченець, коли США стануть комуністичні, себто залежні від Росії.

А що ж на це російська еміграція?

Російська еміграція вважає завоювання Москви легальними. Частинно признає право на свободу, частинно промовчує майбутнє Східної Європи та країн-сателітів, але ніхто з росіян не хоче признати права на самостійне життя тим народам, які були поневолені царською Росією або советами в період до другої світової війни.

Чи існує аналогія між царською і большевицькою системами?

Між цими двома системами існує багато подібностей, бо російський народ і його прикмети не змінилися.

Цар Іван Грозний поділив нарід на дві групи: упривілейовану опричнину (теперішня комуністична партія) і безправну земщину (тепер 9/10 населення). Опозиції та «вичищенням» відбирав усе майно, знищував теж їхні родини. Існувала «залізна заслона» і недовір'я до західніх народів. За втечу за кордон була кара смерті.

Іван Грозний організував штучний голод, подібно як це зробила червона Москва в Україні в 1932-33 рр. Він запросив до себе казанських ханів і повбивав їх. Так само робив Сталін з українськими й закордонними комуністами.

Іван Грозний переселявав людей, як масово переселяють і совєти.

У XVIII ст. у Росії була державна торгівля, монополія, і продавці були змушені брати державний товар.

На зборах було прийнято славити царя, як тепер Леніна, Сталіна чи Хрущова.

Чужинцям показували тільки вибрані місцевості, як і тепер.

Як же сталося, що большевизм є, на вашу думку, продовжувачем Російської імперії?

В російських історичних творах, а ще більше в літературних, легко знайти суттєве, вилуцивши його з шумовиння пропагандивних фраз.

Російські патріоти бачили, що царська Росія нездідна йти вперед і наздігнати Захід у його розвитку. Російська буржуазія була в чужих руках, або стала нездідною до великого чину.

Хто ж міг урятувати Росію і передати їй наново смолоскип міту про «центр світу»? Тільки суворі революціонери, деспотична влада, яка матиме капітал у своїх руках, зрушить уперед промисловість і зтехнізованим невідьництвом виведе Росію на верхи!

Сталін був страшним володарем, жорстоким деспотом, але потрібним для вдержання цілоти російської імперії.

Сьогодні ж російська еміграція хоче знову рятувати Росію перед загинанням нової комуністичної еліти.

Чи є ще інші ознаки, що большевизм — це російський імперіалізм?

Ми вже згадували, що Сталін визнав російський народ «найкращим із усіх народів» у ССРСР. Це протирічить комунізмові, бо, згідно з цією ідеологією, не може бути ні кращих, ні гірших народів.

В червоній армії введено давні царські відзнаки, реорганізовано шкільництво і введено уніформи для учнів за царським зразком, встановлено вшанування царів і генералів, запроваджено царські методи в церковно-му житті.

Існує той сам Сибір з такими ж катами й поліційними методами, очевидно, помноженими й удосконаленими згідно з технічним поступом.

В навчання історії введено й культивується царська теорія про єдність трьох Русей (Московщини, України і Білорусії).

Знаєте ще інші приклади червоного фашизму всередині СРСР?

Червоний фашизм, стосовно до Росії, не відповідна назва. Це просто російський імперіялізм і шовінізм. У СРСР москаль, навіть емігрант, мусить бути непорочно чистий. Советська преса українською мовою не може писати, напр., про НТС як російську організацію, а згадує про неї тільки всуміш з українськими організаціями на чужині, змішує, напр., український щоденник «Свободу» з російським журналом «Свобода», так що виходить: усе те українці.

В СРСР великою пошаною оточені імена Івана Грозного і Петра I, як геніїв російської імперії, хоч в європейському розумінні вони просто дегенерати й кримінальні злочинці. В червоній армії існують ордени, названі іменами колишніх царських генералів Кутузова, Суворова й ін.

Вищість російського народу пропагується такими назвами, як «старший брат», «учитель», «найпередовіший» і т. п.

А втім, і Сталін підніс тост на честь російського народу, а не народів СРСР, пропагуючи таким способом зовсім одверто російську імперську політику.

Якщо російський народ пропагується в СРСР як народ вищий, то це незгідне з теорією комунізму.

Теорія комунізму не застосовується, або про неї зовсім не згадується, коли мова про національні питання. Ось, напр., В. Жданов писав:

«Советські люди будівничі, комуністичні наслідники й продовжувачі кращих традицій минулого, з любов'ю згадують славні імена Белінського, Чернишевського, Добролюбова».

Всі ці три діячі, журналісти й письменники виступали свого часу проти слов'янофільства. Це для них, ще за царських часів, було перестарілою ідеєю і небезпечною для Росії. Вже тоді в XIX ст. Росія, згідно з їхньою думкою, повинна була мати глобальні ідеї, а не гальмувати імперію слов'янською ідеєю (не звужувати імперію тільки слов'янським світом).

Комуністи змінили назву Росія на СРСР.

Змінили, проте назви Росія і русский існують й далі в пресі та літературі.

Зміна назви імперії — це тільки тактика і пропаганда.

Подібно цар Петро I змінив офіційно назву Московія на Росія, щоб мати «право» на українські землі, на українську історію і на українську державу, яка в X-XVI ст. звалася Русь. Большевики перейменували російську імперію на СРСР, бо для глобальних цілей назва Росія не була достатньо притягюча, а до того мала традицію насильств і злочинів.

А як є з пам'ятками державної традиції минулого?

Комуністи не знищили жадних пам'яток російської царської держави. Зате знищили пам'ятки державности поневолених націй. В Україні боль-

шевики порозбирали церкви, побудовані в XI-XVIII сторіччях, знищили гробниці князів і володарів, викинули їхні тіла невідомо куди, поруїли символи колишньої державности. Їхня мета — затерти пам'ять про свободу, низити нарід до рівня затомізованої неісторичної маси, думки якої мають обертатися навколо буденних справ, злиднів і праці, довкола неспокою, чисток, поліції, підозр і страху.

Завдання російської комуністичної політики є таке саме, як було царської: перетворити поневолені народи в масу, що може мати тільки невелике етнографічне, а не історично-державне значення.

Чому комунізм є новою формою російської експансії?

Росія завжди поширювала свої кордони, підготовляючи для цього публічну опінію своєрідною ідеєю.

Такою була колись ідея «третього Риму», себто об'єднання всіх християн візантійського обряду під царською короною. Опісля «слов'янофільство» — ідея об'єднання всіх слов'ян, включаючи вже й католицькі народи, згідно з відомим висловом Пушкіна, що «всі слов'янські ріки зіллються в російському морі».

Ідеї імперіяльного росту мінялися, залежно від спроможностей та географічного засягу Росії. Новітня Росія покористувалася соціальними ключами. Вона знищила представників капіталу і царського режиму, як в часи ідеї «третього Риму» нищила католиків, а відтак поодинокі слов'янські нації. (Польщу росіяни перейменували на «Привіслянський край», а українців взагалі перестали визнавати як окремий народ).

Комунізм не є ділом Росії, комунізм — це ідея Маркса. Комунізм ворожий теж ідеям російського народу.

Комунізм — це вповні твір російської політики, яка запозичила його для своїх потреб з писань К. Маркса. Комунізм — це нова форма імперіяльної експансії Росії.

У вільному світі виникли і виникають різні філософічні напрямки. Це і є справжня свобода думки, чого не розуміє Москва. І тому, напр., росіянин Поремський може писати ще в 1957 р.: «Вина за комунізм паде на Захід, бо Маркс західний філософ».

Демократичний Захід не вбивав за ідею. Москва ж убиває за спротив її системі — Російській імперії. Ясно, що слова Поремського — це спекуляція на дурних!

Російський народ також бореться проти комунізму.

Згідно зі свідченнями зовсім безсторонніх поворотців із ССРСР, полонених і в'язнів, у советських концтаборах є 65 % українців, 25-30 % інших неросійських національностей, а лише 5-10 % росіян і то більшість цих останніх засуджена за кримінальні проступки.

(Закінчення буде)

Проф. Г. ВАЩЕНКО

ОСВІТА В ДОРЕВОЛЮЦІЙНІЙ РОСІЇ

(КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА)

Одною з найважливіших хиб освіти в дореволюційній Росії, на яку вказують, між іншим, майже всі підручники советської педагогіки (див. підручники Каірова, Груздьова, Чавдарова, Шимкевіча), це її багатосистемність. У Росії навіть у початку XX ст. залишався розподіл населення по станах, при чому він мав не тільки формальне значення, як в Західній Європі, а визначав і певні права тих, що належали до того чи іншого стану. Відповідно до цього в Росії була побудована і система освіти. Так, напр., в гімназіях хлоп'ячих і дівчачих учились переважно діти дворян, хоч серед учнів їх була невелика кількість дітей іншого стану, — саме тих, батьки яких могли внести велику платню за навчання. Але були школи, куди приймали тільки дворянських дітей. Такими були інститути шляхетних дівчат (благородних дівіц), пажеські корпуси (для дітей вищого дворянства). Були й гімназії, до яких приймали лиш дворянських дітей і які мали назву дворянських гімназій. У більшості випадків при цих гімназіях були гуртожитки, що як видно, організовувались з метою ізоляції учнів від сторонніх впливів. Така спеціально дворянська гімназія існувала, напр., до самої революції 1917 р. в Полтаві. Свої спеціальні школи мало також і духовництво. Це були духовні школи (називались бурсами) з чотирирічним курсом навчання, духовні семінарії з шестирічним курсом навчання і духовні академії з чотирирічним курсом навчання. Дочки духовництва вчилися в єпархіальних школах, що мали при собі інтернати. Діти міського населення, дрібних урядовців і купців переважно вчилися у реальних школах. Крім того, в кінці XIX ст. і в початку XX ст. існували спеціальні комерційні середні школи, а також як вищі навчальні заклади — комерційні інститути.

Нарешті, існували спеціальні військові школи (юнкерські училища), кадетські корпуси, в яких переважно вчилися діти офіцерства, і військова академія.

Селянські діти, за невеликими винятками, вчилися у народних школах з трирічним курсом навчання. (У XX ст. почали організуватись і школи з чотирирічним курсом навчання). Здібніші з селянських дітей після закінчення 3-річної початкової школи продовжували свою освіту в т. зв. вищих початкових школах з чотирирічним курсом навчання, а далі — в учительських семінаріях. Крім того, для селянських дітей були призначені церковно-приходські школи і школи грамоти (останні з дво-річним курсом навчання).

Високу освіту молодь одержувала в університетах, спеціальних технічних інститутах, ліцєях і академіях. Доступ до високих шкіл певного типу був не однаковою мірою приступний для молоді, що закінчила середню освіту. Найбільші можливості мали ті, що скінчили гімназії: їх зачисляли до університетів без іспитів. Абсолювенти реальних шкіл могли вступити до університету лише витримавши спеціальний іспит. Обмежені можливості одержати високу освіту були й для тих, хто скінчив духовну семінарію. До іспиту при вступі до духовних академій допускали лиш тих, хто скінчив семінарію по першому розряду, себто не мав у свідоцтві оцінки нижче «дуже добре» (таких звали студентами). Щодо університетів, то семінаристи могли вступити лише до трьох з них: Юр'євського, Варшавського і Томського. Таке обмеження пояснюється бажанням Синоду утримати колишніх семінаристів у духовному відомстві. Окрему групу становили т. зв. второклясні школи, що готували учителів для шкіл грамоти, церковно-учительські школи, учительські семінарії і інститути. В кінці XIX і в початку XX ст. існували т. зв. фребелівські курси для підготовки дошкільниць і лесгафтівські курси, що готували переважно жіноцтво для педагогічної праці в середніх школах. До речі, кількість студентів цих курсів була невелика. Крім того, деяку педагогічну підготовку для праці в народних школах, земських і церковно-приходських, давали духовні семінарії, жіночі гімназії і єпархіяльні жіночі школи. В цих школах викладались педагогіка і методика навчання рідної мови і математики. При семінаріях і єпархіяльних школах існували т. зв. зразкові школи, де майбутні учителі під керівництвом викладачів педагогіки набували педагогічну практику. Зразкові школи існували також при учительських інститутах, учительських семінаріях і церковно-учительських школах.

Нарешті, слід зазначити, що, крім названих вище шкіл, в дореволюційній Росії існували школи для підготовки фахівців нижчої або середньої кваліфікації в різних галузях діяльності. Це — різні ремісничі школи, сільсько-господарські, фельдшерські і мистецькі школи. Для підготовки мистців високої кваліфікації існувала до революції мистецька академія. Всі ці школи перебували в різних відомствах: університети, гімназії хлоп'ячі і частина жіночих, учительські інститути і учительські семінарії, реальні школи перебували в відомстві міністерства освіти, духовні школи, духовні семінарії й академії, єпархіяльні жіночі школи, церковно-приходські школи, школи грамоти і церковно-учительські — у відомстві Св. Синоду, сільсько-господарські школи всіх типів у відомстві міністерства хліборобства, кадетські корпуси і військові школи всіх типів — у відомстві військового міністерства, частина жіночих гімназій у відомстві імператриці Марії.

Крім державних шкіл, у дореволюційній Росії, існували ще приватні школи: переважно хлоп'ячі і дівочі гімназії та комерційні школи. Кількість їх значно збільшилась на початку XX ст. До того ще треба додати, що у гімназіях, реальних школах і т. ін., існувала досить висока платня за навчання, яка була непосильною для біднішої частини населення.

Звертає також на себе увагу велика нерівність у службовому і матеріальному становищі педагогів «привілейованих» і «непривілейованих» шкіл. Учителі гімназій, реальних шкіл, духовних і т. ін. шкіл, як правило, мали закінчену високу освіту, одержували досить високі чини і ордени. Учитель при вступі на працю до цих шкіл одержував чин надворного радника (надворний советник), через чотири роки він одержував чин колезького секретаря, а ще через чотири роки — чин статського радника. Коли ж він ставав директором школи, він одержував чин дійсного статського радника, що по лінії військовій відповідало чинові повного генерала. Разом з тим за «вислугу лет» педагоги одержували й орден: Станіслава, третього ступеня, Анни і Володимира.

Цьому відповідала й платня, що їх одержували педагоги привілейованих шкіл. Початкова платня учителя цих шкіл дорівнювала приблизно 125 карб. на місяць. Потім вона відповідно до кількості років служби збільшувалась. Коли ж педагог працював у декількох школах, що перед революцією 1917 р. траплялось нерідко, він місячно міг заробити 250 золотих карб., що на той час було великими грошми.

Зовсім іншим було становище учителів народних шкіл. Середня платня учителя земської школи дорівнювала 25–30 карб., у рідких випадках учитель, прослуживши багато років, коли він був у школі керівником, міг одержувати 50 карб. Зате учителі школи грамоти одержували лише 15 карб. місячно. Крім того, учитель народної школи не одержував чинів.

При збереженні станового (сословного) принципу в освіті, і розпорощенні шкіл між різними відомостями, існувала значна різниця в навчальних планах і програмах різних шкіл, через що без спеціальної підготовки не можна було переходити в аналогічні класи школи іншого типу. Напр., не можна було перейти без спеціальної підготовки з четвертої класи реальної школи до четвертої класи гімназії, або з четвертої класи духовної школи до такої ж класи гімназії чи реальної школи і навпаки.

У зв'язку з цим слід відзначити існування в системі освіти в дореволюційній Росії т. зв. шкіл-тупиків. Це школи, в яких не було виходу до високих чи середніх шкіл. Такими в першу чергу були т. зв. вищі початкові школи. В них учились переважно селянські діти і діти міської бідноти, що закінчили народні школи. Загальний рівень знань, що їх давали ці школи, відповідав приблизно 5–6 класам гімназії або реальної школи. Але вступити після закінчення вищої початкової школи, напр., до п'ятої класи гімназії через велику різницю програм і навчальних планів було неможливо. Учні вищих початкових шкіл, що бажали продовжувати свою освіту, могли вступити лиш до учительських семінарій або учительських інститутів, витримавши конкурсний іспит.

До таких же шкіл-тупиків слід також зарахувати всі ремісничі, сільсько-господарські, фельдшерські школи. Напр., із сільсько-господарської школи не можна було вступити до агрономічного інституту чи сільсько-господарської академії, із фельдшерської школи не можна було вступити до медичного факультету університету.

Зрозуміло, що при такій системі освіти багато терпіло, в першу чергу, селянство і робітництво. Багато талановитих селянських дітей залишалося без належної освіти, від чого була велика шкода і для держави в цілому.

На низькому рівні стояла дореволюційна Росія і щодо охоплення школою населення. В 1869 р. на одну тисячу населення училося у початкових школах 6 дітей, в 1885 — 22, в 1896 — 29 (Константинов і Струмінский. «Очерки по истории начального обучения в России», М., 1947 г.). Навіть у початку XX ст. в європейській Росії на тисячу людности було лиш 30 грамотних.

Нарешті, слід відзначити, як велику хибу освіти в дореволюційній Росії те, що викладання у всіх школах провадилося російською мовою.

Всі ці хиби освіти в дореволюційній Росії викликали у частини населення, особливо у по-народницькому настроєної інтелігенції, велике незадоволення і протести. Особливо багато незадоволених було серед народних учителів. Це було одною з причин, що серед останніх було багато прихильників лівих політичних течій.

В дев'ядесятих роках минулого сторіччя протести проти стану освіти в Росії набувають організованого характеру. 70 % земств поставили питання про загальне (всеобщее) навчання. У таких центрах, як Москва і Петербург утворюються комітети грамотности з великою кількістю членів. Вони дають доповіді про загальне навчання.

Крім того, при Російській Технічній Спільці (Русское Техническое Общество) утворилась постійна педагогічна комісія, на чолі якої стояв спочатку Е. Андреев, а потім Г. Небольсин. До неї входили діячі по технічній професійній освіті. В основу праці комісії була покладена думка про міцний зв'язок технічної підготовки зі станом початкової освіти.

Російський уряд не тільки не підтримував названих вище освітніх організацій, а навіть ставив перешкоди у їхній роботі і поборював їх.

Після революції 1905 р. боротьба проти політики уряду в галузі освіти значно посилюється. 24-26-го квітня 1905 р. в Москві відбулися установчі збори Всеросійського учительського союзу, в яких брали участь 152 делегати, в тому 71 представник учителів початкових шкіл. Союз оголосив себе не тільки професійною, а й політичною організацією і поставив за мету боротись проти політики уряду в галузі народної освіти (Константинов і Струмінский. «Очерки по истории начального обучения в России», ст. 182-183).

Опозиційні настрої серед робітників освіти дуже занепокоїли царський уряд, і він розгорнув переслідування членів учительського союзу. Тих, що належали до союзу, звільняв з роботи, а декого арештував, як політичних злочинців.

В матеріалах Думи збереглася заява правління Ліги освіти від 14 липня 1906 р., підписана Фальборком і Шахматовим, з проханням поставити її на обговорення Державної Думи. Автори заяви писали: «Тільки з середовища членів Всеросійського союзу вчителів і діячів по народній осві-

ті кількість осіб, що насильно усунені зі школи, досягає в теперішній час, за відомостями бюро союзу, 702» (там же, ст. 187).

Частина усунених з посад учителів була заарештована і вивезена на заслання. Але боротьба не припинилась. Прихильники реформ у галузі народної освіти добились того, що на початку 1911 р. Державна Дума прийняла законопроект про введення в Росії загальної освіти. Але проти законопроекту повстала Державна Рада (Государственный Совет). Одним із мотивів протесту висувалось те, що проект не передбачив особливих асигнувань на церковно-приходські школи. При голосуванні за законопроект було подано 51 голос, проти — 91 (там же, ст. 193).

Боротьба продовжувалась. 23 грудня 1913 р. в Москві розпочався з'їзд у справах народної освіти. Працював він до 3 січня 1914 р., на ньому було 6500 делегатів.

На з'їзді були прийняті резолюції про єдину систему народної освіти, про введення загального навчання і децентралізацію керівництва освітою. В питанні про завдання школи союз виніс резолюцію про те, що «початкова школа, допомагаючи фізичному, моральному, естетичному і розумовому розвитку дитини, повинна виховувати з неї людину та підготувати її до чесного й розумного розв'язання питань особистого і суспільного життя» (там же, ст. 203).

В резолюції чітко підкреслена також вимога щодо єдності системи освіти. «Початкова школа, — сказано в ній, — повинна бути визнана за перший ступінь у загальній системі народної освіти і як така мусить бути безпосередньо зв'язана з школами вищих ступенів» (там же, ст. 204).

З'їзд закінчився трагічно для його співучасників. Багато з них було звільнено з посад, заарештовано і заслано в Сибір.

Після революції 1905 р. посилювся також рух за навчання в школах рідною мовою.

В 1905 р. на земському зібранні в Полтаві депутат Леонтович поставив вимогу, щоб навчання в народних школах провадилось українською мовою.

В цьому рухові брали участь не тільки вчителі і діячі освіти, а навіть учні. Так, напр., в березні 1905 р. збунтувались учні Кутаїської духовної школи, поставивши, як одну з вимог, щоб навчання в школі провадилось грузинською мовою.

Серед суспільства було також незадоволення формалізмом навчання і виховання в середніх школах. Основна причина останнього полягала в тому, що викладачами середніх шкіл були люди, що хоч мали високу, переважно університетську освіту, але, за рідкими випадками, не студіювали педагогіки і, не знаючи дитячої психології, не вміли відповідно підійти до своїх учнів. Через це в деяких середніх школах, особливо в класичних гімназіях, учителі і учні являли собою ніби два ворожі табори. Учні намагались усякими засобами «насолити» учителям, учителі мстились за це над учнями, ставлячи їм низьку оцінку та вимагаючи для них кар і т. п.

Таке негативне явище в житті дореволюційної середньої школи найшло свій відбиток у літературі. Прикладом може нам служити оповідання Чехова «Человек в футляре» і роман Сологуба «Мелкий бес».

Формалізм у навчанні спричинявся до великого відсотка «второгодництва» і взагалі до зниження успішності учнів у навчанні.

Ці хиби середньої школи звертали на себе увагу і кращих педагогів. У 1916 р. на педагогічній конференції в Києві виступив з доповіддю відомий професор Зінківський, що дуже скритикував постановку навчання в середніх школах, зокрема в клясичних гімназіях.

Хиби освіти в дореволюційній Росії і незадоволення населення дуже влучно використали большевики в своїй пропаганді в початку революції і взяли її під увагу при розбудові своєї освітньої системи.

Але було б невірним думати, що дореволюційна школа в Росії мала тільки хиби. Вона мала й дещо позитивного. Це перш за все стосується досягнень у галузі педагогічної теорії. Дореволюційна Росія мала такого видатного педагога-теоретика, як українець Константин Ушинський. Є навіть підстави уважати його геніальним. Роля його в розвитку педагогічної теорії надзвичайно велика. Він широко використав праці західноєвропейських педагогів і, крім того, для кращого ознайомлення з практикою навчання і виховання молоді на Заході, їздив за кордон, зокрема до Швейцарії. Все це дало йому можливість розбудувати свою педагогічну систему і цим покласти початок наукової російської педагогіки, яку він міцно пов'язав з психологією або, стисліше, з антропологією. Йому належать такі цінні праці: «Человек, как предмет воспитания», «Педагогическое путешествие по Швейцарии», підручник для початкової школи «Родное слово» і «Методические указания» до нього та ін.

Основні ідеї, що їх поклав Ушинський в основу своєї педагогічної системи, такі: Перш за все ідея народності у навчанні і вихованні. Кожен нарід, на думку Ушинського, має свої національні особливості і свій національний ідеал людини, відповідно до якого і треба виховувати молодь. Істота народності — в мові. В ній відбивається природа, серед якої живе нарід, його історія, здобутки культури, психологічні властивості народу і його світогляд. Мова є найміцнішим зв'язком, що поєднує минулі, сучасні й майбутні покоління у велике історичне, живе тіло. Вона не тільки виявляє собою життєдіяльність народу, а є й сама це життя. Коли щезне народна мова, народу більше нема.

Друга основа виховання — це релігія. Школа має виховувати глибоко віруючих християн.

Коли він так писав про основи виховання, в Росії серед інтелігенції ширився нігілізм, себто матеріялістична й атеїстична течія, що заперечувала всякі традиції, особливо традиції релігійно-моральні. Відомо, яку велику ролю відігравали в Росії модні ідеологічні течії. Тиск їх на суспільство був такий великий, що інтелігенція перебувала під справжнім терором модних течій. Людину, що мала свої погляди і насмілювалась їти проти моди, називали всякими зневажливими іменами, включно до назви божевільний, від неї з презирством відвертались. (Дивись, між ін-

шим, трагікомедію Грибоедова «Горе від ума», герой якої Чацький повстав проти моди, був визнаний за божевільного й залишився самотнім).

Тому мусимо подивляти мужність Ушинського й самостійність його поглядів, коли він в часи панування матеріялістично-атеїстичної моди, рішуче виступав за релігію, як основу виховання молоді. Крім мужности, це свідчить також і про його власну глибоку релігійність.

Третя основа виховання, за Ушинським — наука. Школа мусить не тільки давати учням знання, а й розвивати в них пам'ять, творчу фантазію, логічне мислення.

Четверта основа виховання — праця розумова й фізична. Ушинський розрізняв вільну працю й рабську роботу. Друга знижує гідність людини, перша — дає моральне задоволення. В дусі такої саме праці і слід виховувати дітей, розвиваючи в них ініціативу й активність.

З поглядами на ролію праці у вихованні в Ушинського зв'язані погляди на щастя. Він пише: «Виховання, коли воно хоче людині щастя, повинно виховувати її не для щастя». Зовні парадоксальна, а насправді глибока і цілком вірна думка. Егоїст, що прагне до особистого щастя і тільки думає про нього, ніколи не може бути щасливим. Життя його буде беззмістовим, повне розчарувань. Людина, що до самозабуття віддається якійсь ідейній роботі, — громадській, науковій чи мистецькій, — матиме моральне задоволення навіть при тяжких зовнішніх умовах життя.

Такі думки червоною ниткою проходять через усі твори Ушинського. Про ролію мови у вихованні і освіті молоді він з особливою докладністю пише в своїх «Методичних вказівках» до «Рідного слова».

Ушинський мав дуже великий вплив на дальший розвиток в Росії педагогічної теорії, особливо дидактики і методики навчання рідної мови.

Одним з перших послідовників Ушинського був Н. Ф. Бунаков (1836–1904 р.). В сімдесятих роках XIX-го століття були видані його лекції на педагогічні теми «Школьное дело».

Таким же послідовником Ушинського був Н. П. Блінов, автор таких книжок для початкового навчання: «Учение — свет, неучение — тьма», «Жизнь Робинзона», «Рассказы о сельской общественной службе». Крім того, він написав розвідку «Народное образование в Вятской губернии» (1875 р.).

Видатним послідовником Ушинського можна назвати також солідного вченого Каптерева, вихованця Московської духовної академії. Йому належать такі цінні праці, як «Педагогическая психология» і «Дидактические очерки». Остання праця не загубила своєї вартости й тепер.

До учнів Ушинського належать також Тихоміров, що до деталей розробив методику пояснювального читання, Вахтеров, автор цінної книжки «Предметное обучение», що внесла багато цінного в методику наочного навчання.

Великий вплив мав Ушинський на Ягдовського, одного з видатних педагогів, що працював і після Жовтневої революції.

Крім Ушинського, значний вплив на російських педагогів мав сучасник Ушинського — Пірогов, людина високої гуманності і щирий борець за народну освіту.

Слід також згадати про вплив на теорію і практику освіти й виховання молоді письменника Л. Толстого. Як відомо, він у Ясній Полянці заснував школу для селянських дітей. В основу виховання й навчання в ній Толстой поклав ідею вільного виховання, виголошену в його «Емілі».

Гарячим прихильником Толстого, і взагалі ідей вільного виховання, був Н. К. Вентцель, що в початку ХХ-го стол. видавав журнал «Свободное воспитание». До речі, співробітницею цього журналу була і дружина Леніна Н. Крупська.

Але Вентцель не доходив до таких крайностей у розумінні вільного виховання, як Руссо, Толстой і Еллен Кей. Ось що пишуть про цей журнал згадані професори Константінов і Струмінский: «В спробах створити «Дім вільної дитини» прихильники цієї теорії поступово прийшли одначе до необхідності знайти якісь засоби, що регулюють свободу дитини» («Очерки по истории начального образования в России», ст. 202).

Влизько до течії вільного виховання стояли педагоги, об'єднані в спілці «Сетлемент», організованій 1906 р. Надхненником спілки був Шацький, автор цікавої книжки «Бодрая жизнь». В основу своєї педагогічної системи він клав засади самодіяльності і взаємодопомоги. Шацький продовжував педагогічну працю і після Жовтневої революції.

Між російськими педагогами дореволюційного часу одно з перших місць, можливо слідом за Ушинським, посідав професор Лесгафт. Його праця «Школьные типы» вносить багато цінного у всесвітню психологію, зокрема в розділ про формування людської особистості. Він стоїть на тому, що в людині треба відрізняти темперамент, тип і характер. Темперамент успадковується людиною при народженні, тип виробляється у неї в дошкільному і молодшому шкільному віці під впливом оточення і виховання, характер — це ті властивості особистості людини, що вона виробляє у себе шляхом власної праці над собою на ґрунті темпераменту і типу.

Цінним вкладом до всесвітньої педагогіки можуть бути також погляди Лесгафта в галузі фізичного виховання. Останнє, зокрема гімнастичні вправи, на думку Лесгафта, мусить бути не тільки засобом зміцнення і розвитку спритності тіла, а разом з тим і засобом виховання волі і характеру, засобом виховання здібностей володіти своїм тілом, як знаряддям духу. На цій засаді Лесгафт і побудував власну гімнастичну систему.

До революції ідеї Лесгафта мали значну популярність у суспільстві, про що, між іншим, свідчить існування Лесгафтівських курсів, на яких училась молодь, що хотіла присвятити себе педагогічній праці. При більшовиках ім'я його майже забуто. Про нього навіть не згадують у своїх «Очерках по истории начального обучения в России» такі безперечно висококваліфіковані учені, як Струмінский і Константінов. Як видно, погляди Лесгафта більшовикам не до смаку.

В кінці ХІХ-го і на початку ХХ-го століть у Росії ширяться ідеї західних, європейських і американських педагогів. Були перекладені ро-

сійською мовою праці Меймана — «Експериментальна педагогіка», Лая — «Експериментальна дидактика» і «Школа дії, Д'юї — «Психологія мислення» і «Суспільство та школа», Кершенштайнера — «Трудова школа», Шарельмана — «В лабораторії народного вчителя» та інші.

Праці в галузі теоретичної педагогіки мали позитивний вплив на практику навчання в першу чергу в педагогічних школах різних типів, а через них і на практику навчання в школах народних.

Не можна заперечувати того, що підготовка майбутніх педагогів в учительських інститутах, учительських семінаріях і церковно-учительських школах стояла на досить високому рівні. Стверджую це на підставі своєї практики в церковно-учительській школі і в учительському інституті. В програмах цих шкіл значне місце посідало викладання теоретичної педагогіки, методики окремих дисциплін. Крім того, при учительських школах усіх типів існували т. зв. зразкові школи, в яких майбутні вчителі під досвідченим керівництвом відбували педагогічну практику.

Все це позитивно відбивалось на навчанні в народних школах. Рівень його з погляду методичної техніки, особливо після 1905 р., був досить високий, — у всякому разі значно вищий, ніж рівень навчання в початкових школах після Жовтневої революції.

Це саме треба сказати і про виховну роботу, зокрема про відношення між учителем і учнями в народних школах, що мали взагалі нормальний характер. Слід зазначити також, що серед учителів народних шкіл було багато ідейних людей, які дивились на свою працю, як на обов'язок перед народом і знаходили в ній високе моральне задоволення.

Тому мав рацію Шелгунов, відомий соратник Чернишевського і Добролюбова, який ще в початку вісімдесятих років, коли розгорілись напади на земську школу, писав в своїх «Очерках русской жизни»: «Теперішня народна школа, як теоретична і практична система, — це ціла будівля, над якою мисляча Росія працювала 20 років. Цієї будівлі і досвіду не викреслиш ні пером, ні газетними статтями, і хто б не став засновувати школу, він звернеться до цього нашого єдиного фонду, в якому можна знайти керівні вказівки по народно-шкільному ділу» (Константинов і Струмінский. «Очерки по истории начального образования в России», ст. 154).

На закінчення коротко зупинимось на стані освіти у високих школах дореволюційної Росії.

Здавалося б, що хибі середньої школи в Росії мусіли бути привести до зниження освіти у високих школах. Але ми мусимо відзначити, що дореволюційні російські університети і спеціальні технічні школи, як технікуми, політехнікуми і академії, з погляду науковості стояли на досить високому рівні. Це пояснюється в першу чергу висококваліфікованим складом професури. У всякому разі советські ВУЗ-и, принаймні до 1941 р., не могли піднятися до того рівня, на якому стояли високі школи в Росії до большевицької революції. Особливо це треба сказати про історико-філологічні відділи советських університетів і педагогічних інститутів.

Жибом російських дореволюційних високих шкіл було те, що серед студентства їх, і навіть частини педагогів, ширились матеріалістичні погляди. Це стосується не тільки шкіл світських, а й шкіл духовних. Як на приклад, можна вказати на Московську духовну академію. Викладання в ній стояло на досить високому рівні. Між професорами її були такі видатні науковці як В. Й. Ключевський, Є. Голубинський, А. Введенський. Але, як це не дивно, в академії панував дух атеїзму і матеріалізму. В Московській духовній академії зберігалась ще в ХХ ст. безбожницька, заснована Петром І-м організація, що мала назву «Всепятнейшая, всешутейшая ієрархія». Щороку в академії в день храмового свята Покрови Божої Матері відбувався безбожницький обряд висвячення на «єпископа» одного з студентів першого курсу. Коли взяти до уваги, що з духовних академій виходили церковні ієрархи і педагоги духовних шкіл і семінарій, то можна зрозуміти, як атеїстичні і матеріалістичні настрої, що мали місце в духовних академіях, шкідливо відбивались на вихованні молоді.

ЕММА АНДІЄВСЬКА

КЛАСИЧНА ОСІНЬ

Люд осінню у журавлиний лет
Злітається над голими полями.
Закони осени: світи здають на ломлю,
Розпродаж з молотка: новий панує лад.

Вже перший лапчатий в затонах лід,
Вже трублять очерети про новий початок,
І тільки інколи на пригородах чути:
Безпутній ангел на парканах лють

Зганняє палицею. »Ти куди?« —
Питаються, зустрівшись, сусіди
Під небом над ключами журавлів.

»Туди, де сонце судить самосудом
Відступників тепла, туди іду,
Де фараон з обличчям журавля«.

ПЕРСЬКЕ

У неї на віях цвітуть акації,
Блакитні півні сходять в очах —
Весна, вода, весна.

У неї волосся — риб табуни,
Космічна луска, світла сади —
Сади, весна, сади.

У неї тіло — спів солов'я,
Тіло імлі, тіло ріки —
Весна, ріка, весна.

(З нової збірки поезій Е. Андіївської
»Народження ідола«. Нью-Йорк, 1958, »Слово«).

Кн. І. ТОКАРЖЕВСЬКИЙ-КАРАШЕВИЧ

ЛЮБЛІНЬСЬКА УНІЯ І ЇЇ НАСЛІДКИ *

Починаючи від 1550 р., життя і обставини в Україні набирали такого вигляду, що здавалося все нахилило український нарід до тіснішого зближення з польським народом. Протиставилися цій тенденції лише князівські і великопанські сфери, згадуючи про свою династичність, а хто про феодалну потугу, але, як слушно зауважує Д. Дорошенко (Нарис, 110): «Шляхта від тіснішої злуки з Польщею жде поліпшення своєї долі: хоче збільшити свою політичну вагу, діставши такі самі привілеї, які вже мала шляхта польська; вона сподівається знайти через унію піддержку в обороні від наїздів татар та турків. Шляхта кількох земель уже подавала в таким дусі петиції до великого князя», що і привело до Люблінської Унії 1569 р.

Знаючи таке наставлення тої суспільної кляси, від якої могло залежати вирішення конституційних змін державного устрою, мусимо собі поставити два питання: перше, якою була правна суть тих змін, друге, які були безпосередні їх наслідки та відношення українців до тих наслідків, або радше, які реакції серед них вони викликали.

Історія довголітніх переговорів про польсько-литовську унію, хвиляста лінія, по якій йшли правні взаємовідносини обох держав при окремих володарях і персональних уніях в особах Казимира, Олександра, Жигмонта Старого і Жигмонта Августа, врешті зміст і форма самих актів є добре відомі. Тому, що цю тему опрацьовували різні великі і малі історики і польські і російські, затримувалися над нею і українські.

В цілому комплексі справ, зв'язаних з сполученням в одну державу Королівства Польського і Великого Князівства Литовського кидається українцеві в очі те, що найбільше може його вразити, — повна відсутність «народу руського». Формально, відсутність згадки про нього.

Вже за Казимира Великого і далі, особливо від Ягайла і Ядвіги починаючи, Русь появляється лише в маєстатичному титулі короля і великого князя, але існування окремого народу руського з якимись своїми давніми правами, законами чи звичаями не визнається. Коли видається привілеї, забезпечення прав «людей грецької релігії», панів, шляхти чи духовенства, то згадуються землі Корони чи Великого Князівства, маючи на увазі тільки два народи, а поділена поміж ними Русь народом не є.

Так трактовано український нарід від кінця XIV віку. Постійне змішування його з народом білоруським чи кривичьким цьому допомагало

---

* В четверту річницю смерті († 18. 11. 1954) бл. п. кн. І. Токаржевського-Карашевича, одного з найближчих співробітників «В. III», друкуємо з його рукописної праці «Історія Української Дипломатії», з розділу «Україна в Литовській і Польській державах», уривок — «Люблінська унія і її наслідки», — Редакція.

і постанови люблінського сейму були лише затоптуванням могили, в якій правно був похований український нарід!

Очевидно, в тих часах ще не було, щойно в кінці XVIII в. виникненого, а в XIX в. розвиненого поняття нації і національного почуття. Тим більше не можна, говорячи про XIV-XVI віки, думати про щось подібного до сучасного нам націоналізму XX віку. Навіть найбільше свідомі своєї національної окремішності найвищі класи тогочасних суспільств тих понять може й не знали і не відчували їх потреби, але людина завжди була людиною, завжди мала подібні почуття і нахили, відчуваючи різницю між собою і сусідом, який говорить іншою мовою, інших вживає страв, одягається не так і має низку протилежних чи незаниханих інтересів.

З другого боку, до Литви і Польщі прилучена була не одноціла Руська держава, як, напр., в Литовсько-Польській унії, а території, на яких мешкали руські люди, за них поляки з литовцями видряпували собі очі, але без оформленої юридичної участі самих українців.

З кінцем XIV в. Української держави не стало, землями її поділилися, стан цей був вільний, його треба було утримати. Так думали і поляки і литовці. І, стосуючи це як засаду, пояснювали, як пояснюють до сьогоднішнього дня французи, англійці і т. д., що лише державна приналежність визначає приналежність національну.

З цим поняттям формально мирилося і зживалося й заінтересоване населення, хоч і трималося своєї релігійної, мовної і звичаєвої відрубности. Життя витворювало численних відступників, і коли наша історіографія чіпляється, з особливим каменюванням, двох постатей XVII в. — Яреми Вишневецького і Адама Кисіля, то можна лише зауважити, що таких було не сотні, а тисячі. Сотні високих державних достойників від часу прилучення українських земель до Литви і Польщі займали воєвідські, каштелянські крісла в сенаті, часом не тільки в українських воєвідствах, але і поза ними, як, напр., кн. Конstantин Острозький, каштелян, воєвода троцький, віленський, або Дмитро Корчак з Горая, підскарбій королівський, один з відомих міністрів.

Це і штовхало, рівночасно з бажанням запевнити собі матеріальну допомогу в обороні свого краю з боку Польщі і польської шляхти, рівночасно з наведеними вже психологічними причинами, до підтримання домагань Унії з польського боку великою більшістю нашої шляхти.

Проти була лише найвища князівська і великопанська верства, як ми вже зазначували.

Династія Ягайлонів стояла перед неминучим вигасненням — залишався лише Жигмонт II Август, який не мав дітей. Вірний традиції своєї родини, від Володислава Ягайла, він рішуче відштовхував усіх своїх дальших родичів і старанно уникав наближення їх до влади. Тому теж і йому залежало на проведенні Унії по польському бажанню. Він цілковито віддав усі свої сили зреалізуванню Унії, яка, як йому здавалося, була теж реалізацією родинних традицій і наказів предків. Ягайлонську ідею, здавалося, він розумів по-польськи і реалізував її так, як хотіли цього поляки, але коли уважно прочитаємо його акти і акти сейму 1569 р., то побачимо, що ідея ягайлонська Жигмонта Августа відхиляється значно

від того польського розуміння її, що його показали польські політичні діячі в Любліні, а цілковито від того, що з цієї ідеї було потім зроблено.

На люблінським сеймі відділено від Литви Волинь, Брацлавщину і Київщину (Підляшшя було відділено раніше), так що при Литві з українських земель залишилися лише Берестейщина.

Потім король мав бути обраним на ціле життя спільним сеймом послів усіх воєвідств і спільним сенатом, що складався з призначених, теж на ціле життя, сенаторів, воєводів, каштелянів, яких на українській землі Корони було до XVII віку дванадцять, а потім, до кінця XVIII в. — шіснадцять.

Сенаторів призначав король з трьох кандидатів, яких йому пропонував сеймик даного воєвідства, так званий »генеральний«. Третім сенатором з кожного воєвідства був ще католицький (західного обряду) єпископ — часом теж українець з походження. Починаючи від 1569 р. в сенаті засідало приблизно 15 українців і рідко коли, лиш час від часу, ця цифра зменшувалася, коли сенаторами було призначено когось із литовських чи польських, давно вже в Україні осілих родин. Траплялося це незалежно від жадних політичних, міжнаціональних впливів, бо шляхта затрачувала все більше і більше власні національні почуття, керувалася міркуваннями становими і льокально автономними.

Сеймики повітові були зрівняні в правах і структурі з польськими, з усіма наслідками, себто з вибором послів до державного сейму і найвищого трибуналу, вибором усіх місцевих повітових урядовців судових і адміністративних, крім одної установи, яка залишалася повністю в руках держави, а саме гродського суду, на чолі якого стояв призначений урядовець із титулом старости, але він, так як його підстароста, як інші помічники, був найчастіше з місцевої шляхти.

Словом, в Україні була заведена приманлива польська, шляхетська, необмежена в своєму демократизмі трясовина, яка втягала в себе українську шляхту, для якої ідеалом ставало збереження своєї національності для домашнього вжитку, з рівночасним злиттям в одній державі, яка мала б вже носити назву »польської«.

Рівночасно з тим, що називається »емансипацією« української шляхти, було знесено всі литовські великокнязівські обмеження. До землеволодіння і колонізування були допущені не тільки кликані українськими князями і панами польські вояки для оборони замків, або »мазури« на »слободи«, а й такі ж польські пани, яким король міг »надавати« українські простори »за заслуги перед державою«, а не перед українською землею для її економічних, політичних чи інших потреб. З одного боку, це відчиняло перед чисто польським напливовим елементом широкі можливості, вводило в склад повітових сеймиків сильну сторону чисто польську і сприяло денаціоналізації української шляхти, з другого — викликало економічні ускладнення, які починають помічатися від самого початку XVII в.

Проф. М. Грушевський каже, що »прославлений пізніше як акт любови, братерства, пожертвування — в дійсності Люблінський сейм був ланцюгом насильства над чужими переконаннями, чужими правами, на-

сильств, довершених пресією державної влади й тяжких політичних обставин».

Майже негайно після Люблінського сейму показується, що ягайлонську ідею всі три народи Річипосполитої сприймали інакше, що найбільше її викривлювали поляки, які егоїстично зарезервовували собі домінуючу роль і за це вимагали теж і винагороди в різних користях та вигодах. Реакція проти цього витворювала від самого початку існування нової, по конституційній формі, держави її слабкість і приносила всім розчарування.

Старанне вивчення конституції і державної практики цього «штучного твору», як його називає Д. Дорошенко (Нарис, 111), може бути, на нашу думку, найліпшим доказом правильності модерних націоналістичних засад, що кожна нація (мала чи велика) мусить мати власну державу, незалежну, а не включатися в штучно склеєні держави.

Українським землям, за виїмком Поділля, Галичини, Підляшшя, Белзької і Холмської земель, було залишено Литовський статут, який, зрештою, був якби дорадчим підручником права в цілій державі, як, наприклад, римський кодекс Юстиніана; була збережна руська мова у всіх урядах і судах, зрівняння шляхти грецької віри в усіх правах з католиками, з зазначенням, що всі посади можуть бути дані лише місцевим, осілим у даній землі людям.

Але так, як набувати землі і отримувати надання в Україні могли не тільки українці, але і поляки, то вони (поляки) дуже легко з чужих ставали «місцевими людьми». Находилися теж час від часу причини для проведення того, на що звертає увагу Д. Дорошенко (Нарис, 132), цитуючи Ол. Єфименкову, що частина руського боярства «була відсунута польською хвилею туди, звідки вона вийшла — в народ». Це була частина, яка не мала змоги чи не зуміла довести своїх шляхетських прав, але найтірше те, що вона втрачала тоді ж право вільного володіння землею, яка переходила у власність до кого іншого.

Ці законодавчі жорна перемелювали так, що дуже швидко велика кількість української шляхти піддалася польонізації і то не тільки на верхах, але і в тій «масі», про яку говорить Д. Дорошенко, коли вона йшла на посади панських офіціалістів, орендарів і дрібних урядовців.

Рівночасно з тим повним сполученням шляхти української з польською поширюється все більше і більше, як не юридична, то фактична, звичаєва уніфікація міжстанових стосунків. Міщанство дістає окреме німецьке законодавство (магдебурзьке право), чим різко відокремлюється від решти населення і його інтересів. Селянство згляхшальтовується в панщизняній залежності, навіть на Волині і північній Київщині, де ще було старе, засіле на своїх «димах» українське селянство. Міста підупадають і в них все збільшується жидівський елемент, вільні селяни зникають чи то примусово, чи то, користаючись своєю волею, емігрують на південь і на схід, на ці обезлюднені українські простори, яких заселення в той час йшло досить жвавим темпом.

З цього видно, що назовні українське суспільство не показує якоїсь одноцілості і одної політичної думки.

Одначе спорадичні спроби як впливати на загально державні справи, так і боронити якоїсь, хоч дуже невиразної, своєї територіяльної автономії позначаються.

Спольщена українська суспільна верхівка і шляхта передавала рівночасно польським родам, що осіли на українських землях, риси свого характеру. Під їх впливом витворюється окремих тип «руського пана» і «українського» не по національності, а по замешканні шляхтича. Дивовижним може здаватися, що на протязі майже ста років власне ця «руська» (територіяльно) шляхта править державою.

Вона впливає на вибір трьох перших елекційних королів: Генрика французького, Степана Баторія семигородського і Жигмонта III шведського, яких вибори проходять її голосами. Вона в своїй рухливості кидається досить легко до реформаційних новинок, але так само легко позбувається їх і стає католицькою аж до фанатизму. Вона підтримує війни Баторія і Жигмонта III з Москвою, разом з Військом Запорозьким, на яке має тоді значний вплив, натомість старається уникати конфліктів з Туреччиною, чим пояснюється її протигабсбурзьке наставлення.

Перед Люблінською унією майже сто років тривали постійні війни між Польсько-Литовською державою і Московщиною, війни, які переривалися на короткий час замиреннями, завжди зірваними московськими царями, коли вони мали охоту і змогу знову шарпнути Литву. Вже за Олександра (1492-1506) загарбала Москва значну частину білоруських земель, північну Чернігівщину і Сіверщину.

Війни ці не перериваються і після Люблінської унії, на яку, зрештою, мали теж значний вплив, бо як в XIV віці до польсько-литовського сполучення привела постійна небезпека з боку німців Тевтонського (пруського) ордену, так тепер ставала потрібною спільна оборона від москалів.

Перед Люблінською унією участь у цих війнах українського лицарства і панів була дуже значна. Ставали вони до цих війн з дуже численними силами, які важили багато на їх долі. Дуже часто українські князі і пани займали найвищі командні пости, напр., князь Константин I Острозький або Іван Карло Ходкевич — найвищі гетьмани Великого Князівства Литовського.

Після унії участь українців у цих війнах не припиняється. Включаються до цієї протиросійської воєнної акції кожноразово і козаки, чи то формально як Військо Запорозьке, чи як «козакуюча» шляхта, завжди готова йти в бій, але психічне наставлення подекуди міняється.

Міняється воно з двох причин. Татарська і турецька небезпека зростає і загрожувє безпосередньо, в першу чергу, Україні. Угодова політика відносно мусульманського світу двох останніх Ягайлонів, Генрика французького і Степана Баторія, яка лише дозволяла захищатися перед татарами, які майже щовесни нападали на українські землі і забирали тисячі невільників, витворювала натуральне бажання перейняти в свої руки ініціативу воєнної акції, якої держава не вела так, як того населення бажало.

Звідси ці, так би мовити, «приватні» війни пограничних старостів, ці напади на татар, волохів і турків, у своєму роді превенційні чи інтервен-

ційні акції, за які потім держава мусіла розплачуватися постійними гарачами татарським ханам і політично виправдуватися. Через це Польща була примушена стримувати цей український постійний «промисл над бусурменом», а не вміла чи не хотіла дати правдивий захист українським південним восвідствам і ввести цю «приватну» воєнну ініціативу в належну колію.

А в цей саме час здавалося, що Москва перестала безпосередньо загрожувати українським землям, а декому навіть починало маячитися, що може стати протекторкою в справах культурних і релігійних, коли вони, у зв'язку з церковною унією, стали на порядок дня.

Люблінська унія вплинула так, що витворилися дві течії і два комплекси інтересів: польсько-литовсько-білоруські антиросійські і антишведські (бо шведська двовікова рухливість почала ставати небезпечною), і польсько-українські антитурецькі і антитатарські. На півночі Польщі і в Литві досить індиферентно ставилися до всякої протимусульманської акції, натомість в Україні всяка війна з Росією переставала бути популярною, бо відтягала увагу і сили від того, що було найважливіше, від власної оборони. Цей напрямок і зв'язані з ним настрої підтримувала завжди зручна російська пропаганда, яка знаходила доступ до різних сфер українського населення.

На таке психологічне наставлення українського суспільства, розуміючи українського по замешканні, бо уніфікація все ж таки поступала, впливали теж і економічні чинники. Колонізація розвивалася і посувалася в степ, себто наближалася до татарів.

В так званому «Дикому степу» витворювалося теж своєрідне населення ухондників і добичників або, під охороною козаків, рільників і чумаків, яких сполучає своєрідний «промисл» в одну цілість, що потребувала опіки і захисту в першу чергу від татарів, яким залежало на утриманні якнайширшої степової території в своїх руках.

Виникнення в українських південних восвідствах Подільському, Брацлавському і Київському колосальних лятифундій кількох князівських і великопанських родів, отих «дуків», про яких проф. Д. Дорошенко каже (I, 141), що вони «позахоплювали» величезні простори землі, викликало теж зміну господарських форм, перехід до так званого фільварочно-го господарства, себто безпосередньої експлуатації всяких багатств власником за посередництвом платної адміністрації та з посиленням панцизняка-ного устрою.

До цього доходило ще, як ми вже згадували, примусове, не раз насильне усування старих власників, які не мали змоги чи зручності довести, що правно посідають свою землю. Новий власник лятифундії мав королівське надання в руках, дуже часто окреслююче територію в кілька десятків тисяч гектарів, дуже невиразно «від такої то річки до такого то яру», а нещасний старий власник або не мав доказів своїх прав, або мав старі руські, теж невиразні, бо кілька разів вже поділені і перерізані. Боротьба була нерівна, суди майже завжди признавали законну силу нгвим документам, а усунений і покривджений збільшував ряди незадоволених.

Те саме траплялося з селянами, яким кінчалася їх десятирічна чи двадцятирічна «слобода» і панська воля заганяла їх на панщину, від якої їх відтягало сусідство степу, степового «промислу», надія волі.

Люблінська унія була властиво великим розчаруванням для всіх її контрагентів: полякам принесла часті «посполиті рушення» на війни, які їм до хати ще не заглядали, під далекі Полоцьк, Вітебськ, Київ, Брацлав і то постійно, бо війни ці як не тут, то там вибухали. Литовцям і українцям принесла ця повна надій унія, теж величезну дезілюзію і викликала паралельно з рухом уніфікаційним у сенсі державної національності рух відворотний, відокремлення, замкнення в своїх інтересах, інстинктовий поворот до своєї національності, тої, може лиш напівусвідомленої, стихійної чи малоспрецизованої, про почування якої ми згадували на початку цього розділу.

В Україні рух цей вибухає і зростає від кінця XVI в., не раз тягне він за собою зукраїнізованих поляків, тих Хлопцьких і Сулимих, що стають козацькими отаманами, яких притягає часом романтика українського життя, деколи оте замирання національних різниць, яке може часом стати гострою зброєю.

В той же час розвивається теж культурно-релігійний рух, щось якби своєрідний український ренесанс, на обрії українського національного життя виступає нова сила козацтва як Військо Запорозьке Низове, орденська міліція, зорганізована, зукраїнізована варта при, здавалося б, зникаючій українській національній душі, її правах, її майбутнім.

ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ*

До всіх на землі Ляцькій живучих...

Тобі, на землі, називаній Польською, замешкалому всякого віку, стану і ступеня народові руському, литовському і ляцькому, в різних сектах і вірах різноманітних, хай голос цей до слуху дійде!

Ознаймую вам, що земля, по якій ногами вашими ходите, на якій ви в життя це через народження прийшли та яку нині заселюєте, на вас перед Господом Богом плаче, стогне та ридає, просячи Творця, щоб Він послав серпа смертельного, серпа кари погубної, неначе на древніх содомлян, та всесвітній потоп, що винищив би вас та викоренив (щоб ви не опоганювали її, цю землю, антихристовим безбожним недовірством та поганським нечистим і несправедливим життям вашим), допускаючи ліп-

---

*) Бібліографічні дані про Івана Вишенського, найвидатнішого письменника-полеміста своєї епохи, надзвичайно скупі. Народився він коло 1550 року, помер у 20-х роках XVII ст. Походив із Судової Вишні в Галичині, де проживав до пострігу в монахи і виїзду в Афон, де провів другу половину свого життя.

ше, хай вона пустою стоїть у чистоті, ніж має бути населена вашим безбожництвом та беззаконними вчинками, опоганена і спустошена...

Тож покайтеся, всі мешканці землі цієї, покайтеся, щоб не гинути подвійною згубою, вічною та дочасною, від скорого гніву Божого нагло. Коли ж ви цього не хочете, тоді до вас, стада православного християнського, мовлю: будьте готові відлучитися від цього згубного антихристового і содомського роду, будьте поправді Новим Ізраїлем, а не поганцями з поганями...

Все таки, знаючи про це все, православні християни, не сумуйте. Бо Господь з нами; тож зберігайте віру і надію в Бога живого міцну та непохитну...

Хай відступить від неправди кожний, що називає ім'я Господнє! І будьте готові прийняти Ісуса, котрий нині в землі вашій не має де голову прихилити...

О земле запустила та заросла терням безвірства і безбожності! О образе Божий, створений на подобу, як відступив ти від слави нетлінного вічного життя небесного царства в житті цьому скоропроминаючому! О людино окаянна, як ти встигла від чести своєї відступити та до бездумності звірів бездомних припрятися! О християнине з імені, як ти помазання хрищення в божество божеством духу опоганив світолюбством своїм!..

До тебе, земле Ляцька, голосом Ісаї з плачем мовлю: як був блудницею город вірний Сіон, повен погані, то правда в ньому заснула, а нині в ньому вбивці! Срібло ваше непотрібне. Корчмарі твої змішують вино з водою! Такий же і образ людського священства: бо священники твої змішують правдиве слово Боже з брехнею, лестощами, приборюванням, лицемірством, фальшем і достосовуванням, немов те вино, розробляючи правду водою лицемірства та фальшу... Князі твої законів Божому не підпорядковуються, будучи спільниками хабарів, залюблені в нагороду, в погоні за посулами, вони сиротам не чинять суду та суд удів зневажають. Тому то, як каже Владика Господь Саваоф, горе сильним і високопоставленим в землі Ляцькій...

Тож покайтеся, Бога ради, покайтеся, поки маєте час на каяття; бо по смерті ви цього вчинити не можете! Чи настільки ви знечулені, задубілі та закам'янілі серцем? Чи не вірите, що помрете? Якщо краде вам диявол цю пам'ять та засліплює вас пристрастю до життя, то згадайте тих, що породили вас, і предків ваших: де вони поділися і в котрий бік відійшли? Чи не померли вони, і чи вам не судилося відійти і померти? А коли ви мусите, як і предки ваші, померти, то готуйтеся до виходу в майбутній вік, готуйте добре життя, готуйте єдність з Богом...

(З «Послання до всіх разом на землі Ляцькій живучих, щоб покалялися до Бога, показуючи, які плоди мешканців Ляцької землі»).

Спогади-діярії**Єпископ ЄВГЕН БАЧИНСЬКИЙ****РІК 1917****ПОЧАТОК ДРУГОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В РОСІЇ, ЯК ВОНА ВІДБИЛАСЯ
СЕРЕД УКРАЇНЦІВ У ШВАЙЦАРІЇ****(За тогочасними нотатками)****(3)**

22 лютого. У швейцарських газетах уривками, а в «Газет де Льозан» повністю, надрукована обширна й дуже оригінальна стаття про «Проблеми рас в Австро-Угорщині». Автор, мабуть з оточення австрійської колонії у Швейцарії, досить численної і впливової, часто згадує про «рутенців» у Галичині. Пише, що численні (десять) народності довгі роки живуть мирно та задоволено в габсбурзькій імперії, тож розрішування питання самостійного існування тих націй боляче ламало б увесь їх уклад, привело б до жахливих переселювань і штучних кордонів. Чи таке нищення є в інтересі кожної окремої нації? — питає він. Завваження, може, й слушне, але закони національного життя з такими стражданнями не рахуються. Так певно станеться і з Австро-Угорською і Російською імперіями...

Газета «Речь» сповіщає, що французький уряд відзначив нашого видатного вченого і антрополога проф. Хведора Вовка, президента «Антропологічного Товариства» в Петрограді, нагородою — «Хрестом Легіону гонору» («Croix de la Légion d'honneur»).

Сьогодні вийшло чергове число (4/22) «Л'Юкрен» французькою мовою, як звичайно — повне інформацій про Україну. У фейлетоні поданий переклад вельми цінної розвідки В. Катиновича, що була надрукована в газеті «Райхспост», про «Український церковний стиль». Подано 5 фотосвітлин різних українських храмів. В огляді преси є рецензія на статтю п. з. «Україна», що була надрукована ще 16 лютого в газеті «Ле Прогре», яка виходить у швейцарським місті Трамелян. Цієї статті я був не завважив, це трапляється, бо тепер кожного дня є багато статей про Україну. Написана вона з знанням та безсторонністю. В тому ж числі «Л'Юкрен» є оголошення, що незабаром вийде з друку книжка Мих. Каленика (графа Тишкевича) п. з. «Рутенська аристократія». На жаль, цей твір ніколи не був закінчений і в продажу не був (дописка пізніша). Натомість була надрукована досить солідна книжка (128 стор.) французькою мовою п. з. «Росіяни в Галичині». В ній описувалося, як москалі поводитися в окупованій Галичині (надзвичайні свідцтва для історії), на жаль,

і ця книжка не була пущена у продаж, навіть після того, як російське військо та адміністрація залишили Галичину. Шкода, бо й досі вона була б цікава й цінна. Майже весь її наклад знищений, а тих кілька примірників, що збереглися є тепер бібліографічною цінністю.

24 лютого. В літературнім ілюстрованім додатку до «Новое время» (Петроград, ч. 14705, від 11-24 лютого) надрукована цінна стаття Ю. Сосницького про видатного українського шахіста Євгена А. Зноско-Боровського (нар. 1884 р.), подано його біографію, портрет в уніформі військового старшини та його «французьку партію», грану на міжнароднім турнірі в Нюрнберзі в серпні 1906 р.

З Централі СВУ в Берліні наша книгарня отримала 2.000 карток відомого маляра А. Ждахи. Для нас ціна — 80 шв. франків. Ми вислали до СВУ на перегляд 14 видань, друкованих у друкарні Кузьми в Женеві.

25 лютого. У великім ілюстрованім паризькім реву «Ілюстрасьюн» (ч. 3860, від 24 лютого) надрукована обширна й цінна стаття п. Шарадам, у якій згадується і про Україну. На жаль, я її ще не одержав і не можу зреферувати.

Католицький щоденник «Ля Ліберте» з Фрібургу в сьогоднішнім числі надрукував статтю п. Е. про «Обіцянки і дійсність». Автор порівнює становище «іногородців» недержавних народів у Російській і Австро-Угорській імперіях. Ані один нарід у Російській імперії не має свого національного представництва в парламенті, жадної автономії, ані шкіл чи судів. Згадує про арештування проф. Мих. Грушевського, про заслання на Північ українського патріота архієпископа Парфентія, про погром російською «чорною сотнею» усіх українських інституцій у Києві 26 лютого 1914 р. та про те, що на початку і в кінці війни москалі робили українцям у Галичині багато обіцянок, яких ніколи не проводили в життя.

27 лютого. Остання цікава стаття у цьому місяці появилася сьогодні у паризькім щоденнику «Журналь де Дебат», написана Іреною Давуан п. з. «Висунена позиція німецької колонізації — національності на Буковині». Як видно з теми, авторка розглядає в мішанині рас німецький вплив на культуру і розвиток краю. Розвідка, більше ніж 400 рядків друку, написана з ерудицією і в досить незалежному тоні. «Українці — пише авторка — належать до тої самої раси, що й мешканці російської провінції України по той бік кордону. Їх мова є багатим слов'янським наріччям, а в народних звичаях збережена вся оригінальна поезія і вони дивують багатством символічних особливостей. Українська аристократія і буржуазія в Чернівцях держиться спільно, працює й інтелігентно, тому й зуміла відвоювати собі в політиці впливове місце. Все ж таки під господарським оглядом правдивими хазяїнами краю є жиди. Всі мешканці, навіть селяни, знають чотири мови...»

Цю статтю передрукувала газета «Журналь де Балькан» з Букарешту.

28 лютого. Цього місяця наша «Українська книгарня» продала книжок більше, ніж на 50 франків. Першими клієнтами були: д-р Юр'єв, інж. Іжицький, мадам Ляльчева, В. Степанківський, мадмуазель Жакар, Юлія Ждановська, К. Скаржинська та ще декілька незаних.

Увечорі, як звичайно на кінець кожного місяця, у панства Іжицьких зібралися троє завзятих богословів — сам господар, я і Володимир Полісадів, себто протестант, православний і католик. Наші розмови надзвичайно цікаві і варто було б їх занотовувати.

1 березня. Вся швейцарська преса надрукувала комунікат «Українсько-го Пресового Бюра» в Льозанні про закінчення у Відні великого процесу «державної зради українських москвофілів», з яких 16 були засуджені на смертну кару. Процес тягнувся понад півроку. Серед обвинувачених було 24 українських інтелігентів з Галичини і Буковини, які нібито вели русофільську пропаганду під час війни з наміром відірвати Східню Галичину від Австрії та прилучити до Росії. Між засудженими — 6 священиків, 2 адвокати, 2 студенти, 2 журналісти (між ними відомий п. Янчевський, кореспондент «Новое Время»), 1 дяк і 1 селянин.

У сьогоднішнім числі (10) «Известий Заграничного Секретариата Организационного Коммитета Российской Социал-демократ. Партии», що їх видає П. Аксельрод у Цюріху, подана інформація про долю видатного румунського, болгарського походження, соціаліста Х. Г. Раковського (майбутнього президента «українського уряду» у Харкові, — прим. пізніша), якого антантська влада вивезла в Ясси, а звідти, на домагання Росії, на Сибір. Раковський відомий ще тим, що допомагав революціонерам з броненосця «Князь Потьомкін», коли він з матросами здався був румунській владі в 1905 році.

В тому ж числі згаданих «Известий» оповідається теж про колишнього депутата Державної Думи Георгія Алексинського, який вишукував серед революціонерів підозрілих у співпраці з німцями і антидержавній пропаганді. Особливо він виступав проти «Союзу Визволення України» на чолі з О. Скорописом-Йолтуховським, А. Жуком, М. Меленевським, Вол. Дорошенком та іншими українськими державниками, теж і проти «Української Партії Соціал-Революціонерів» на чолі з Миколою Залізником. Його ревелюції були надруковані в журналі «Современный мир» і на них він одержав заслужену добру відповідь...

2 березня. В соціалістичній газеті «Ля Сантінель», що виходить у великому робітничому місті Ля Шо-Де-Фон (Швейцарія), поміщений комунікат «Українського Пресового Бюра», в якому на підставі стверджень проф. П. Мілюкова, редактора газети «Речь» (Петербург), і лідера партії російських конст.-демократів у Державній Думі, подані відомості про те, що полонені російських армій у Німеччині дуже зле відживляються та знаходяться в тяжких матеріальних і моральних умовах. Автор, Мілюков, підносить тяжкі закиди російському царському урядові, який не дбає за своїх полонених. Напр., давно вже можна було подати їм поміч через Міжнародний Червоний Хрест, примістити хворих, особливо сухітників, по швейцарських санаторіях і т. п. Зрештою, це питання розглядалося в Комісії Державної Думи, але високі урядові та військові сфери не придавали йому належної уваги. Для полонених не посилали ні харчових посилок, ні листів, які затримувалися цензурою... Всі ці факти,

подані в згаданім українськім комунікаті, несподівано були заперечені директором «Пресової Російської Агенції» в Берні у франкофільській газеті «Трібюн де Льозан» з 9-го березня. Але на домагання директора «Українського Пресового Бюра», названа газета примушена була на другий день подати спростування, бо фактами доведено правдивість українського комунікату. Та не легко було Володимирі Степанківському добитися цього, він навіть був загрозив російській агенції і ред. газети «Трибуна» судом за дифамацію... Державний вплив і гроші без сорому перемальовують чорне на біле. У Швайцарії, як і скрізь, політична преса живиться різними субсидіями.

3 березня. Швайцарський ілюстрований тижневик «Ді Вохеншау», ч. 9, помістив цікаву, з ілюстраціями, статтю про волинське село.

В газеті «Новое Время» (ч. 14711) Н. И. Кравченко помістив свій оригінальний рисунок української уніятської церкви в стилі з 1701 року, з села Липовиці недалеко міста Межилаборець. Дійсно оригінальна будова. Подорожуючи по Галичині в 1910 році, я не мало надивився на ці чудові дерев'яні храми. Але під час війни багато з них понищено, все ж таки їх можна ще видати окремим альбомом як зразки.

Владислав Іжицький, мій приятель і навчитель життєвої премудрости, дав мені свій великий рукопис про «Майбутню релігію на Руси», написаний минулої зими. Він каже, це українців мусить зацікавити, тож запитайте у своїх видавців (СВУ), чи не схотіли б вони видати цю книжку в перекладі з польської на українську мову? Застеріг собі право видати в оригіналі. Переклад мав би робити я під його доглядом. Рукопис я переслав Андрію Жукові й незабаром він відписав, що розвідка не надається до друку... Жук нічого не розуміє! Рукопису не повернув, хоч була умова повернути. Звичайне шахрайство, бо в автора немає копії (він писав від руки), є тільки «брульйони». Іжицький дуже нарікає і каже, що з СВУ не хоче мати жадного діла. Пан Іжицький з походження білорус, польсько-російської культури і виховання, інженер шляхів, голова кальвіністичної громади у Вільні, людина теологічно освічена.

5 березня. У великій газеті «Нос Цюріхер Цайтунг» (чч. 392 і 398 з 5 і 6 березня) надрукована стаття якогось Альберта С. Асseo п. з. «Константинопіль, Схід і Франція», в якій розглядається питання претенсій Російської імперії на Дарданелли та вплив західньої цивілізації на давній православний Царгород. Стаття дуже цікава теж і для українських державних аспірацій і політики.

П. Чикаленко читав мені листа від А. Жука з Відня і дуже сердився, що Жук має нахабність домагатися від нього всяких інформацій про українців у Швайцарії — Степанківського, Донцова та інших — ніби він є його платним «інформатором»... Почав йому писати різкого листа, але, здається, не вислав. У Жука немає почуття делікатности й шляхетности...

Одночасно прийшов лист від Меленевського, також з Відня. Він теж дає непрошені «вказівки», як нам у Швайцарії треба робити їм потрібну

політику. Навіть вказує, як треба провадити нашу книгарню... Цікаве його, між іншим, зауваження: »... на фоні розчарування Центральних держав поляками, ми можемо багато тепер нагнати з програного раніш«... Германофільські ілюзії! Меленевський згадує за ганебний донос на СВУ, ближче мені не відомий, поданий Омеляном Бачинським у міністерства у Відні та Берліні. Далі пише, що посилюється українська діяльність СВУ на займаних теренах Волині, яка ведеться звільненими полоненими українцями під керівництвом Олександра Скорописа-Йолтуховського, що теж там перебуває. Накінець Меленевський прохає, чи не можна було б у Швейцарії продати одну картину італійського маляра (з XVI стол.) Андреа Сабатіні (чудовий зразок тодішнього малярства, дівчина) і прикладає фото тої картини. Це не для нього, а одного приятеля-німця, що вже не раз робив послуги українцям. Властитель хоче за неї 10.000 шв. франків і радо вділить 10% знижки. Може, пише він, тою справою зайнялася б наша книгарня?

В «Ля Гер Сосіяль» («Соціальна війна»), якої редактором є відомий політичний діяч Ерве, є стаття п. з. «Загибель Австро-Угорщини». Між іншими питаннями, розглядається теж і українське питання в Галичині та Буковині. Про Карпатську Україну — ані згадки. Для народу «русинського» він дає тільки одне рішення: «Приєднати його до решти своїх братів малоросів у Росії з проханням, щоб Православна Церква не надживала їх релігійної приналежності занадто специфічними способами». Пан Ерве боїться, що на «майбутній мирний конгрес почвірне порозуміння пішле, замість справжніх хірургів, нікчемних костоправів».

6 березня. У женеvському тижневику «Л'Ессор» п. Кенінш надрукував порядну змістом статтю «Меншості», у якій уважає, що всі недержавні народи Росії мусять одержати автономію, а декотрі — й самостійність. Про українців пише прихильно, сподіваючися, що вони виявлять державницький розум і не підуть на залицяння німців і австрійців, які ще в 1912 р. мали нібито бажання створити з України самостійну державу... Дійсно такі пляни мав забитий у Сараєві австрійський престолонаслідник Рудольф і він навіть домовлявся з митрополитом Шептицьким, щоб поволі обкатоличувати український народ... Давні ватиканські пляни Папи.

7 березня. «Франкфуртер Цайтунг» надрукував комунікат «Українського Пресового Бюра» про те, що в Петрограді міністром Протопоповим, прихильником сепаратного миру з німцями, засновано газету «Русская Воля», яку очолив відомий російський письменник Амфітеатов. Це орган двірцевої партії імператриці Александри. Чи не запізно, чи не почнеться революція раніш, ніж мир буде підписаний?

Одержав листа від пастора Павла Крата з Торонта, в яким пересилає привіт і Вол. Левинському.

Одержав «Бюлетень Національностей» (ч. 21) Д. Донцова з Верна, в якому він помістив велику статтю про коментарі росіян на ноту през. Вілсона, що були надруковані в газетах «Речь» і «Новое Время».

У місячнику «Ді Меншгайт» (ч. 2), що теж виходить у Берні, Д. І. Донцов надрукував статтю п. з. «Доля одного народу» — це про українців.

Заходив, проїздом з Цюриху, до нашої книгарні Микола Рогдаєв, лідер українських анархістів у Женеві, і ми обмінялися новинами. При нашій розмові був і П. Чикаленко. Рогдаєв абсолютно певний, що незабаром у Росії вибухне революція, яку давно вже готують англо-французькі чинники, головню франкмасони, бо бояться, що царська камарилья заключить сепаратний мир з Німеччиною... Рогдаєв прохав мене віддати йому протоколи Української Громади у Женеві, якої я був секретарем. Я сказав, що вишлю поштою, бо хочу їх переписати, мати копію як документи. Оригінали напевно будуть знищені!

8 березня. Вийшло чергове число (5/23) «Л'Юкрен», в якому є стаття про Т. Г. Шевченка. Але в осередку числа є відповідь на претенсії росіян мати у своїх руках Босфор і Царгород. Автори статті — граф Тишкевич і В. Степанківський — розглядають це питання з погляду українських національно-державних інтересів і, покликаючись на історичні факти, спростовують статті п. Асseo («Ное Цюріхер Цайтунг», 5 березня), Ігоря Стравінського («Газет де Льозан») і комунікат Тєпорова, директора Російської Пресової Агенції, з його приятелями чорносотенцями і націоналістами російськими, як от князь Мещерський, з його «Гражданином», або Меншіков з «Нового Времени», не говорячи про Павла Мілюкова з його партією російських конст.-демократів і газетою «Речь». Справа з Константинополем ще не скінчена і разом з державним відродженням України прийде на кін історії. В тому ж числі «Л'Юкрен» є ще лист Союзу Українських Парляментаристів Австрії до президента Вілсона та стаття, в перекладі на французьку мову, посла «Державної Думи» з Січеслава (Дніпропетрівського) п. Александрова про права української мови в державі (ця стаття була надрукована в газеті «Русская Воля», ч. 21).

Пізніша примітка: Мої нотатки відбувалися в той час, коли в Петрограді вже почалася революція і події розвивалися безупину. Однак за кордоном ми ще нічого не знали. Перші вістки про революцію до нас дійшли щойно 13 березня, а газети почали писати аж 15 березня. Проте, щоб не переривати нормального тягу моїх записок, я буду зазначувати хронологічно все, чим жила тут українська колонія, описуючи ті події, що відбувалися або мали відгук у Швейцарії. Не треба забувати, що Швейцарія була відрізана військовими кордонами, дуже гострою воєнною цензурою і навіть офіційні чинники та преса не мали безпосереднього сполучення з Росією. Все ж таки в ті важливі дні 8-11 березня, коли рішалася доля імперії Романових і воля України, українські діячі в Льозанні, Женеві й Берні, відчували, що в повітрі «щось» висить, сходилися по каварнях або до Бюра і ніби ждали якихось вісток. Тож і я, у цей час напруженого очікування, не вспів нічого занотувати, ніби життя спинилося... Жадних нотаток, жадних листів чи витинків з газет...

11 березня (неділя). По обіді були з Чикаленком в Ольги Скоропис-Макарової, що запросила нас для познайомлення з Володимиром Левинським. Особисто я знав його дуже добре ще з Женеви. Він увесь час згадував про свою працю «Царская Россия і український вопрос», сподіваючись, що Чикаленко дасть засоби на її видання.

Наш приятель, чи скоріше приятель поляків, відомий французький журналіст Жорж Бісене написав статтю в паризькому журналі «Ля Віктуар» п. з. «Росія і Україна», додаючи ще й підзаголовок: «Росія готується визнати автономію України». Стаття невеличка, але стисла й ґрунтовна.

Паризький «Ле Матен» («Ранок») умістив у сьогоднішньому числі другу статтю про справи Австрії, як інтерв'ю п. Кляма-Мартинця, прем'єр-міністра у Відні. Стаття цікава тим, що уряд Австрії виступає проти політики уряду Німеччини, залицяється до сильної Росії та бажає мати з нею спільну границю, тоді як Німеччина проєктує відбудувати незалежну Україну як буфер між нею і Московщиною, що зовсім не на руку Австрії, яка боїться бути оточеною та ізольованою. «Ми бачимо добре, — каже прем'єр-міністр Мартинец — що Українська держава, відреставрована за рахунок великої Росії, попаде в руки німців і ми не зможемо мати помочі від Росії...»

Сьогодні теж і в газеті «Петі Жюрасієн» (Монт'є) появилася солідна і цікава стаття про «Росіян у Галичині», передрукована з «Газет де Л'юзан». Про це пише й католицька газета «Кур'єр де Женев» та інша швайцарська преса.

12 березня (понеділок). Це день, який пізніше названий «кривавим понеділком революції». Вдвох з Чикаленком ми їздили в Женеву і купили в старого Кузьми-Ляхощького давні драгоманівські видання, разом 980 примірників. Заплатили Кузьмі 500 шв. франків. Він був дуже задоволений, бо його матеріяльне положення дуже погане, а здоров'я ще гірше. Окремо ще купили по 10 прим. інших видань Драгоманова для таборових бібліотек. Довго чекали ці видання покупця.

Литовський католицький священик д-р Антоній Вісконт, мій приятель, видав французькою мовою розкішну книжку «Литва і війна» з гравюрами та мапами. Він подарував мені один примірник із своїм автографом. У книзі є багато згадок про Україну з часів, коли вона належала до Литовського князівства.

13 березня (вівторок). Хтось прислав мені з Січеслава майже рідну газету «Придніпровський Край» з 13/26 лютого ц. р. Мабуть тому, що там є надруковане привітання нащадків запорожців, сучасних старшин 5-ї сотні 17 кубанського пластунського батальйону, Ф. Молчановському, мереві міста Олександрівське, за те, що Міська Дума відкупила в німецьких колоністів острів Хортицю. Підписалися старшини: прапорщики Смолянський і Євтушенко, сотник Дяченко, кандидат Ликів, хорунжий Свеклій,

прапорщик Чумаченко, хорунжий Кривців, прапорщики Фесенко і Лятенко.

Одержав листа від Т. Якимчука з «Української Громади» в Парижі. Він пише, що вислані йому книжки і газети отримав. Тарас Тютюнник безнадійно хворий, на Рів'єрі, «кум» теж хворий на печінку, бо занадто надуживав горілкою, він кахикає і не може вчитися співати. Але це не велика біда, загоїться. Життя в Парижі подорожчало...

Пізно увечері Володимир Степанківський вернувся з Берна і викликав мене, Чикаленка, Коваленка і Мануїльського в наглій справі. Дійсно привіз сенсаційні відомості, одержані довірочно в англійській амбасаді (Степанківський перфектно говорить англійською мовою). В Петрограді вибухла революція! Власне тепер мають відомості, що революція взяла гору і старий режим провалився. В «Державній Думі» є вже «Виконавчий Комітет» з 12-ти осіб. У Таврійським палаці засідає «Совет Солдатських і Робітничих Депутатів». Уряд сильно боронився, але збанкрутував, бо гвардія — особливо Волинський полк — перейшла на бік революціонерів. Поліція почасти знищена. Тюрма «Крести» (де і я колись просидів в одиночці десять місяців) і фортеця Петра й Павла — в руках революціонерів. Окружний суд на Літейнім проспекті та кілька поліційних учасків спалені. Цар Ніколай утік... Міністри — дехто убитий, а дехто арештований...

Що буде далі? — Допізна ми обмінювались прогнозами і припущеннями. Що буде тепер в Україні? — Певно в Києві будуть вимагати від Тимчасового уряду культурно-національної автономії, бо до самостійності не мають сил і свідомости. Та й москалі не допустять... До незалежності доросли хіба Фінляндія і Польща. Вони напевно відділяться, бо й армії національні мають. А ми що маємо? Зрештою — поживемо й побачимо. Степанківський запрошує нас усіх на чужині об'єднатися і допомагати батьківщині. Каже: тепер тільки і «діяти»... Оце я буду переживати вже другу революцію.

14 березня (середа). В жадній газеті ще немає відомостей про революцію в Росії. Військова цензура ще працює...

15 березня (четвер). Нарешті в усій швейцарській пресі — французькою, німецькою та італійською мовами — повно всяких вісток про події в Петрограді та взагалі в Росії. Рідко згадуються окремі національності, як от поляки або фінляндці. Про Україну перші згадки як про «провінцію південної Росії». Німецька агенція «Вольф» подас, що в південних «провінціях Росії», головнo в містах Одесі, Харкові, Києві, Катеринославі, Полтаві — заснувалися «Революційно-Громадські Комітети», щоб «підтримувати Тимчасовий Уряд у Петрограді». Це сталося після відречення від трону імператора Ніколая II. На чолі Одеського «Революційно-Громадського Комітету» став проф. Сергій Шелухин, а в Києві — діячі прогресивного ТУП (Товариство Українських Поступовців).

Геть пізніше ми довідалися, що майже одночасно почали виходити газети українською мовою: перша кооперативна «Комашня», потім — «Но-

ва Рада» і соціалістична щоденна «Народна Воля». Про почин організації Української Центральної Ради і згадки не було. Зате декотрі періодичні видання подали, що майже з самого початку, себто з половини березня, в Києві почала велику агітаційну діяльність «Головна Українська Студентська Рада» з її органом «Стерно». Теж і молодь київських воєнних шкіл — юнкери і кадети — відбула свої українські збори і винесла відповідні резолюції, про які ми могли прочитати в «Київській Мислі», бо українських часописів з України ми довго не могли досягнути. Про діяльність ТУП у швейцарських газетах теж не було згадки, бо загально вони займалися державними імперськими справами Росії, а діяльність т. зв. «іногородців» їх не цікавила. Їм інтересна була російська революція, а українська революція довго, дуже довго була їм невідома й незрозуміла. Так, як у Франції всі були «французами», так і в Росії, на їх думку, всі були тільки «руськими».

16 березня (п'ятниця). В усіх на устах тільки революційні події в Росії. Вже заворушилися і всі партії численних емігрантів у Швейцарії. Збираються організувати всеемігрантський мітинг, щоб обміркувати положення, а там і подумати, як вертатися додому...

В сьогоднішній газеті «Ля Ревю» вперше згадується, скільки полків гвардії приєдналося до повстанців-революціонерів, чим перехилили вагу перемоги над урядом. Серед тих полків — пише газета — більшість становили «малороси», відомі з міцної будови і високого росту. Вони більш інтелігентні ніж москвини, яких називають «великоросами»...

В декотрих політичних бюлетенях проглядає вже турбота, чи не розлізеться воєнний протинімецький фронт та чи не піде ця революція занадто «наліво».

Наше Українське Пресове Бюро в Льозанні подало вже кілька комунікатів, а сьогодні й характеристику та склад нового Тимчасового Уряду на чолі з князем Львовом. Його найближчими співробітниками є Гучков, Мілюков і Керенський та один-однісенький поміркований «малорос» Терещенко, великий землевласник з Київщини.

З нагоди абдикації Ніколая II-го Романова, газети пригадують, що він почав царювати I-го листопада 1894 р. За час свого 23-літнього царювання мав російсько-японську війну, першу революцію і деякий конституційний режим з Державною Думою. Але він не знайшов рішення для національних аспірацій численних народів Російської імперії, себто не мав відваги завести федеральний лад чи задоволити індустріальне робітництво, яке міцно стало на ноги. Отже, ані соціальних, ані національних, ані аграрних питань не розв'язано і Росія, як і була, так і залишилася напівазіятською імперією...

17 березня (субота). Читаємо в газетах усякі розпорядження Тимчасового Уряду в Петрограді і, між іншим, довідуємося, що всі архіви і документи департаменту поліції передані в користування і зберігання відомому історикові революції Вол. Л. Бурцеву, моєму колишньому, ще з 1908-10 років приятелю в Парижі. В революційних колах його прозва-

но «самолюбом Шерльок-Голмзом», бо він тільки й про себе думав. Це жаклива й небезпечна людина. Про нього я міг би написати цілу документальну розвідку. З приятеля України він потім став її великим ворогом і де тільки міг нам шкодив. Керенський розпорядився повернути з заслання відому революціонерку Катерину Брешковську, родом українку, але ренегатку й принципового противника відродження України. Я знав її особисто. Пізніше вона багато працювала на користь русифікації Карпатської України.

Нарешті довідуємось, із слів одного наочного свідка, що срібну домовину відомого «чудотворця» і приятеля дому Романових Распутіна вночі перевезено в місцевість Лесна, в околицях Петрограду (де Лісний інститут), і там трупа спалено, а попіл розвіяно в лісі... Все ж таки знайшлися і його прихильниці, які розрили гріб і брали собі «на пам'ятку» шматочки срібного облицьовання домовини. Однучасно дозволено повернутися до столиці з заслання вбивцям цього «старця» — вел. князеві Димитрію Павловичу, що був аж на перському фронті, та князеві Юсупову, що перебував на півдні Росії.

Примітка теперішня: Від свого приятеля, гальського єпископа І. Д'Е. з Парижу, я довідався, що князь Юсупов досі (1958 р.) живий і мешкає в Парижі...

18 березня (неділя). Нарешті революційні організації почали видавати свої відозви з приводу революції в Росії. Одним з перших було «Рабочее Знамя», видаване «русскими анархистами-коммунистами», що сьогодні помістило свою прокламацію п. з. «Революція». Вона починається так:

«В Росії революція. Не «революція» панів Гучкових, Мілюкових, Плеханових і Керенських, а справжня, велика всенародна революція, яка цим разом вже не спиниться, а змете всіх буржуїв, переступить через їх голови та здійснить комуністичний лад». Далі автори аналізують положення в імперії та виводять причини війни: незадоволення існуючим соціально-економічним, політичним і національним ладом, імперіялістичні бажання заволодіти Галичиною, Царгородом і Дарданеллами... Відозва закінчується: «Гвардійські війська перейшли на бік народу і справа уряду була програна!»

В числі 8-му цього «Рабочего Знамя» вміщена велика стаття тов. Олександра Ге п. з. «Национальный вопрос», зміст якої виявляється таким останнім реченням: «Після знищення капіталістичного ладу та всіх національностей, у працюючих буде тільки одна батьківщина — переорганізований на комуністичних началах увесь світ!» — Ясно і виразно...

Із загальної преси варта відмітити появу в «Журналь де Женев» статті «власного кореспондента», польонофіла, п. з. «Позаду австрійського фронту», у якій є чимало про галичан і Галичину в їх ставленні до росіян і австрійців. У тій же газеті є цікава стаття відомого швейцарського публіциста Альберта Боннара про «Душу росіянина і Польщу». Є в тій статті теж і про російський режим у Галичині й українців. Автор подає в перекладі промову князя Євгена Трубецького, виголошену в «Товаристві Слов'янської Культури» в Москві...

П. Чикаленко одержав поштову картку від свого батька Євгена Харламповича з Перешор (його мастку) з таким повідомленням: «Петре, бережи гроші, бо я вже навряд чи зможу тобі вислати. Все ліквідую, бо як відберуть землю, то все порозтягають. Чим жити? Не знаю. Прийдеться на старості літ переключитися на нове...»

19 березня (понеділок). Я запрошений Вол. Степанківським на обід, розмовляв з ним до вечора. Він намагається мене переконати, що з огляду на зміну ситуації на чужині і в Україні, нам треба співпрацювати разом. Запрошує мене до свого Пресового Бюро на місце Коваленка працювати редактором журналу «Л'Юкрен» і, можливо, заступником його як директора. Відносно СВУ був дуже коректний, бо взагалі це культурна людина, з якою приємно мати діло. Він не залазить у чужу душу, так як це люблять робити наші люди... Я не дав йому ще дефінітивної відповіді, але принципово не відмовився і не ставив жадних передумов. Йому це сподобалося, бо бачить у цьому моє довір'я до нього. Насамперед маю поладити свої відносини з СВУ, щоб там не було нарікань на мою нечесність.

П. Чикаленко, на домагання А. Жука і Меленевського, хоче видати французькою мовою брошуру Артура Зеліба про Україну. Не думаю, що Петро Євгенович дасть гроші, коли батько вже не буде присилати і коли він вже збирається виїздити в Київ.

20 березня (вівторок). Прийшов до книгарні якийсь цупленький жидок з Угорщини і представився як Адам, рицар Де Глазевський. Він у співпраці з іншими журналістами розпочав видавати французькою мовою ревю п. з. «Ле плю гранд Монд» («Найбільший світ»). Прохав узяти в продаж цей журнал, тим більше, що в його першій числі є на дві сторінки стаття про «Сучасну українську літературу» М. Каленика (графа Тишкевича). В наступному числі має бути стаття Дмитра Мануїльського п. з. «Революція і Україна». Сам Глазевський пише в цьому ревю під псевдонімом «Адам Льоваґ». Цікавий чоловічок, він чи народився чи мешкав у Карпатській Україні, багато блукав по світі й живе тепер, у мізерії, в Женеві.

В газеті «Начало» (Париж, ч. 143) сьогодні надрукована декларація Мілюкова, міністра закордонних справ Тимчасового Уряду Росії, про політику нової імперії. В ній ні слова про майбутній лад та чи будуть автономні провінції, але війна, як видно, буде далі провадитися аж до перемоги над «государством прусского милитаризма».

21 березня (середа). Російський імператор Ніколай II-гий арештований. Росія — республікою! Отже розірвана персональна угода між Україною і Росією. Юридично Україна може віднині існувати вже як незалежна держава. Треба тільки це її право оформити і в тім напрямі вести розмови з Тимчасовим Урядом, а не тільки домагатися автономії. Нас цікавить, як наші діячі в Києві до цього поставляться.

П. Чикаленко в допомогу Левинському прохав мене вислати переказом 130 шв. франків. На цьому його участь у виданні брошури й закінчується.

В газеті «Ле Тан» («Час»), що виходить у Парижі, сьогодні надрукована цікава стаття про те, як «іногородці» відгукнулися на революцію в Росії. На жаль, не читав її.

22 березня (четвер). Сьогодні газети подають знайдені таємні умови секретного миру, що його російське царське правительство напередодні революції хотіло підписати з Німеччиною. Ось головні точки:

- 1) Повернення Льотрінгії Франції;
- 2) приєднання російського «Польського царства» до незалежної Польщі;
- 3) приєднання австрійської Галичини (української частини) до Росії;
- 4) гарантія автономічного устрою всім слов'янам в Австрії.

Кажуть, що є нібито ще інші таємні точки, але не оголошені.

Газети подали, що Св'ятіший Синод Російської Православної Церкви у своєму зверненні прохає в Бога благословення діяльності Тимчасового Уряду.

Помітно, що Російська Телеграфічна Агенція подає за кордон тільки такі відомості, які сприяють продовжуванню війни і бажанням західних держав. Тож треба обережно розглядати дійсний стан. Мабуть кабінет Львова-Мілюкова-Керенського не довговічний. Це треба мати на увазі.

Сьогодні, день 22 березня (нового стилю) 1917 р. треба рахувати днем, коли українці висунули свої вимоги. Сталося це одночасно в Петрограді і в Києві, де Товариство Українських Поступовців (ТУП) видало свої відозви. «Заяву Петроградського відділу ТУП» помістила газета «День» (ч. 4), а відозву Київської Централі ТУП надруковано в «Киевской Мысли» (ч. 68). Обидві відозви домагаються тільки культурної автономії для України і ставлять такі точки:

- 1) Уведення української мови в народній освіті, середній та вищій;
- 2) допущення української мови в судових, адміністративних і церковних інституціях;
- 3) надання автономії Галичині й Буковині;
- 4) звільнення всіх арештованих і засланих воєннополонених та заложників з Австро-Угорщини і митрополита Шептицького;
- 5) перебудова Росії на федеративну республіку, в якій Україна мала б свою автономію.

От і все. Аж соромно читати, до якої національної бідноти ми впали... Тяжко буде потім підійматися! До української революції ще далеко.

Пізніше оповідали мені учасники, що під час оголошення цієї відозви ТУП в різних місцях Києва були скликані мітинги, як це було тоді в моді. І от на одних таких зборах, скликаних М. Міхновським, адвокатом з Харкова, у справі формування українського війська, виступив і студент Мих. Єрем'єв (про нього згадую, бо він ще досі живе в Женеві) та гаряче висловлювався проти формування будь-якого війська в Україні, бо воно, мовляв, тепер зовсім непотрібне: прийшло царство демократії і соціалізму, ніхто нікого кривдити не буде і всі помилки будуть направлені. На це йому гостро відповів М. Міхновський. Цей Єрем'єв,

московського походження, в 1919 році був секретарем Пресового Бюро в Римі на чолі якого був В. Шебедів. А ще в 1917 р. він працював в есдеківській редакції «Робітничої Газети»...

Учора увечорі були з Чикаленком на вічу, влаштованім російською емігрантською колонією з приводу революції. Всі мали червоні стрічки в петлиці, а ми демонстративно причепили собі українські національні відзнаки, тоді ще не тризуб, а золоті леви на блакитному фоні з Архангелом Михайлом. Було багато народу, трохи не всі політичні емігранти. Виступав з промовою і Володимир Ленін, А. Луначарський і мій давній сокамерник по тюрмі «Крести» А. М. Устінов. Він говорив від партії есерів, але схилився до большевиків. Для нас найбільш цікавою була промова Дмитра Мануїльського, бо він повинен був висловити і домагання українців від імені своєї есдеківської большевицької партії. І от ми були комплетно розчаровані: він багато і добре говорив, але ані одним словом не згадав про Україну! Це нас, а теж присутніх земляків-малоросів, дуже діткнуло і навіть здивувало, бо все ж таки він останнім часом працював з українцями, брав від них гроші і уважав себе теж українцем. От що значить рабська психологія партійного загумінка: один кивок свого шефа Леніна і ані пари з уст у захист рідного народу. Напевно немає жадного поляка, який міг би бути таким зрадником. По закінченні віча ми не подали руки Мануїльському, вважаючи його національним зрадником. І то при всіх. Так йому і треба. Він і далі буде зраджувати свій народ виступаючи як інтернаціоналіст-росіянин.

Сьогодні увечорі (22 березня) зібралися і ми, всі українці, що в той час знаходилися в Льозанні. Небагато нас, тому й зійшлися всі в каварні. Були між нами і дві жінки — пані Скоропис-Макарова і пані Ждановська, родичка кол. міністра війни генерала Сухомлина (-ова). Чикаленко оповів про вчорашні збори, на яких виступав зрадник Мануїльський. Мануїльського трохи підтримував Вол. Левинський, мотивуючи тим, що в «ленінців» гостра дисципліна, отже своїм виступом Мануїльський ризикував, його, мовляв, могли не взяти з партією до Росії. Потім ми обмінювалися вістками, коментуючи їх в атмосфері очікування відомостей з Києва. Ніяк не можна було говорити, що в Росії — це революція українська. Треба ще вичекати, поки наш брат-«хохол» розкачається від московських штовханців. Спеціальна порода! Вдома я накреслив, як кожний з нас тут на чужині приймає революцію та що від неї очікує. Ці нотатки подам при кінці записок з місяця березня.

23 березня (п'ятниця). Чикаленко написав О. Ф. Скорописові листа, пропонуючи йому свої послуги. Одночасно радить йому порозумітися з його батьком і його політичними приятелями, чи виступати йому представником полонених і заснувати своє видавництво. Петро Євгенович готується до повернення в Київ і пропонує Скорописові ще перед тим зустріч у Швайцарії.

24 березня (субота). Сьогодні увечорі в Народнім Домі має відбутися колоніальне російсько-жидівське зібрання для «обсудження» подій в

России». Скликає зібрання студентське російське товариство «Единение» з жидівським демократичним товариством «Цукунфт». З українців ніхто не пішов.

В лондонському реву «The Graphic» (ч. 2469) поміщена стаття п. з. «Канадські слов'яни і війна». Є цікаві українські фотографії.

Федір Лаврентович Королів з Берна пише, що «Бюлетень Національностей» не виходить, бо Донцов кудись виїхав з Берна.

(Далі буде)

«Голови наших революційних провідників, що жили і діяли не в р. 1848, а значно пізніш, не зважаючи на тисячі розвіяних оман, усеж були видерть переповнені фразами 1848 року. Тому в час вибуху революції 1917 р. вони спершу тільки те й робили, що «простягали братерську руку» московській демократії, сердечно обіймалися з нею, едналися во ім'я «спільної правди»... Бо ж «нема поділу між українцями і росіянами», які кохають свободу».

Приспали себе і (що було гірше) свій нарід нездійсненими оманами, щоб нагло «в огні» Україну збудили події, обкрадену з усіх оман.

Московщина переражена програною війною, відпадом і бунтом «окраїн», що їх уважала за вічно підданих, — ошаліла під образи, люті і злоби. А проти неї... протягнута рука згоди напих Маратонів».

(Д. Донцов: «Нерозрита могила», «Вістник», IV, 1937)

«Українські соціал-демократи були заслабі для самостійної аналізи і розуміння відносин на Україні, для правильної постановки задач українського пролетаріату. Вони находилися під гіпнотизуючим впливом незрівняно міцнішої у своїх силах московської соціал-демократії; ішли слідом за її політикою й тактикою, в кращім разі — безнадійно хиталися між тим, що самі думали і тим, що думали і робили соціал-демократи московські».

(Іс. Мазепа: «Большевизм і окупація України»)

«Для Маркса, Леніна й Енгельса нема нічого невідомого, нема жадних таємниць, а сумнів для них є лише формою нерішучості, боягузтва, зради. Все є ясне, все є певне, все є незапобіжне. Марксизм і лише марксизм є правдою, правдою про все, що колись було, є тепер і колись буде.

Ленін був цілком нездібний до глибшого скептицизму, отже і до серйозного допитливого мислення. Все, що він «знав» з царини філософії, релігії, історії, етики, соціології, економіки — він «знав» з абсолютною певністю.

Маркс та Енгельс мали таку саму ментальну ароганцію. Навіть у своїх пророцтвах вони були на 100 % певні. Все, що вони казали, — мало статися, статися як «обов'язково», станеться як «об'єктивний факт», а кожний хто думає, що того не станеться — є дурень, зрадник, падлюка».

«В Німеччині, де марксизм був найсильнішим, його жалюгідна поразка була найповніша. Там, де марксизм був найслабшим (Англія, Скандинавські краї, Голляндія, Бельгія, Франція, США) — організоване робітництво осягнуло і осягає свободу і незалежність та виростає у велику й позитивну силу.

Марксизм привів до фашизму і нацизму тому, що в своїй суті марксизм є фашизмом, чи пак нацизмом».

(Ф. Вейт: «Цезарові»)

П. САВЧУК

РЕВОЛЮЦІЙНА ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

»Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!«

Т. Шевченко

Велич Шевченкового генія завжди притягає учених, дослідників-літераторів, публіцистів, і навіть політиків, до все глибшого дослідження й висвітлення його літературної та революційної діяльності.

В цій статті хочемо подати кілька яскравих фактів революційної творчості, яка була основною причиною арешту поета.

Нестерпні умови життя закріпаченого українського народу знайшли своє відображення в творчості поета. Шевченко втілює у своїх образах ідейні шукання передової думки, героїзм кращих людей, відважно виступивши в двобою з реакцією московського імперіялізму. Розкриваючи всі ворожі дії на шкоду українському народові, плекав ідею боротьби за національну незалежність, за віру в свої сили. Шевченко жив новими революційними ідеями Західньої Європи, вчив справжнього демократизму, кликав до боротьби з ворожою українству ідеологією. В своїх революційних творах великий поет порушував усі важливіші питання суспільно-політичного розвитку України. Тому можемо сміло твердити, що Шевченкові належить велика роль в творенні української прогресивної думки, в шуканні вірної теорії, на основі якої можна б будувати новий суспільно-політичний лад, без поневолення людини людиною. Ця глибоко християнська філософія Шевченка, була проведена шовковою ниткою через його революційно-ідейні твори («Сон», «Кавказ», «Катерина», «Гайдамаки», «Тарас Трясило» і ін.). »Шевченко, — пише Ю. Бойко, — приходить до усвідомлення потреби готувати національну революцію. Його не страхає, що проллється кров. Нехай витече сукровата з »гнилого і трудного«¹ серця. Може, тоді запульсує чиста козацька кров». І Далі: »Творчість Шевченка підноситься на шпилі філософської, історіософічної аналізи сучасного, минулого і майбутнього, і в сміливім леті його аналітичної думки чітко окреслюється дико-нелюдська, варварська роль імперської Росії-Москви на теренах, потоптаних її посіпаками, небезпеки морального характеру, що приносить з собою московське панування і ті моменти моральної натури, плекаючи які, можна подолати московську чуму«² (Ю. Бойко: »Шевченко і Москва«, 1952, стор. 10-11).

Питання про ідейний зміст творчості Шевченка невіддільне від проблеми естетичного значення і впливу його на майбутні покоління. Глибока аналіза політичного життя і суспільної психології, яскраве змалювання побуту, реалістичність образів, суворе і трагічне соціально-економічне становище, мужній зазив до самовідданості і героїчного патріотизму,

сміла сатира на гнобителів і царів («Сон»), глибока мудрість і сила духу, оптимізм — ось деякі важливіші чинники геніяльності великого поета.

Шевченко поставив перед українським народом ідею самостійності й незалежності української держави — «там наша воля, слава і правда святая, у нашій вибореній хаті». За свої ідеї і політичне переконання, за ідею визволення української нації з-під московського гніту, його карують десятирічним засланням.

Визнаючи місце Шевченка в розвитку української літератури, хочемо показати і його глибоку революційну ідейність, і незламність духу як найвищого чинника людського «Я». Шевченкова ідея і незламність національного «Я», веде нас і тепер у боротьбі з всяким поневоленням та принижуванням людської гідності, а, в першу чергу, з імперіалістичною Московщиною.

В умовах 40-х років XIX в. революційний, ідеалістично-християнський світогляд Шевченка був найбільш передовим світоглядом в Україні. Революційний демократизм Шевченка відображав інтереси і настрої широких мас поневоленого селянства, його протест проти кріпосницького гніту. Шевченко був один з ідеологів селянської революції. Серед викривачів суті кріпосного права і московського імперіалізму, серед мислителів, які ставили питання знищення кріпацтва — Шевченко являється піонером. Заперечуємо твердження сучасних советських шевченкознавців, що приписують Шевченкові матеріалістичний світогляд, а стверджуємо на підставі дослідження творчості поета, що теоретичною основою революційного демократизму Шевченка являється християнський філософічний ідеалізм.

Хочемо захистити чесне ім'я великого поета християнського демократизму, бо Шевченко ніколи не мав нічого спільного з матеріалістичною філософією та з її атеїзмом; він ясно показав свій християнський світогляд:

Молюся, Господи, молюсь,
Хвалить Тебе не перестану,
(Н. І. Костомарову, 19. 5. 1847)

Або:

Молітьсь Богові одному,
Молітьсь правді на землі,
(«Неофіти», 8. 12. 1857)

Або:

Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердешний рай,
(«Молитва», 24. 5. 1860)

Як бачимо, вже з самого початку революційної діяльності Шевченко не розставався з Богом; підтверджені із творчості поета можна подати аж надто багато.¹⁾ А в «Молитві» поет-революціонер ясно ставить питання, що не матеріальне на першому місці у його світогляді, а духове: «Подай любов, сердешний рай, і більш нічого не давай!» В Шевченкові ми

¹⁾ Див. мою статтю — Т. Шевченко — борець за волю і християнський світогляд, «Америка», 22 березня 1957 р., ч. 55.

бачимо велетня творчого духу, християнської моралі, а не матеріальне костеніння, атеїстичну порожнечу. Господь благословив поета силою духу і плідністю ідейної творчості, що навіки є нашою славою.

Рух національного відродження, що почався по всіх слов'янських країнах Західної Європи з кінцем XVIII та на початку XIX століть захопив і Україну, яка тоді була досить роз'їджена московською нівеляцією та русифікацією. Слід відзначити, що перша половина XIX в. була періодом великих революційних рухів. Еспанська революція 1820-23 рр.; національно-визвольний рух у Греції 1821-30 рр.; рух карбонаріїв в Італії на початку XIX ст.; революції у Франції 1830 р.; чартистський рух в Англії на початку XIX ст., — все це мало великий вплив на розвиток революційної думки і революційних рухів в Україні та по всій московській імперії.

Ці історичні події національних революційних рухів мали відповідний вплив на формування світогляду Шевченка. Великий вплив на світогляд Шевченка мало повстання декабристів, яке цар Микола I. розгромив на Сенатській площі в Петербурзі 1825 р., а провідників декабристів покарав смертю. Великий і чинний рух декабристів був і в Україні, в наслідок цього руху було повстання в місті Василькові (біля Києва) Чернігівського полку. Звичайно, повстання було придушено, як і в Петербурзі, але воно залишило по собі великий політичний і психологічний вплив на відповідні маси суспільства, в тому й на Шевченка. Треба ствердити, що Шевченко ставився до декабристів з повагою, називаючи їх «першими благовістителями свободи». Шевченко в декабристах бачив революційні подвиги зі зброєю в руках проти царизму, за скинення февдально-кріпосницької системи. Це, звичайно, було великим позитивним чинником їхньої революційної боротьби.

В українській літературі дошевченківського періоду вже відбувалися національні протиріччя українського народу з московським. Кращі письменники, як Котляревський, Артемовський, Квітка, Гребінка та інші, висвітлювали в своїх творах частково антикріпосницькі настрої селянства. Крім цього, ці письменники піддавали критиці сваволі кріпосників, зловживання царських чиновників, паразитизм московської системи, її аморальність, духову обмеженість, захланність тощо.

Однак новою струєю пішло літературне, політичне і все духове життя українського народу, коли з'явився найбільший поет-революціонер Тарас Шевченко. З появою «Кобзаря» (1840) почалася нова доба в розвитку української літератури, суспільно-політичної думки; зародилися нові ідеї національного визволення з-під московського гніту революційним шляхом. У наслідок ідей Шевченка, стає в центрі уваги непримиренна боротьба українського народу проти московського деспотизму, імперіялізму, проти кріпосницької системи.

Шевченко з великою пошаною ставився до своїх попередників-письменників, але в своїх творах пішов уперед глибокою революційно-ідейною думкою, що цілком і повністю відповідала вимогам усього українського народу. Шевченко високо цинив і шанував твори Котляревського, з ім'ям якого зв'язується початок відродження української національної літератури появою 1798 р. «Енеїди», написаної живою українською на-

родною мовою. Поява «Енеїди», а згодом інших творів українських письменників, писаних живою українською народною мовою, засвідчила існування української нації.

Коли Шевченко обстоював живу українську мову, як придатну для застосування в літературі, то ряд московських критиків (Белінський, Полевой та ін.) стверджували, що це «язик черні» і «провінціальне наріччя». Критик М. Полевой ще в 1838 році писав, що «уявна малоросійська (українська — П. С.) словесність просто анахронізм у нашій побуті». Шевченко безбоязно виступив на захист української мови ще в ранній періоді своєї діяльності. В своїй передмові до передбачуваного «Кобзаря» (1847 р.) Шевченко ставив питання піднести українську літературну мову на вищий її рівень, засуджуючи зневажливе ставлення московських критиків, зокрема урядових чинників, до української мови. В згаданій передмові Шевченко писав: «Щоб знать людей, то треба пожити з ними. А щоб їх списувать, то треба самому стать чоловіком, а не марнотрателем чорнила і паперу. Отоді пишіть і друкуйте, і труд ваш буде трудом чесним».

Шевченко, як поет-революціонер, осуджував реакційні погляди письменників, які ставилися вороже до українського визвольного руху, до передової української революційно-суспільної думки. Прогресивне світорозуміння Шевченка зродилося на живій реальності суспільних явищ, психології людей, соціально-політичних процесів народів. А треба ствердити, що Шевченко знав добре історію революційних рухів усіх країн, зокрема України, щоб виробити собі відповідний світогляд. Тому то в своїх творах Шевченко виступає як реаліст, з християнсько-ідеалістичним світоглядом.

Шевченкове вогненне слово розбудило українське суспільство, відроджувався патріотизм, росла національна свідомість, солідарність і розуміння загальнонаціональних інтересів. Вже перші твори поета, які він і не думав випускати у світ, були надихані національною українською ідеєю, свіжі і смілі думки, втілені в мистецьких образах, являються шедеврами в нашій літературі («Причинна», «Думи мої», «Персебендя», «Думка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч» і ін.).

Початкові твори Шевченка були романтичні, з ідеалізацією минулого, але вже в цих перших творах зароджується власний світогляд поета з українською ідеєю. В цих перших творах поета виявляється яскраве змальовання типових образів, зокрема позитивних, філософічна глибина, лірична зворушливість, сполучена з пригнібленим життям українського народу, мелодійність, а найголовніше — чиста українська народна мова, що стала основою української літературної мови.

В 1843 р. Шевченко їде з Петербургу в Україну. Ця подорож відкриває поетові нові, незнані йому досі, факти знущання московського окупанта над українським поневоленим народом. Шевченко побував на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині і скрізь бачив московську розгнуздану сваволу. Страшні картини кріпосницької системи вражали очі поета. Він бачив і відчував той стогін поневолених земляків, той визиск окупанта, те зубожіння селянства: голод і злидні, ту неправду і недолю, ту крив-

ду, що спадає смертельним жалом гадюки з московського імперського престолу царя Миколи І.

Світогляд Шевченка поглиблюється в революційному напрямі, під впливом баченого й пережитого тяжкого горя своїх братів-українців, яких він безмежно любить і за яких готовий віддати життя. Він аналізує соціально-економічні й суспільно-політичні чинники в Україні й робить свої висновки. В нього народжуються нові ідеї революційних проблем у формуванні людської долі, він висуває закони справедливості, виступає проти «права сильнішого», за визволення з-під ворожого ярма.

В Україні Шевченка скрізь вітали як знаного вже тоді поета. Але бачачи уярмлений свій народ, поет не міг це легко перенести в своєму зворушливому серці. Не міг стерпіти тієї навали московської сарани на чудову українську природу, яку так безмежно любив разом із своїм народом, і, яку, так яскраво змалював живими образами в поемі «Сон» («У всякого своя доля»).

Приїхавши на початку 1844 р. знову до Петербургу, Шевченко ще з більшим запалом включається в революційну боротьбу. Знайомиться з деякими учасниками підпільного гуртка петрашевців, ідеями якого було скинути кріпосницьку систему самодержавства. Членом гуртка петрашевців Шевченко не був, але деякі революційні їх ідеї були близькі до ідей поета. Учасники гуртка петрашевців поділяли революційно-демократичні погляди Шевченка. Знайомий Шевченка, з гуртка петрашевців, М. Момбеллі, писав: «Що ми бачимо в Росії? Десятки мільйонів страждань, невдоволені життям, позбавлені прав людських... в той час як невеличка горстка привілейованих щасливців, нахабно сміється з лиха ближніх...»

В березні 1845 р. Шевченко закінчує Петербурзьку Академію Мистецтв зі званням вільного маляра, а 25 березня виїжджає в Україну для малярських занять. У ріднім краю працює малярем у Київській тимчасовій комісії для розбору старовинних актів. З доручення цієї комісії поет подорожує майже по всій Україні. По всьому краї поет бачить розгнущаність московської сваволі, тяжке життя і страждання селян-кріпаків. По селах селяни радо вітають поета, він читає їм свої революційні твори, спрямовані проти московської окупації, за скинення кріпосницької системи.

Національне й соціальне гноблення українського народу Московщиною викликає в поета революційний протест проти цього гніту і він пише ряд гостро-революційних творів, спрямованих проти царату. Поряд з цими творами, присвяченими долі українського народу, поет пише революційну поему «Кавказ» (1845), присвятивши її своєму другові Я. де-Бальменові, що загинув під час воєнних дій на Кавказі в рядах московської армії, яка загарбовувала Кавказ. Шевченко розумів, що московський імперіалізм намагається загарбати й поневолити й інші сусідні народи. Тому він, захищаючи інтереси українського народу, виступає проти поневолення Московщиною й інших народів. В поемі «Кавказ» поет яскраво показує цю колоніальну, гнобительську політику Московщини:

А тюрм? А люду? Що й лічить!
Од молдаванина до фіна —

На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!

Поет викриває ролю московського самодержавно-кріпосницького ладу, його імперіялістичну ціль, за яку:

..... Лягло кістями
Людей муштрованих чимало.
А сліз? А крові? Утопить
Всіх імператорів би стало
З дітьми й внучатами, втопить
В сльозах удових...

Поема «Кавказ» є одним із кращих творів української класичної літератури, що виявляє глибокі симпатії до всіх поневолених Московщиною народів. Поема «Кавказ» і тепер є яскравим відображенням у живих образах подій сучасного московського імперіялізму, який хоче загарбати цілий світ. Геній Шевченка вмів глибоко бачити не лише сучасність, а й далеке майбутнє.

В грудні 1845 р. Шевченко пише свій політичний заповіт «Як умру...», звернений до українського народу. В «Заповіті» поет відкрито закликає до визвольної боротьби проти московського самодержавства; «Заповіт» — твір революційний, він став пісню-гимном українського народу.

За період 1843-1847 рр. (до арешту) Шевченко написав багато видатних творів, які зібрав у збірку «Три літа». Але ми не ставимо собі завдання всіх їх аналізувати.

Під впливом західноєвропейських революційних ідей на Україні в 40-х роках XIX ст. формується нова, українська інтелігенція. В січні 1846 р. в Києві засновується таємна політична організація під назвою Кирило-Методіївське Братство, в якому беруть участь М. Костомаров, В. Білозерський, П. Куліш, М. Гулак, Т. Шевченко, М. Савич, І. Посада, Г. Андрузький, О. Навроцький та ін.

Братчики склали були свої політичні постулати: «Книга Битія Українського Народу», «Статут», «Правила» та ін. В своїх політичних постулатах вимагали: скасування кріпацтва, свободи слова, друку, віри, загальної освіти та ін. А найголовніше — братчики ставили питання про відновлення Української самостійної держави. Ідея ця була ідеєю Шевченка, що не розставався з нею до смерті. Відновлення Української держави, незалежної від Московщини, було основною політичною ідеєю Шевченка, яку він проводив у своїх творах. Шевченко вже в перших своїх творах — «До Основ'яненка» (1839), «Іван Підкова» (1839), «Тарасова ніч» (1839), «Гайдамаки» (1841), «Гамалія» (1842) та інших, показав героїчне минуле українського народу і тяжке національно-соціальне поневолення України. Виступає водночас і проти українських реакціонерів, які вихваляли московське самодержавство, царя, і хотіли примирити українського селянина-кріпака з його долею: гнобительською політикою царизму. Поет-революціонер переконується в непримиренності двох ворожих таборів на шляху суспільно-політичному й національному: московського й українського.

(Закінчення в наступ. числі)

ІВАН ДЕРКАЧ

ШЛЯХ ТРОЯНДАМИ СТЕЛИВСЯ

(До 85-річчя з дня народження Соломії Крушельницької)

Серед найбільших співаків світу кінця XIX і початку XX ст., серед таких знаменитостей, як Карузо, Тіто Руффо, Баттістіні, Шаляпін, височить і постать української оперної співачки Соломії Крушельницької. З часу розквіту її слави минає близько півстоліття, але вона не тільки не зійшла з свого високого п'єдесталу, а піднялася ще вище в історії вокального мистецтва.

Хто ж була ця жінка, яка своїм, незвичайної краси, кришталю чистим, «як роса на польових квітах», могутнім лірико-драматичним голосом у майже три октави чарувала Україну, Росію, Польщу, Італію, Югославію, Францію, Іспанію, Португалію, обидві Америки? На мальовничому українському Поділлі, в селі Білявинцях, Бучацького повіту, народилася вона 23 вересня 1873 року, а виростала в селі Білому під Тернополем, куди перебрався її батько Амвросій Крушельницький. Це був сільський священик, але людина висококультурна, великий прихильник Івана Франка. Мати Соломії, жінка проста, добродушна, також докладала всіх сил, щоб дітей своїх (а було їх восьмеро) вивести в люди — дати їм освіту, прищепити любов до краси, до рідної культури, до народу.

Живучи між селянами, Соломія навчилася від них багатьох народних пісень, полюбила їх, вони глибоко запали в її ніжну душу.

Вже змалку Крушельницька виявляла великі музичні здібності. Та й уся сім'я була музична. Батько навчив дітей читати ноти й дав їм початки гри на фортепіано. Діти брали участь в організованому ним селянському хорі, а молода Соломія якийсь час навіть диригувала ним. Вона також співала в хорі «Української бесіди» в Тернополі. В неї тоді був гарний і м'який альт, яким помітно виділялася серед своїх одноліток.

Перемагаючи великі матеріальні труднощі, Соломія 1893 року закінчила Львівську консерваторію. За відмінне навчання її нагороджують медаллю. У характеристиці пишуть: «... Має всі дані, щоб стати окрасою навіть першорядної сцени. Обширної скалі дзвінкий і дуже симпатичний звук голосу її меццо-сопрано, освіта музикальна, високе почуття краси, принадна зовнішність, сценічна постава, словом, усі прикмети, якими обдарувала її природа, заповідають їй в артистичному світі найкращу будучність».

З простої сільської дівчини, з любительки співу Соломія Крушельницька стає співачкою-професіоналом. Незважаючи на свою молодість (їй ішов тоді двадцятий рік), працю на ниві мистецтва вона розуміє не вузько, не тільки як свою приватну справу. «Це твій факх, яким ти повинна

служити батьківщині», кажуть їй батьки, композитор Денис Січинський, артист Олександр Мишуга та інші люди — друзі Крушельницьких.

Коли Соломія закінчила консерваторію, Львівський театр запрошує її до себе на сцену. Вона дебютує в опері «Фаворитка» Доніцетті, виконує роль Леонори. Досвідчені артисти, диригент і режисер казали, що не пам'ятають ще такого вдалого дебюту.

Можна було залишитися в цьому театрі, можна було захопитися своїм успіхом і на цьому зупинитися. Чого ж більше треба? Але Соломія Крушельницька — ця неспокійна душа, не могла цим задовольнитися. Хотіла знати більше, ніж знала, співати краще, ніж співала. Розуміла, що їй треба ще багато працювати. Молода, повна сил, вона горить бажанням учитися. Своїм львівським професорам молода співачка завдячує багато, вони дали їй добрі основи музичної освіти. Однак свої знання Соломія оцінює дуже критично. Вона вже настільки опанувала музику, що ясно могла бачити, чого їй невістачає.

Поїхати б кудись на дальше навчання. Якби так до Італії... І без засобів до життя, але з великою любов'ю до мистецтва, з палким бажанням пізнати таємниці, глибини музики, вона таки їде в далекий край.

Восени 1893 року С. Крушельницька була вже в Мілані. Працює надзвичайно багато, з запалом. Вона розуміє, що вершини мистецтва здобуваються нелегко, що одним талантом їх не візьмеш. Кожного дня не менше шести годин вона вивчає спів і музику. З мецо-сопрано виробляє свій голос на лірико-драматичне сопрано.

Поряд з музикою Соломія і далі підвищує також загальну освіту. Наполегливо вивчає італійську, французьку та англійську мови і невдовзі досконало володіє ними.

1894 року Львівський театр запрошує Крушельницьку на гостинні виступи. У Львові вона співає головні ролі в операх «Фавст», «Аїда», «Трубадур», «Баль-маскарад», «Африкапка», «Галька». Її партнер — славний тенор Олександр Мишуга.

Загалом публіка тепло прийняла молоду співачку. Але деякі люди почали снувати довкола неї різні інтриги, вони позаздрили її таланту. Надто багато шкодили їй польські шовіністи за те, що вона ... українка. Та Крушельницька виявилась людиною надзвичайно сильної волі, впевненню в своїх силах і не падала духом.

З кожною виставою Крушельницька здобувала дедалі більший успіх. Її свіжий, сильний голос, її реалістичне трактування ролі, художня простота подобалися слухачам.

Восени 1894 року артистка їде до Італії. Вона далі наполегливо продовжує своє навчання.

Коло її інтересів щораз ширшає. «Поки молодість служить, я хочу зазнати світла науки... Витриваю до кінця і переконаю всіх песимістів наших, що й руська душа є здібна обняти хоч би найвищий вершок в артизмі, та й тим самим потягну других за собою. Я вам кажу, що чую в собі страх багато вогню та енергії», заявляє дівчина. «Здобути або дома не бути» — ось девіза Крушельницької. І талант, помножений на колосальну працю, давав чудові наслідки.

Артистка надумала взяти до свого репертуару також опери Вагнера. Для цього вона їде до Відня і кілька місяців навчається у відомого професора Генсбахера. Потім виступає в Кракові в операх «Трубадур», «Баль-маскарад», «Лоенгрін», «Жидівка» («Дочка кардинала»). На короткий час приїжджає до Галичини і дає тут ряд прекрасних концертів. Восени вона вже знову в Італії, виступає в театрах міст Кремони, Зари та інших. Її репертуар збагачується операми «Гугеноти» Мейснера, «Ернані» Верді, «Кармен» Бізе. Своім голосом і грою Крушельницька привертає до себе загальну увагу як публіки, так і музикознавців Італії. В газеті «Триваторе» за 1896 рік читаємо про її виступ в Зарі: «Соломія Крушельницька, постать якої, здається, зійшла з картин прерафаелів, надзвичайно вдала Амелія. Вона обдарована чудовим, свіжим і широким голосом, вмє збуджувати ним глибоке хвилювання. У великій арії другої дії в наступному дуеті з тенором вона доводить слухачів просто до нестями. Вони гучно, захоплено аплодують їй. Артистка вже завоювала публіку».

В Трієстському театрі «Феніце» в опері «Сила долі» («Форца дель дес-тіно») Соломія Крушельницька захопила не тільки публіку, але й закордонних музикознавців. Це відкрило їй дорогу на сцену Одеського оперного театру, одного з кращих тоді в Європі.

Запрошення одеситів артистка прийняла з радістю. Адже її мрією було співати в Україні.

Разом з трупю італійських артистів вона виїхала до Одеси наприкінці 1896 року і співала там усю зиму головні партії в операх «Трубадур», «Баль-маскарад», «Джіоконда», «Отелло», «Тангойзер» та в інших, викликавши до себе величезну симпатію слухачів. Рецензенти високо оцінюють як вокальне, так і драматичне мистецтво Крушельницької.

Мрія Соломії Крушельницької побувати в Києві, відвідати Миколу Лисенка, дати концерт у столиці — не здійснилася, бо генерал-губернатор Новицький не дав дозволу на її приїзд до столиці України.

З Одеси Крушельницька поспішає до Львова, щоб узяти участь у великому концерті на відзначення 36-х роковин смерті Т. Шевченка.

Українська громадськість високо оцінює талант С. Крушельницької і гордиться нею, як «тією великою силою музичною, яку видала руська земля».

1896 року Крушельницька з трупю італійських артистів виїхала в Південну Америку в Сант-Яго, де як примадонна співала все літо. Там не раз закидували її білими голубами — у Чіле це є виявом найбільшої похвали й чести.

Взимку 1897 року артистка співає в Пармі в опері Пуччіні «Богема». Наступного року її запрошують до міста Ідіне до «Театро соціяле» співати в операх «Лоенгрін» і «Фавст». Про її виступи похвально пишуть не тільки італійські газети. Кореспонденти багатьох європейських і американських газет вміщують свої відгуки про оригінальне мистецтво «слов'янської артистки».

Ім'я Соломії Крушельницької стає чимраз відомішим.

Її запрошує Варшава.

Протягом трьох сезонів — 1898-1899, 1899-1900 і 1900-1901 на варшавських афішах поруч з іменами таких славетних співаків, як Королевичівна, Гурський, Флоріанський, Дідур, Баттістіні, Карузо, Руссітано, жирними літерами написано ім'я Соломії Крушельницької. Ось назви важливіших опер, у яких виступала вона в польській столиці: «Аїда», «Баль-маскарад», «Отелло», «Трубадур», «Фавста», «Мефісто», «Жидівка», «Сила долі», «Галька», «Графиня», «Лівія Квінтілія», «Гопляна», «Євгеній Онєгін», «Пікова дама», «Марія ді Роган», «Африканка», «Геро і Леандер», «Демон», «Тоска», «Севільський цирульник», «Валькірія», «Вертер», «Сільська честь».

Виступи нашої артистки у варшавському театрі — це один з найблискупіших періодів її творчої біографії. Це також знаменна подія в історії польського оперного мистецтва. Крушельницька була неперевершена в польських національних операх. Як Олександр Мишуга в ролі Йонтека, так Крушельницька в ролях Гальки, графині, Гопляни була, як писали критики, геніяльна.

Слід зупинитися окремо на виконанні Крушельницькою трудної, але надзвичайно вдячної ролі Тетяни з «Євгенія Онєгіна», яку вона багато разів співала. Газета «Кур'єр поранни» про одну таку виставу писала: «Першість віддаємо Крушельницькій, виконавиці одної з найтрудніших і найбільших ролей. (Онєгіна грав тоді Баттістіні. — І. Д.). Кожна риса цієї гарної сценічної постаті мала належне завершення, кожна думка, заледве виникла в голові, проявлялася у виразній міміці, кожний відтінок почуття — туги, кохання, надії, розпачу, байдужості, мав свій вираз то в зміні барви голосу, то в силі його напруження, то в підкресленні у відповідних місцях його мелодії».

Треба бачити, як Тетяна Крушельницької бореться з собою в сцені знайомства з Онєніним, щоб не зрадити того почуття, яке прокидається, треба бачити в неї ту посмішку з гіркою іронією, коли Онєгін у відповідь на її признання в коханні великодушно пропонує нещасній любов — братерську; треба чути ту болісну фразу «А щастя було так близько», проспівану скоріше слізами, ніж голосом; треба все те, повторюю, бачити й чути, щоб мати відповідне уявлення про велич і силу мистецтва, яке Крушельницька знову виявила в ролі Тетяни.

Під час свого перебування у Варшаві Крушельницька щороку приїжджала на гастрольні виступи до Петербургу. Крушельницька співала в Петербурзі головні ролі в операх «Аїда», «Отелло», «Баль-маскарад», «Трубадур», «Кармен», «Джіоконда», «Марія ді Роган», «Лоенгрін», «Євгеній Онєгін», «Пікова дама», «Галька». В операх «Євгеній Онєгін», «Кармен» і «Джіоконда» вона співала разом з Баттістіні, і сучасники розповідають, який величавий ансамбль творили вони.

Російська критика високо оцінює як спів, так і акторську гру української артистки. «Дуже добре», «Чудово», «Прекрасна Аїда пані Крушельницька, до темпераменту якої підходять сильно, пристрасні партії», писали газети. Під час одного виступу в опері «Джіоконда» слухачі піднесли артистці величезний букет квітів, на стрічці якого був напис: «Соломії Амвросіївні Крушельницькій — єдиній в світі «Джіоконді»».

Навесні 1902 року С. Крушельницьку запрошує Париж. Її чекає «Театр національ дель опера».

В місті, де в один вечір грас двадцять чотири театри, нелегко захопити публіку, та ще й у «Лоенгріні», якого французи не можна сказати, щоб надзвичайно любили.

В Парижі в той час гостював славетний тенор Ян Решке, знайомий Крушельницької ще з Відня. Тепер вони обоє зустрілися у Франції.

Короткі приготування і, нарешті, на афішах з'являється повідомлення: Ролю Ельзи виконує Мея Крушельницька.

Сталося так, як повинно було статися: мистецтво Крушельницької слухачі сприйняли з ентузіазмом, гаряче аплодували кожній важливій сцені, а після арії на балкони вся зала здригалася від овацій. У всіх антрактах люди говорили тільки про Крушельницьку і Решке, чувся тільки один гімн похвали їхньому співу, їхній грі.

«Крушельницька в цей вечір здобула собі Париж, а Решке додав ще один листок до вінка своєї всесвітньої слави», — писав кореспондент варшавської газети «Вск».

Кілька сотень французьких газет заговорили про виставу з участю Крушельницької і Решке. Всі писали про незрівняне мистецтво нашої артистки, про її надхненну гру, навіть про чудову французьку вимову — похвала неабияка від парижан.

На загальну вимогу Крушельницька і Решке мусіли виступити в «Лоенгріні» ще другий і третій раз.

Театрально-мистецький журнал «Ревю д'арт драматік» (15 серпня 1902 року) дав обширну, з дуже високою оцінкою, статтю про Крушельницьку, помістивши також її портрет в ролі Аїди. Рецензент, між іншим, підкреслює величезні акторські здібності артистки й закінчує словами: «Як правдивий творчий талант, вона живе життям героїнь, яких відображає... Незрівнянна, обдарована величезним голосом, з могутнім звуком — то ніжним, то трагічним, С. Крушельницька є, безперечно, одною з найбільших артисток сучасної доби».

Звістка про нечуваний успіх С. Крушельницької в Парижі доходить до Неаполя. Це місто співу мусить почути «нову славу». Театр «Сан Карльо» надсилає їй запрошення і складає угоду.

17 січня 1903 року Крушельницька перший раз виступила в опері «Аїда» перед неаполітанською публікою, «перед тією публікою, що завжди була, є і буде пострахом для всіх артистів», писала газета «Дон Марціо», маючи на увазі величезні вимоги неаполітанців, їх витончені смаки та глибоку обізнаність з вокальним мистецтвом.

І як же там прийняли нашу артистку? Ми звернемося до тодішніх газет, до журналів, послужаємо, що вони писали про це.

«Везконецні оплески... Ця публіка визнала чудовим голос Крушельницької... неабиякі драматичні здібності і першорядний артистичний смак». «Крушельницька — артистка ніжна, багата почуттям і досвідом. Відкидаючи старі прийоми, вона вносить на сцену рідкісний смак у розкритті характерів...»

Газета «Іль Маттіно» (18-19/1, 1903 р.) присвячує Крушельницькій велику статтю. Пише, що це «більше ніж співачка, це — мистець. Після

кількох сцен зразу помічається її незвичайний талант і витончена, надхненна інтелігентність, керована живою мистецькою пристрастю. Дуже рідко навіть у великих співаків можна знайти гармонійне поєднання такого чистого мистецького смаку, такого врівноваженого природного і хвилюючого драматизму. Крушельницька чудово вміє користуватись своїм голосом, модулювати ним... Вміє усій своїй ролі надати стрункості, як це вдається зробити лише артистові, обдарованому найкращими якостями, глибокою інтуїцією».

Феноменальні здібності Крушельницької як співачки й актриси відзначає також журнал «Ля Бюгема».

Але попереду — велика праця, бої і перемоги.

1904 року Джакомо Пуччіні закінчив свою оперу «Чіо-Чіо-Сан» («Мадам Бетерфляй»). Це було подією в мистецькому житті, любителі музики багато чекали від цієї опери. Однак... поставлена мілянським театром «Ля Скаля» — одним з найбільших і найкращих в Італії і в світі, — опера зазнала повного провалу, «була похована живцем першого ж вечора, коли появилася на сцені».

Ця вістка блискавкою облетіла Італію, дійшла вона й до Крушельницької і боляче вразила її. Артистка любить твори Пуччіні, особисто знає композитора. Невже цим разом поразка спіткала великого мистця?

Співачка бере клявір, уважно знайомиться з нотами, з лібретто. О, вона прекрасно й швидко може оцінити силу твору! Спокійно і впевнено каже вона композиторові:

— Маестро, ваш ніжний цвітистий метелик буде жити! Може, доведеться зробити деякі невеличкі поправки... А потім добитися, щоб оперу знову поставили на сцені.

— Синьйорино, візьміть ролю цієї бідної японської дівчини. Прощу вас. Я певен, що ніхто так не розуміє її, як ви...

— Гаразд, маестро. Я буду співати Чіо-Чіо-Сан.

Композитор за порадою Крушельницької вніс невеликі зміни. Але в Мілані не хочуть більше йти на риск і ставити цю «невдалу річ».

Точаться переговори з різними містами. Нарешті, в Брешії, згнітивши серце, погоджуються. Ну, так, Крушельницька гратиме Чіо-Чіо-Сан. Але ж у Мілані також грали найкращі артисти. Що ж вдається зробити в Брешії?

Однак — зроблено все. Опера ожила завдяки геніяльній грі Соломії Крушельницької. Публіка була зачарована.

— Евіа Пуччіні!

— Евіа Крушельницька!

Оплески, овації.

Бій виграно. Повна перемога!

Тим, що опера «Чіо-Чіо-Сан» «воскресла», не зійшла, не сходить і не зійде зі сцени, вона багато завдячує українській артистці.

У пам'ятний вечір у Брешії головну ролю в опері «Чіо-Чіо-Сан» зіграла Соломія Крушельницька. З подиву гідним мистецтвом вона показала тяжкі переживання маленької японки, здобувши цим переможний

успіх...» Тодішні журнали писали: «Якщо вдячність є чесністю авторів, то Джакомо Пуччіні винен Соломії Крушельницькій безмежну вдячність». Він таки був їй глибоко вдячний. У своєму автографі писав славетній артистці: «Найбільшій та найчарівнішій Чіо-Чіо-Сан — Джакомо Пуччіні. Торре, 1904».

Напередодні прощального виступу Крушельницької в Генуї в одній з газет читаємо такі рядки:

«Останньою виставою »Чіо-Чіо-Сан« визначено на цей вечір спектакль на честь славнозвісної співачки Соломії Крушельницької. Це буде справжнє свято мистецтва, бо, шануючи благородну українську артистку, святкуватиметься саме мистецтво, яке вона так гідно репрезентує... Соломія Крушельницька вносить в оперу таке цінне й велике почуття мистецтва, її слов'янська душа так глибоко вникає в ролю головної героїні, яка творить з нею цілість, що ми, які мали щастя бачити її в цій виставі, не можемо вже відділити гейші Пуччіні від самої артистки, яка створила цю ролю з такою майстерністю.

Крушельницька — це один з тих мистців, яких важко наслідувати; щоб зробити те, що вона робить на сцені, треба мати її незвичайне природне обдаровання, зміцнене сильною любов'ю до мистецтва, знанням, культурою і тим тонким відчуттям, яке дає їй можливість ототожнюватися з героїнею, яку вона грає.

Колись інші »Чіо-Чіо-Сан« увійдуть на нашу сцену... але при всякім іншому виконанні ролі Чіо-Чіо-Сан — перед нашими очима постане чарівна інтерпретація Крушельницької, і всі інші будуть тільки блідим її рефлексом». Це яскравий документ того, який неоціненний вклад вносила Крушельницька в світове оперне мистецтво.

Після цього йдуть нові роки тріумфів славетної артистки. »Аїда«, »Валькірія« і »Андріяна Лекувер«. У римському театрі »Костанца« приносять їй новий лавровий вінок. Про С. Крушельницьку писали, що там, де вона проходила, »виростали троянди і співали солов'ї».

Мілянський театр »Ля Скаля« готував прем'єру опери »Саломея« Ріхарда Штрауса. Один з найбільших диригентів ХХ ст. Артуро Тосканіні хотів, щоб головну ролю виконувала С. Крушельницька, бо тільки вона забезпечить великий успіх опери. 1906 року »Саломея« тріумфує в Мілані завдяки феноменальним здібностям Тосканіні, завдяки чудесному співу й грі Соломії Крушельницької.

Але дві інші нові опери чекають найбільшого сопрано тодішніх днів. Це »Електра« Штрауса і »Федра« Піццетті (за твором д'Аннунціо). »Обом понурим героїням Крушельницька дала характер свого великого, мужнього темпераменту, відбитку своєї, тільки своєї індивідуальності. Ці образи Крушельницької назавжди залишаться неперевершеним зразком«, — писали музикознавці.

Західноукраїнські міста й села добре пам'ятають концерти Крушельницької, коли вона перебувала на батьківщині. Поряд з творами зарубіжної класики вона завжди в програми своїх концертів ставила твори

українських композиторів та народні пісні. Прекрасно, величаво звучали у її виконанні «Ой місяцю, місяченьку, не світи нікому», «Дощик», «Якби мені, мамо, намісто», «Ой, одна я, одна» Лисенка, «Цвітка дрібная» Матюка, «І молилась я» Нижанківського та інші. Багато концертів вона давала безплатно на різні добродійні цілі — на споруду українського театру, на школи з рідною мовою навчання, на молодь.

Рік за роком ідуть знамениті виступи Крушельницької від «Ля Скаля» в Міляні до «Сан Карльо» в Неаполі, від Мадриду до Ліссабона і далі, до Буенос-Айресу, Ріо-де-Жанейро. В її репертуарі було понад п'ятдесят опер.

Глибокі правдиві слова Баттістіні про те, що мистецтво не знає вузьких меж батьківщини, але мистець — син свого народу, переживання і страждання якого не можуть бути для нього байдужі, безумовно, стосуються і до нашої артистки.

Уже замолоду вона думала над тим, як би зробити щось корисне для суспільства. «От я над чим найбільше застановляюся і що мене турмує... то питання, як жити в світі, щоб потім не каятися», читаємо в її листі 1898 року.

Про чудові концерти Соломії Крушельницької 20-30-х років багато говорять у своїх спогадах композитори і музикознавці С. Людкевич, М. Колесса, О. Бандрівська, Б. Дрималик. В голосі співачки переважали ясні барви. Спів її вносив сонячність, додавав енергії, радості, хвилював до сліз. Вона прекрасно відчувала і глибоко розуміла підтекст, внутрішню логіку музичного й поетичного твору.

Велика заслуга Соломії Крушельницької в популяризації українських народних пісень і Лисенків творів. У якій би країні вона не виступала, завжди закінчувала свої концерти українськими народними піснями, які публіка сприймала надзвичайно тепло.

Красу й свіжість голосу Крушельницька зберегла на все життя.

16 листопада 1952 року перестало битись благородне серце великої артистки й патріотки. Та ім'я її живе на рідній землі і далеко поза її межами. Своєю великою працею, культурою, колосальними успіхами на полі мистецтва, великою любов'ю до рідного народу вона стала прикладом для наступних поколінь. Ще 1905 року про неї писали: «Українсько-руський рід має ким повеличатись, особливо ж має ким повеличатись українсько-руське жіноцтво».

Народ ніколи не забуває тих, які чесно служили йому, не цурались його у важкий час, не відрікалися рідної мови, прославляли добре ім'я його. В наших серцях і в серцях наступних поколінь завжди збережеться світла пам'ять про славу дочку нашого народу — Соломію Крушельницьку, яка високо несла прапор мистецтва у світі, про ту незабутню Аїду, єдину в світі Джіоконду, трагічну Рахіль, найчарівнішу Чіо-Чіо-Сан, про ту велику силу музичну, яку дала світові благородна українська земля.

(Скорочений передрук із журналу «Вітчизна», Київ, ч. 9, 1958)

МИХАЙЛО КУШНІР

САМІТНИК З ЕКС

(Поль Сезан, 1839-1906)

Шукаючи прізвища Сезана в енциклопедіях, дуже часто натрапляємо на речення: «французький маляр зі школи імпресіоністів» (так його, наприклад, характеризує «Le petit Larousse»). Це речення настільки правдиве, що Сезан дійсно виріс з імпресіонізму та завдячує йому ряд елементів своєї візії. Але вистачить вийти зі залі імпресіоністів і стати перед картинами Сезана, щоб побачити, яка велетенська віддаль ділить самітника з Екс від Моне, Сісле, Піссара, Ренуара. Всі вони — це блискучі самостійні таланти. Слово Сезан не підходить у мій інтуїції до епітету «талант» і йому єдиному, з-поміж наймогутніших малярів французької школи за останніх стоп'ятдесят років (не виключаючи Делякруа, Курбе, Ван Гога), я осмілюся б дати титул генія.

Поль Сезан народився в 1839 році, як син провінційального банкира в місті Екс, у французькому Провансі. Від найраніших літ він мріяв про мистецтво, а водночас не виявляв жадної зручності в орудуванні олівцем чи пензлем, зручності, що її завжди утотожнюють із талантом, а яка так часто не має з ним нічого спільного. Батько Поля, практичний і діловий банкир, здвигав раменами на мистецькі аспірації сина та кормив його здоровою сентенцією: «Хлопче, стукнився в голову, — з талантом з голоду вмирають, а з грішми живуть!» На наказ батька молодий Сезан їде в Париж, щоб почати правничі студії. Там теж зав'язується приятель Сезана з Емілем Золею. Після повороту до Екс, Сезан стає до праці в батьківському банку, щоб по кількох місяцях покинути це заняття раз назавжди і, на превеликий жаль батька, пірнути в малярство. І в самотності впродовж понад сорок років, відлюдок із Екс, опутаний манією схоплення сенсу барвної візії, оточений байдужістю і легковаженням з боку найближчих товаришів і «знавців», буде на сотках полотен вести запеклий, систематичний, розпачливий бій за рівновагу між нотаткою ока і поквитуванням думки, між враженням і рефлексією.

Одного разу, при столику задимленої каварні, сиділи малярі — новатори, імпресіоністи, а між ними Сезан і Моне. Моне сказав: «Мистецтво — це природа бачена темпераментом мистця». А Сезан додав: «**зорованим** темпераментом».

Як дуже Сезан був самотній у своєму змаганні, про це свідчить така подія. Давній друг, Еміль Золя, здобув врешті славу й успіх і оце приїхав із доповіддю до Екс. Відшукали Сезана, що малював десь у полі, Сезан залишив початий пейзаж на мольберті й побіг вітати приятеля.

— Не йди до нього, — каже зустрінутий знайомий, — перед хвилиною пригадали Золі, що ти є саме тут, а він здвигнув плечима: »Не хочу знову бачити цього мертвяка«.

— Ідіот, золото його роздуло! — викрикнув Сезан, з очима повними сліз.

А Золя не був якимсь там ідіотом... Уже тоді він мав за собою переможну боротьбу, зведену з французькою опінією за визнання справжніх вартостей імпресіоністів. Розрив, що наступив між Золею і Сезаном, мав теж глибший підклад. Золя був воюючим антиклерикалом, а Сезан — переконаним католиком, в останньому ж десятку літ свого життя — практикуючим католиком.

В 1906 році, коли Сезан умирав, — існував уже нечисленний гурт людей, які майже усвідомлювали собі, ким він властиво був.

А сьогодні, по п'ятдесяти двох роках із дня його смерті, коли загальна слава опромінює його ім'я, — є так, як це завжди буває з дорібком великих творців: тільки нечисленні й вибрані справді розуміють його діло.

На чому ж ґрунтується суть Сезанового діла? В малярстві (і думаю — взагалі в мистецтві) існують незмінні закони, що обов'язували й обов'язують у всіх великих малярських школах: в Єгипті, Китаї, Індії, Персії, Візантії, в італійському мистецтві від Джіотта до Тінторетта, в голландсько-фламандській школі від XV до XVII ст. включно, в еспанській у XVII ст. (Веляскес, Ель Греко і Гоя на переломі XVIII і XIX ст.), у німецькій школі від XV до XVI ст. включно, в українських іконах із XVII ст., у французькій школі, яка розвивалася постійно від XV ст. до сьогодні... Ось деякі з цих законів: образ не може ломити, викривлювати візуальної площини, з якою є зрослий згідно з природою речі. Другий закон (що в'яжеться з першим) каже, що основним елементом малярства, який реалізує його в формальному й емоціональному значенні, є кольор.

Останнє речення легко хибно зрозуміти, бо дуже тяжко розкласти на простіші поняття, »в'яснити«¹ предмет цього речення — саме кольор. Це поняття, в інтуїтивному значенні, дане більшості людей, — і малярська вражливість (відповідник »слуху«² в музиці), реакція на кольор і здібність констатувати його існування або неіснування, є конечною (хоч недостатньою) передумовою речевого стосунку до малярства взагалі. (»Барва«, »кольор«³ не є ідентичні з кольоритністю! Вони є запереченням цього останнього поняття). Історія мистецтва знає хвороби, дегенерації розуміння і підходу до кольору в малярстві, які викривляють і манерують ціле культурне середовище, що раніше пишно розвивалося... В таку хворобу впало, наприклад, велике італійське малярство (від XIV до XVI ст. передове в пластичній інвенції світу) в початках XVII століття, а одним із огнищ цієї хвороби була Больонська школа з Академією, заснованою родиною Караччі. Ця хвороба в інтерпретації кольору полягала на затрачуванні барвних ріжниць у затемнених місцях. У цьому (т. зв. »вальоровому«⁴) малярстві темні місця, напр., на червоній і зеленій драперії, ставали таким самим поганим брунатним сосом... Ця загроза перекинулася з виїнятковим насиленням до Німеччини (Мюнхен, Дюссель-

дорф) і до тла виполола з інвенції на три століття (XVII-XX) німецьке мистецтво й ті національні «мистецтва», які брали з Німеччини запліднення. Великою очищуючою реакцією на цю заразу, яка загніздилася теж в академічних середовищах Франції, була революція, що її підняли імпресіоністи. Вони є, попри свої хиби, «правовірною» малярською школою, бо вона спирається на приматі кольору. Але імпресіонізм «розпилив» предмети в барвній повітряній мряці, затратив міру продуманої композиції в радісному захопленні зовнішньою вібрацією світу. «Око, тільки око, але, мій Боже, яке око!» — викрикує Сезан, оцінюючи Моне. Сезан використав імпресіоністичну революцію корисніше й плідніше, ніж сімдесят років раніше зробив це Наполеон з політичною революцією.

А ось основні постулати, що їх підкреслює творчість Сезана:

1. Згідно з традицією європейської візії, образ майстра з Екс не є плоскою декорацією. Він завжди інтерпретує простір, але по думці засади моделювання кольором, а не світлотінню. Останнє речення може бути мало зрозуміле. Тому подаю декілька завваг, які це тяжке поняття намагаються вияснити. Тривимірність брили (напр., кулі) можна показати на площині в барвному образі шляхом відрізнявання світлотіні. Ті читачі, що «тінили» гіпси в своїх шкільних роках, знають дуже добре про цю правду. Отже переходячи з однобарвної інтерпретації до кольору, можна показати в образі плинні, можна «моделювати» (це є показати простірність) не шляхом різниці світлотіні, а шляхом різниці барвних зіставлень у якісному значенні (а не тільки в кількісному).

Не буду входити в деталі цієї справді тяжкої проблеми. Пропоную зацікавленим, щоб приглянулися добрій копії Сезанового пейзажу зі скелями, оригінал якого є в Tate Gallery в Лондоні, та ствердили, що, напр., форми на овиді, отже на задньому пляні картини, є так само сильно зарисовані, як і форми на першому пляні. Але ми все ж таки відчуваємо, що вони лежать в образі саме в цьому далекому пляні, а не в близькому. Навіть ляк це побачить, а коли ствердить, що воно саме так, то нехай подумас, як мистець осягнув цей ефект. Я певний, що це буде поле для довгих і цікавих роздумувань...

Це не значить, що Сезан не признавав світлотіні (вальорів). Численні епігони та ідеологічні наслідники Сезана послуговувалися відкиненням вальорів (так званою «дезінтеграцією образу»). Сезан знає світлотінь (вальор) і «вживає її», але так, як це робили всі великі творці в не здегенерованому малярстві (наприклад, венеціанці: Белліні, Тіціан, Веронезе, Тінторетто), зв'язуючи з різницею в насиченні світла відповідну різницю в якості (а не тільки в кількості) кольору. Але капітальна теза — «моделювати кольором, а не тільки вальором (світлотінню)», інтуїтивно вичувана великими європейськими малярами перед Сезаном, була ним уперше виразно висловлена. Додаю, що тільки реалізація цієї тези в простірному малярстві не викривлює постулату зв'язування образу з площею, у візуальному значенні.

2. Сезан перший навчив нас, що колір і рисунок у малярстві є органічно нерозривні. Бо барвна маса викликає «зорове тиснення» на оточу-

ючі її форми і на якість кольору, що виповняє намальований предмет, а також вирішально впливає на його відбір зором, як і на контур, що відділяє даний предмет від інших. Відтіля ці славні Сезанівські «деформації»: пляшки, що в геометричному і перспективному значенні — валяться; викривлені лиця і людські постаті, які коли до них не прикладаємо циркля, ваги і міри — дають здорові враження незрівняної статичності і монументальності.

Згідно з цією Сезановою зсадою, є отже не до подумання, щоб можна було образ нарисувати, а потім його намалювати. Бо доходяча барва розсаджує контури! Коли систематично будемо барвну візію в образі, візію сперту на обсервації зовнішнього світу — це, що називаємо формою, органічно дозріває разом із дозріванням кольору. І коли колір є досконалим, то й форма є досконалою. Отже образ не може бути добре намальований, а водночас зле нарисований. Проте, навпаки, є образи «добре нарисовані», але зле намальовані.

3. Йдучи по лінії відвічного змагання людини до знайдення упрощеного сенсу в безмірі зовнішніх форм, Сезан твердить, що кожна форму, навіть найбільш зорово ускладнену, можна звести до комбінації найпростіших геометричних брил: стіжка, шестистінника, кулі... Коли спостерігаємо Сезанівські дерева, овочі, фалди драперії, людські форми, — всюди відкриваємо цю геометричну упрощуючу тенденцію, упрощуючу, проте ніколи не баналізуючу. Для цього вистачить приглянутись, напр., репродукції образу «Грачи», оригінал якого знаходиться в Луврі, в Парижі. Сезан не признає спекуляції взагалі, а зокрема геометричної, без постійної безпосередньої контролю, пристрасно спостерігаючої, природи. «Refaire Poussin sur la nature» — каже Сезан, а малярська особовість Пуссена є для нього символом геометрично впорядкованої малярської візії.

4. Перетопити зовнішню візію природи думкою, боронитися перед яловістю і манеризмом думки в малярстві, спираючись на постійному очищаючому діянні обсервації — ось основне наставлення Сезана.

До яких меж відповідальності перед самим собою був доведений цей безпардонний бій Сезана з природою, про це свідчить його студія з Провансу, на відворотному боці якої подане число кільканадцяти засідань, а на самому пейзажі з незамальоване місце з заввагою: «Я не зумів знайти цієї плями...»

Після майже п'ятдесяти років самотніх змагань постав світ малярства Сезана. Втілення кольору — одне з найблискупіших, що їх знає загальнолюдське мистецтво. Світ, у якому немає зручності, а є глибина. Світ, у якому немає реалізації речення — «мені вдалося», а постійно воплощується інше: «я збудував!» Світ тяжкий, але коли ми спроможемося до нього ввійти, то вже ніколи не зретиґнемо з прагнення входити до нього сотий і тисячний раз та завжди знаходити види, що їх ми раніше навіть не передчували.

ЕДІАР ЕЛЕН ПОВ

К Р У К

Раз у північ, в час заломлень, наколи я, слаб і стомлен,
Міркував над дивним томом, не одним, з забутих льор,
Як куняв, сливе дрімливий, раптом звук був тріскотливий,
Наче стукав хтось грайливо, стукав до вхідних комор.
— Гість якийсь, — пробурмотів я, — грима до вхідних комор —
Тільки це, і жадних змор. —

Ах, пригадую я чітко, грудень був, що гасне швидко,
І вмираючі блискітки грались від каміна й штор.
Тоскно я жадав світанку; — марно дум шукав був ланку —
В книгах, скорб спинить, пристанку — скорб по втраченій Лінор —
Незвичайній, сьйній діві, що зуть янголи Лінор —
Тут без назви до всіх пор.

І шовків непевний, тьмянний, по заслонах шурх багряних
Тлив, свердлов уявним жахом, не відчутим до тих пор;
Так що я, щоб стук спинити серця, мусів повторити:
— Гість якийсь прохає вкритись кровом у вхідних комор —
Пізній гість прохає вкритись кровом у вхідних комор; —
Так це є, і жадних змор. —

Знов душевні сили встали й не вагаючись я далі,
— Пане, — мовив, — або Пані, заздаю собі докор;
Але справді був дрімливий, стукнули ж тихцем були Ви,
І грайливо так скребли Ви, до вхідних скребли комор.
Що я ледь був певен чуть Вас, — тут я двері вишир розторг; —
Пітьма ту й ні слів, ні форм.

В пітьму глибоко дивившись. довго там стояв. страшившись,
Сумнівавшись я, сни снівдли — не для смертних до сих пор;
Та в мовчання все закуто й тиша не дала знаку ту,
І єдине слово чути було шепотом — Лінор! —
Мій це шепіт був, луна же лепетала знов — Лінор —
Це лише й ні слів, ні форм.

Повернувшись у ваганні, вся душа моя в паланні.
Знов почув я калатання, щось гучніш, як до тих пор.
— Певно, — мовив, — певно є це десь при вікон переплетці:
Роздивімось но, чие це, й дослідім містерій згорт —
Розлад серця най притихне, й дослідім містерій згорт; —
Це вітри та їх акорд. —

Тільки я відсунув ґрати, як із ляскотом крилатим
Крук ставний ступив до хати, із доби старих потвор;
Жадним знаком не вітався; ні на мить не зупинявся;

Але з виглядом державця над дверима сів між штор —
На погрудді сів Паллади, над дверима межі штор —
Так сидів він, нім і горд.

Той гебеновий птах змусів смуток мій змінитись в усміх,
Через штивний і поважний постаті його декор.
— Хоч би з гребенем розлучен, смілий, певно, ти і злючий,
Грозовитий давній круче, що мандруєш в Ночі порт —
Мов, яким ім'ям тебе зве всенічний Плутонів порт! —
Крикнув крук: — За жадних пор!

Здивувався я, що нехвальна птаха мовила так вально,
Хоч сам відповіт — навряд чи, за значінням, з слухних сорт;
Бо на те немає ради, що з людей живих ще жаден
Не вдостоївся розради здріти, дверішніх з-над штор —
На погрудді, чи птаха, чи звіра, дверішніх з-над штор,
З іменем »За жадних пор«.

Крук же, сидячи самотно, на безжурнім бюсті — видно,
Знав одне те слово, наче в слово те всю душу вторг.
Більш нічого не казав він — ні пером не колихав він —
Аж мій шепіт вислухав він: — Інших друзів зник собор —
Вранці він мене так лишить, як надій вже зник собор. —
Мовив птах: — За жадних гор. —

Тиші вражений розривом, ходом репліки щасливим,
— Певно, — рік я, — цей подразник — це його єдиний спорт,
Що йому полишив втасник по заломтєннях злоцасних,
Битий вчасно та завчасно, доки спів постав покор —
Аж плачі Надії тоскний тон засвоїли покор —
»За жадних — жадних пор«.

Але крук усе ще змусів настрій мій змінитись в усміх
Й обернув я з крісел м'якше проти птахи й бюста й штор;
Потім, на вельвет упавши, вдався я до злучання завше
Мрії з мрією, спитавши в себе, що, старих з потвор —
Що грізний, зловісний, хмурий мислив птах старих з потвор,
Крячучи »за жадних пор«.

Це я взяв за дум основу, та не вимовляв ні слова
До птаха, чиїх, паливших, в грудь очей вривався шторм;
Це я був, та більше, снівши, зручно шию прислонивши
До вельвету, що, світивши, спозирав лямпадофор,
До вельвету, що, схилившись під ясний лямпадофор,
Йй не вздріть за жадних пор!

Ту в повітрі наче влила з невидимого кадила
Пахоці тінь Серафима, чий брєнів крок повз запор.
— Відний, — рік я, — Бог ладен твій — через янголів даден твій
Відпуск — відпуск і непєнте, поза пам'ять про Лїнор!
Пий, о, пий блага непєнте й втрачену забудь Лїнор! —
Крикнув крук: — За жадних пор!

— Волхв, — я мовив, — анатемин! — волхв усе ж, як птах чи демон! —
Чи тебе Спокусник слав, чи буря кинула за борт,
Самітний, а нестрашимий, цій пустелі присудимий,
Жахом огнищам гонимим — мов правдиво, без ізвор —
Чи то є бальсам в Гілгаді? — мов мені, мов без ізвор! —
Крикнув крук: — За жадних пор! —

— Волхв, — я мовив, — анатемин! — волхв усе ж, як птах чи демон!
Ім'ям неба, що над нами — Бога та його аврор —
Духу мов, чие скорб брем'я, чи в далекому Едемі
Діву обійматиме він, що звуть янголи Лінор —
Незвичайну й сяйну діву, що звуть янголи Лінор. —
Крикнув крук: — За жадних пор! —

— Най се слово — знак розстави, птах чи враг, — скричав і встав я,
— Забирайся назад у бурю й всенічний Плутонів порт!
Не лишай но чорних пір'їв — лжі знаку, що дух твій вирік!
Залиши мені дум вирій! — Кинь погруддя межи штор!
Вийми дзьоб із мого серця й постать видали з комор! —
Крикнув крук: — За жадних пор! —

Крук той крильми не колише, все сидить ще, все сидить ще
На блідім Паллади бюсті, саме дверішніх між штор;
І очей його стихія — наче демона, що мріє,
І чола його та шиї долі тінь росте, мов з нор;
І душа з тієї тіні, що струїться, наче з нор,
Не злетить за жадних пор.

Переклав В. Державин

Р. ВОЛОДИМИР

Пантелеймонові Кулішеві

Я день отой прошитий вихром, тямлю досі
Ясне, хоч зимне, сонце зототило осінь,
Та в завмирання чар я все ж не поринав,
Мов шторм, снага така була, незморена.
З-над урвища пробісч вів мій шлях на замок,
Проте не поводири він до мого сезаму,
В піснях бо розбирав я довгу слів чергу:
»Прощай, мій краю, завжди рідний берегу«.
О, барде, з того часу водами чужими
Ти звав не раз мене в путі раніш незримі,
Та тільки-що новий край око приманить,
Ти мовиш: Серцем рідному будь відданий.

АНДРІЙ ЛЕГІТ

Батьківщина

Батьківщино ти моя безкрая, — Молоком і медом ти текуча,
Степ безмежний, небо голубе. Скільки скарбів в тебе в глибині!
Я такого серця ще не знаю, І за це ішли бої grimучі,
Щоб любити не вміло ще тебе. І не раз палала ти в огні.

Чорне море і Дніпро широкий, Насувались диких орд навали,
Луг зелений, гори і ліси, Підіймався народ твій до мети...
Не одно у світі заздре око На твоїх просторах виростили
До такої божої краси. Все нові могили та хрести.

Над тобою спів пташиний лине, І тепер від Сяну до Кубані,
І блакить на сонці розцвіта. Від Карпат аж до Кавказьких гір,
А кругом, як море, безупину Скрізь сліди великого змагання —
Золоті хвилюються жита. Кров, руїни, вис дикий звір.

Та в борні за волю в лави грізно
Станем ми, як кам'яна стіна,
І воскреснеш ти, моя вітчизно,
Вільна, непоборна, чарівна!

Л і к и

Звідкільсь знялась страшна та дика сила:
Зім'яла юність, наче вітер цвіт,
Ясне чоло ровами зморшок вкрила,
Життя впрягла в страшний, пекельний міт.

Невже мої розвіялись навіки
Юнацькі мрії, ніби сизий дим?
Верніть мені оті єдині ліки,
Що роблять серце вічномолодим!

Верніть два ліки, — згине хай сваволя!
Хай серце вирву з нетрів пекла в рай!
Той перший лік — чотири звуки «воля»,
Той другий лік — два слова
»Рідний Край«!

Героям Закарпаття

Ви боролись безстрашно усі, як один,
Як мадари на вас наступали,
України нам воля з Карпатських вершин —
Провідні наче зорі сіяли.

Та не сила була, вас здолали кати...
Не загинула слава крилата,
І ваш подвиг зове нас усіх до мети —
З-за Дніпра, з-над Дністра, з Закарпаття.

(З авторової збірки поезій
»За дротами«, Н. Ульм, 1958)

Іліяди Гомерової Дельта

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

(Закінчення)

Тако мовивши, там і лишив їх, подався ж до інших;
сина ж Тидея найшов, понаддухого він Діомеда,
стоячи на доброзбитій, із кононями, колісниці;
поряд з ним же Стенел стояв, Капанеєве чадо.
З нього ж, узрівши, могутніший поглузував Агамемнон:
заговоривши, до нього криласті слова скерував він:

370 — Ох ми, сину Тидея воїтеля, кононеможця!
Чом стуляєшся, чом визираєш на бою мостини?
Прецінь Тидеєві так не було ся стулювать любо,
но з ворогами попереді любих дружинників битись.
Так казали, хто бачив трудящим його; бо сам я
не зустрічав, ані бачив — та всіх го подужати кажуть.
Справді ж бо без війни надійшов він бисть у Микени
гостем укупі з ясным Полинейком, народи збиравши:
в похід ішли ж натовді проти Теби священних тих мурів
і то просили зело допоміжців їм дати славетних,

380 ті ж дати хотіли і, як сі рекли, прихвалляли;
Зевс проте відвернув, знамена суперечні являвши.
Сі ж, коли відійшли і були на путі вже далеко
та до Асопа сягли траволожого, повного трости,
то й надіслали знова возвістити Тидея ахайці.
Сей же пішов, а численних натрапив на Кадмеїонів,
в Етеоклесової бенкетуючих домі потуги;
а не страхався Тидей, хоч гість був, конегонитель,
тамо, бувши один-сам поміжи численних кадмейців,
но викликав їх змагатися він. переміг же в усьому

390 легко: такою йому допомогою бисть Атеная.
Ті ж, кадмейці, розгнівавшись, понукателі коней,
паки вертавшому засідку щільно звели ідучи му,
п'ять десятків молодців; а двоє водителів биша,
Майон той Гаймонід, преподібніший бивий безсмертним,
рівно ж Автофона син, Полифонт той боєтривалий.
Но Тидей і оцим от уділ завдав неподобний:
всіх умертвив, одного лиш пустив він додому вертатись —
Майона він одпустив, божественним знаменам скорившись.
Бисть отакий от Тидей Айтолійський; та сина родив він
400 гіршого 'д себе в бою, а промовами кращого прецінь.

Тако рече, а нічого не мовив міцний Діомед той,
і докоризну шануючи вельмишановного князя;
а відповів йому чадо славетного же Капанея:

- Тож не бреши, Атреїде, правдивеє мовити знавши!
Прецінь тобі за батьків достов'ящі пишаємось бути:
ми і Теби аджеж узяли семибрамної осід,
люд привівши слабіший числом попід Аресів мур той,
ся на знамена богів покладаючи й Зевсову поміч;
ті ж през власнії зарозумілості згинули биша.
- 410 Тож не даждь но рівну батькам ми колибуть пошану!
Глянувши з-підчола ж, вирік йому Діомед препотужний:
— Татку, мовчки сиди і моєї послухайся річі!
Не нарікаю бо я н' Агамемнона, пастиря люду,
що спонукує битися добропоножих ахайців;
саме за ним бо послідує слава, коли то ахайці
нині понищать троянців, а візьмуть же Ілій священний —
горе велике знова ж му понищених би за ахайців.
Нум алéже, і ві навісну за наснагу подбайві!
- Мовив і з колісниці плігнув із доспіхом додолу;
420 жаско мідь загриміла же бисть на володаря грудях
ринучого — і зело витривалого страх охопив би.
Як наколи многотшумнім на березі хвиля морська
ся підносить щільніша під Зéфіром зрушившим води —
в понті спершого зброїться тая, одначе по тому,
об суходіл ся ломлячи. барзо реве та шпилів круг
навскіс вершиться йдучи і плює піну соли морської —
тако щільніші тоді посувались данайців загони
на воювання завзято, началував кожен своїм же
з провідників; ті мовчки ж ішли, ані ти не сказав би
- 430 люд толикий послідувати, голос маючи в грудях,
німо, побоючись наказуючих; їх же навколо
сяли строкаті доспіхи, в які одяглись вирушавши.
Але троянці, мов вівці на мужа заможного дворі
тьмами станули, будучи доені млеко по біле,
блеючи безпереривно, ягнят бо чуючи голос —
так піднялось алалання троянців по війську просторім;
бо не однаковий всіх був крик, ні звучня не єдина,
а помішалася мова, мужі ж здалякликані б'яху.
Зрушив Арес же сих, но отих совоока Атена
- 440 й Деймос-ляк, і жаж-Фóбос, і Еріс-обида жадуца
вдуж, мужовбивчого Ареса посестра й подруга суца,
що невелика вона перш зброїться, але по тому
в небо вперлась була головою й по ґрунту крокує;
так і тоді їм распрю загальну укинула всеред,
бувши по тлуму йдучи і мужів помножаючи стогін.
Ті ж наколи до єдиного місця сягли сугрядущі,
купно зударилися волокожами й списками й лютými
панциромідних мужів; проте же щити пуповиді
тиснули ті на оті, і великий постав бисть гуркіт.
- 450 Виникло тамо мужів же й зойкання й торжествування,

- гублячих тако, як гублених; кров'ю земля же спливала.
Зк наколи зимоточні з надгір'я течущії ріки
в спільне котлоїмище ся зударяєта води важкими
від величезних джерел, усередині хлані пустої —
їх же далеко в горах чув рокоти пастир отари —
так їх мішаних бивих і крик поставав і робота.
Перший Антілох спровадив троянського збройного мужа,
гідного бойовиків між Ехепола Талисіяда:
трапив перший його в густогривого гребінь шолома,
460 вбив же в чолі, увіткнулося тож усередину кістки
вістря мідяне, і темрява очі тамтому укрила,
а повалився, неначебто башта, у брані потужній.
Падшого же преміцніший за ноги схопив Елефенор,
Халькосдонтове чадо, глава веледухих абантів,
но волік го з-під стрілен жаденний, аби якнайшвидше
си доспіхи забрати — та був му порів накоротко;
тягнучого бо труп, веледухий, узрівши, Агенор
в бік, що в схилившогося го з-поза цита ся явив був,
древком вразив мідновирядженням, розімкнув му коліна ж.
470 Так отого дух оставив; а діло над ним учинилось
надто важенне троянців т' ахайців, вони же, вовки мов,
ті на тих понаскочили, мужа боров і долав муж.
Ту поразив сина Антеміона Аянт Теламоній,
квітнучого молодця Сімоєйсія, мати котрого,
сходячи з Іди додолу, біля берегів Сімоента
бисть родила, з батьками пішовши оглянуть отари:
з тої ж причини його Сімоєйсієм звали; батькам но
любим не дав виховного, короткотривалий же вік му
трапивсь, од веледухого тятюму древом Аянта.
480 Першого бо з виступавших вразив той у груди, соска близ
правого, а навпростець крізь рамено йому мідяний спис
вдерся, він же додолу у поросі пав, мов тополя,
що то була на низині великого лугу зросла би,
гладка, 'ле віття на ній на найскрайнішій повиростало б —
тую ж муж-колісницяробник блискотливим залізом
бисть зрубав, аби раму для красого кадоба вигнуть,
а засихаючи коло потоку лежить берегів та —
Антеміяда таким от Аянт Сімоєйсія збавив
богорожденний доспіхів. Строкато же панцирний Антіф
490 в того древо метнув Пріямід поміж натовпу гостре;
вонь промахнувся, Одиссеєва ж Левка достойного сябра
вцілів пахвини в залозу, насвійбіч волікшого труп той:
він же звалився понад тим, та й випав йому же мрець з рук.
З нього ж забитого вмоц Одиссей огірчився на душі
йде ж між пробойовиками озброєн блискучою міддю,
став же, вблиз ідучи вкрай, і сяюче древо метнув він,
вкруг роздивившись од себе — троянці ж назад подалися
мужеві мечучому; а не марне післав він стрільно,

- сина ж Пріямового позашлюбного Демокоонта
500 втяв, що до батька з Абиду прибув од кобил був бистрих:
оного древом вразив Одиссей, огірчившись за сябра,
в скроню, а тее крізь другий такоже висок увіткнулось
вістря мідяне, і темрява очі тамтому укрила;
загуркотів він упавши і брязкнула зброя на ньому.
Підступились пробойовики і сіяючий Гектор,
но аргійці зело заревли, потягли ж собі трупи,
попростували ж далеко вперед; Аполлон же розгнівався,
з Пергам' униз роздивившись, троянців же воплем закликав:
— Руштесь, кономеможні троянці, аргійцям у брані
510 не поступайтесь, в них плоть не каміння бо, ані залізо,
щоб мідь витримати плотеріжучу супроти вдару!
Ані Ахіллес аджеж, той син доброкудрої Тетіс,
ніц не воює, а жовч при човнах духоболісну травить.
Тако од града рече бог гробзний; ахайців одначе
зрушила Зевсова дщер, достославная Трітогеней,
шествуючи по юрбі, де абикого взріла б недбалим.
Ту Амаринкеїада Діора обплутала доля;
каменем-бруковиком бо побит був у кістку зубчастим
понад гомілкою правою, збив же трейкійських мужів вождь
520 Пейроос Імбрасїад, що бисть надійшов із-під Айну.
Жилі обидві йому, та й кості же камінь зухвалий
вкрай розстроцїв, але сам він проте навзнаки в порохах пав,
руці обі же до товаришів простягнувши до любих,
дух видихаючи з себе; отой же надбіг, що збив був,
Пейроос, древом же го поразив близ пупа — всі додолу ж
витекли кишки, і темрява очі тамтому укрила.
Но отого на відході Тоант айтолієць ударив
древом у груди, що понад соском, і в легеню вп'ялась мідь;
вблиз ідучи ж му наскочив Тоант, спису ж тяжкопотужну
530 витяг в отого з грудей, але висмикнув гостра меча він,
в черево вдарив котрим осередне та дух му виїняв.
Та не забрав си доспівів — обстанули товариші бо,
зверхуволосі трейкійці, з довженними коп'ями в дланях,
що го вального сутца й великого й вельми міцного
все ж од себе відбили, а він іздригнувся подавшись.
Тако обидва вона в порохах поряд себе простерлась —
сей трейківців, отой же мідяноризих епейців
провідники; а численні навколо вмертвились і інші.
Ту вже діла ніяк не доганив би муж надійшовши,
540 що не потятий іще й не поражений гострою міддю
посередині б кружляв, а вела би Паллада Атена
за-руку взявши його, відвертала же стрілен би порив;
мнозі бо межи троянців т' ахайців такоже тогодні
стрімголов у порохах поряд себе були ся простерли.

Переклав В. Державин

ДЖЕЙМС-ОЛІВЕР КЕРВУД

Долина мовчання

(Продовження, 5)

Кент погасив лампу й відхилив трохи двері, щоб надслухувати, але не почув нічого.

Залишаючи двері відхиленими, він сів на ліжко, опершись плечима об стіну і так застиг у безрусі. Згодом він хотів поглянути, котра година, але для цього треба було знову замкнути двері й засвітити сірника, а Кент чув, що він не має вже сили. Він боровся сам зі собою, опісля з Коннором, який намагався затримати його і не пустити на човен Сандерса... Кент заснув.

Він не знав, як довго це тривало, але раптово почув якийсь шум. Чи це був крик? Спершу Кент сумнівався в тому, але відчуваючи якийсь неспокій поспішив до дверей. Промінь світла виривався крізь двері Мареттиної кімнати на коридор.

Без черевиків, з револьвером у руці, Кент обережно посувався вперед, доки не почув якийсь жалібний стогін.

Не зволікаючи довше, Кент притьмом кинувся до кімнати Маретти й розглянувся по ній. Ліжко було нерухане, а кімната порожня. Кентові пішов мороз по тілі і якийсь поштовх наказав йому вибігти на сходи й зійти вниз.

Велика кімната на партері була ясно освітлена, а двері були відчинені навстіж. Проти робочого стола, над яким звисала велика лампа, стояла непорушно Маретта. Кент побачив профіль дівчини і його вразила її поза. Розпущене довкола її постаті волосся, блищало в світлі лампи, немов соболеве хутро. Маретта напевно почула його кроки, бо він навіть не намагався приглушувати їх.

Кент ступив ще один крок наперед, щоб побачити, в що так непорушно вдивляється дівчина, і його очам з'явився жахливий образ: на землі лежав з розкиненими руками інспектор Кедсті.

Боротьба за честь

— Що сталося, Маретто?

— Це ви, Кенте? Ох, глядіть лише, це... це, чого я так хотіла уникнути.

Дівчина скрикнула з жаху і вибігла. Кент не пішов за нею, побачивши, що вона подалася до своєї кімнати.

Наблизившись до Кедсті, Кент приклякнув на коліно, щоб краще приглянутися. Рідко коли Кент бачив трупа в такому

конвульсійному стані. В нього прокинувся інстинкт слідчого. Кент пізнав, що його шеф, на голові якого була рана, не вмер від того удару. На землі валявся інспекторів автоматичний кольт, яким Кедсті не мав змоги покористуватися для своєї оборони.

Кент зразу побачив, що інспектора задушено. Він знайшов на столі довгий, вузький ремінець, якого вжив був убивця, щоб задушити свою жертву. В кімнаті не було видно ніяких слідів боротьби. Приголомшений ударом по голові, Кедсті не міг боронитися.

А все ж таки нелад в одязі інспектора вказував, що він пробував боронитися. На долоні його правої руки видніла подвійна царапина, немов від двох нігтів. В убивстві брали участь дві особи: одна внерухомила Кедсті, а друга — його душила.

Хто притримував інспектора перед його смертю? Маретта? І хто душив? Може, Моуа. Маретта Радісон могла вбити нахабу, якщо б він її важко образив, але завдати удар ззаду й помагати в убивстві, на це вона не була здібна. А Моуа не кликав би на допомогу жінку, якщо б хотів був помститися.

»Ось це, чого я так хотіла уникнути« — скрикнула була дівчина в першій хвилині нервового потрясіння, зраджуючи свої думки. Але що вона хотіла цим сказати? »Я не хотіла потрапити під закид убивства Кедсті чи допомогти в його забиттю«, чи, може, радше: »Я хотіла, щоб цей злочин не стався?«

»Але в такому випадку, — розумував Кент, — вона повинна була закликати мене. А, може, вона кликала мене тоді, коли я спав? Чому ж вона не прийшла по мене, коли була сама між ними? Чому в неї такий жах, коли побачила мене?«

Кент узяв револьвер Кедсті й побачив на його ручці пляму крові та декілька приліплених сивих волосків. Інспектора приголомшено його власним револьвером. Убивця, який увійшов би до кімнати знадвору, покористувався б зброєю принесеною зі собою.

Кент пригадав собі, що ще перед тим бачив шкур'яний ремінець на столі інспектора. Отже, це могла бути тільки Маретта...

Кент відчув, що його огортає запаморочення. Все його тіло проїняв холод, опісля цей холод перейшов у гарячий піт. Від жажливої думки його кинуло в дрож.

— Маретто, скажіть мені всю правду! — Кентів голос був брутальний, коли він промовив ці слова, вступаючи в кімнату дівчини.

Маретта лежала на ліжку, заховавши обличчя в долонях. Вона підвелася, але її горе було таке велике, що вона хиталася на ногах. Тому оперлася об поруччя ліжка.

— Я хочу знати правду, Маретто.

— Я не можу вам нічого сказати, — промовила вона благаючим голосом.

— Ви не потребуєте нічого переді мною тайти. Я не зраджу вас.

Кент здригнувся. Він побачив на чолі дівчини, над бровами, червону пляму, а на пальці слід крові.

— Чи Кедсті напав на вас, чи грозив вам? — запитав він, маючи ще надію, що дівчина притакне йому.

— Ні, Кенте. Але чому питаєте про це?

Кент важко сів на стілець. Затиснувши на комірці сорочки руку, він розірвав його і, не дивлячись на Маретту, сказав після кількох хвилин мовчанки.

— Тепер вам треба тікати, а я залишуся.

— Що ви кажете, Кенте?

— Після того, як ви врятували мене, ви знову мене погубили. Ідіть... Я дозволю вам утекти, але тікайте швидко, швидко...

— Я погубила вас, Кенте? Ви хочете, щоб я тікала? Ви не думаєте більше? А що ж ви зробите зі собою?

— Я піду до касарні.

— Чому?

— Чому? — повторив він, ставши й тупнувши об землю ногою. — Бо не хочу другий раз переходити те, що вже переходив... Коли я хотів урятувати приятеля, я говорив неправду, бо був певний, що мені не повірять, хоч будуть примушені вдавати, що ніби повірили... Мій підроблений злочин мав свою причину: пімсту. Я наражував на неславу лише свою професійну честь. Це було важко й воно дорого мені коштувало... Але сьогодні йде про мою честь людини. Можуть думати, що це я вбив Кедсті. Ні, ніколи!..

— Отже ви думаєте, що це... я вбила інспектора?

— А ця кров на вашій руці, а сліди ваших нігтів на руці того нещасливого?

— Це тому, що я хотіла перешкодити в його убивстві.

— Можливе, але майже неправдоподібне. Зрештою, він міг напасти на вас вже раніше. І ви пімстилися, користуючись способом, який вам найбільш... Я не хочу нічого більше знати. Розумієте?

— І ви підете виказати на себе?

— Так. Це треба зробити негайно, щоб ніхто й подумати не міг, що я був, принаймні, помічником в убивстві Петра Кедсті. Щоб не казали цього, а якщо хтось і скаже, то щоб зараз міг додати: «А все таки він прийшов спокутувати своє!»

Маретта задум Кента повністю зрозуміла, але спочатку вона не могла зрозуміти, що він ображав її, так глибокою була її любов до нього. Вона тремтіла за нього. Її попередня тривога уступила перед страхом утратити його. Але Кент був холодний, тому й вона відповіла йому холодно:

— А якщо б я була примушена вбити Пеллі там у касарні, ви були б утекли?

— Очевидно.

— І смерть невинного Пеллі не була б для вас рівнозначною з убивством?

— Ні, бо його крик про допомогу загрожував вам смертю. Ви ж лиш оборонялися.

— А якщо б Кедсті був напад на вас, чи ви оборонялися б?

— Сумніваєтеся в тому?

— А чи не був його вчинок гіршим, ніж напад? Він же ж хотів післати вас на шибеницю, знаючи, що ви невинний. Як ви назвете такий вчинок?

— Це мерзенність.

— Заслугує вона на пімсту?

— Не можна мститися в замкненій кімнаті, а тільки на вільному просторі.

— Яка в тому різниця?

— Можна мститися на ворогові, дивлячись йому в очі, а не нападаючи його ззаду, Маретто, якщо хтось почуває себе людиною.

Дівчина зблідла, вражена несправедливістю.

— Чи ви, Кенте, думаєте, що я здібна до нечесного вчинку?

Обурення Маретти глибоко вразило Кентове серце, що забилось жвавіше, з безмежної радості. і він з притиском сказав:

— Ні, цілком певно ні, я не можу вірити, щоб ви зробили цей вчинок. Ні, моя Маретто, це не ви. Я певний цього, так певний, як про себе.

І пригноблений тягарем нової думки, він зразу додав:

— А все таки все звертається проти вас, проти нас. І я не можу врятувати себе.

— Ви так постановили, Кенте?

— Так.

— То добре. Я залишаюся також.

— Вас будуть оскаржувати.

— Дуже правдоподібно.

— Ви не можете сказати мені, хто є вбивцею?

— Не наполягайте на цьому.

— Ви хочете платити за іншого?

— Це те саме, що і ви, Кенте, хотіли зробити, — сказала Маретта з лискучими від запалу очима. — Я йду лише за вашим прикладом.

— Ох, Маретто! — закричав Кент, здушуючи в горлі плач.

І обидвое кинулися собі в обійми.

— А тепер ми підемо, правда?

— Так, — погодилася вона. — Я швидко буду готова.

Серед бурі

Коли Кент узяв речі з комірки, приготовані Мареттою, та по-пробував на порозі, чи ремені наплечника добре вклалися йому на раменах, його взяла тривога.

Це підсвідоме потрясення тіла під вантажем, що було неначе першим кроком у відході, збільшило його турботу. Йому знову спало на думку, що його можуть уважати вбивцею. Але безчестя, яке йому завдав його колишній шеф, заслуговувало на таку кару. Совість Кента була спокійна. А що йому до осуду людей? Чи ж не мусів він боротися за Маретту, яка належала йому, була для нього всім? Вона ж виявить йому свою таємницю, що напевне не буде нещляхетною. Все виясниться.

Кент нетерпляче постукав до дверей Мареттиної кімнати.

— Ще ні! — почув він любий гелос.

Проминуло десять хвилин, а, може, й чверть години, коли йому було дозволено зайти. Він якраз поправляв свій надто скvapливо складений наплечник, коли дівчина закликала його. Вона відчинила йому двері, відступаючи вбік, щоб він міг перейти, і Кент побачив її при світлі лампи, убрану в зграбний костюм з блакитного оксамиту, блюзочка якого щільно охоплювала її тіло, а спідничка сягала трохи понижче колін.

Дівчина заховала своє волосся під шапочку з видри, а її стрункі ноги були обуті у високі чобітки із шкіри карібу. Так убрана вона видалася Кентові ще ніжнішою і ще більш сильною. Її очі ясніли запалом, що зарожевив її личка. Кент глядів хвилину й висказав своє вдовolenня коротким кивком голови.

— Ну, хай Бог щастить! — сказала вона, беручи до рук малий клуночок, який зараз забрав у неї Кент.

Надворі знову пустився дощ. Сильний вітер і далекий гуркіт грому вказували, що зближається нова буря.

— Заждіть, Кенте, хвилиночку, я зараз вернуся, — сказала Маретта при дверях коридора.

І майже рівночасно вона вернулася знову.

— Треба, щоб ви, Кенте, взяли це!

Був це великий дощевик інспектора Кедсті, Маретта принесла його Кентові. Тому, що Кент не противився, вона крикнула до нього голосом тріумфу, перемагаючи вітер:

— Сміливіше, Кенте! Тримаймося разом і біжимо до затоки. Там нас не сподіваються.

Дівчина пояснила йому, що вони повинні йти не до пристані Кросена, а до затоки Кіма. «Брудні пальці» не дуже вірив у те, що Кедсті дозволить Кентові відплисти з бригадою Лясаля і наполягав на тому, щоб і Маретта йшла з Кентом, тому приготував малий човен з каюткою на дві особи. Вони знайдуть його при березі. Моуа був би поміг їм відчалити серед темної ночі, але на нього не можна тепер рахувати.

— Чому? — запитав Кент.

— Бо я не думаю, щоб він був тепер біля дому. Але коли «Брудні пальці» довідається, що ми втекли, він напевно знайде спосіб затерти за нами сліди.

Вони чалапали водою й болотом. Хвилинами вихор запирав їм віддих. Кент бажав, щоб блискавки були частіші, щоб можна було при їхньому сяйві орієнтуватися, бо просто годі було відізнати пень дерева навіть на віддаль двох кроків.

— Чи ви насправду думаете, що Моуа тут немає? Він дуже нам пригодився б. Це майже друга година ночі. Якщо ми заблукаємося в лісі, то на світанку буде для нас паскудна історія.

— Ні, Моуа немає.

— Ви цього певні? Чи він був присутній при... тому, що сталося?

— Скажіть-но, пане поліціянте, чи ви не залишите продовжувати своє слідство? У нас є щось краще до роботи. Замовчіть, а то ніколи нічого не осягнете, — закричала дівчина, вчепившись Кента, щоб не звалитися від подмuhu вихру. — Не треба нам за провідника Моуа, я сама зумію запровадити вас до човна не згірше за нього.

Насправді їй було дуже важко знаходити дорогу. Її очі ще були засліплені світлом лямп. Врешті вона побачила при сяйві блискавиці схил, що спускався до ріки.

Цей схил був увесь поритий малими струмочками. На кожному кроці їм загороджували ховзьку дорогу каміння і коріння дерев. Але завдяки частішим блискавицям їм удалося потрапити на малу стежку, що вела гладким тереном до ріки.

Та в тій хвилині буря вибухла з новою силою.

Деколи вихор набирив такої нагальности, що вони мусіли триматися пнів ялин, щоб не бути пірваними. І так вони посувалися від пня до пня, тримаючись міцно одне одного. Дівчина деколи викрикувала радісно, або сміялася дзвінко. Кент відповідав їй тим самим. Підбадьорений її голосом і ударами грому, Кент відчував, як гаряча кров бадьоро пульсує у його жилах. Він хотів сказати про це Маретті, але вихор перешкодив йому, і Кентові довелося закричати сильніше. Вихор упирався і Кент так само. Кент сміявся і вихор насміхався з нього. Кент зціпив зуби і всі сили бурі натиснули на його уста. І коли Кент розкрив їх на хвилину, щоб зачерпнути повітря, вихор увірвався в них і обдав тіло таким холодом, що Кента огорнув страх. Але він швидко отямився, збуджуючи в собі гнів, бо гнів додавав нових сил, що дозволяли йому відчувати безмежну радість, бо він знав, що ніщо не зможе вирвати в нього Маретти, так дуже улюбленої його дівчини. І коли раптово вихор трохи вщух, Кент був би задушив у своїх обіймах Маретту, піддаючись поривові своїх сил, якщо б не усвідомив собі всієї тендітності Мареттиного тіла. Хвиля ніжності успокоїла його шал, який він відчув з новим поривом вітру.

Нараз вихор утих, високі корони ялин ще шуміли якийсь час, дощ зупинився. Кент і Маретта затрималися, втомлені докраю, щоб зачерпнути повітря. Буря прошуміла на захід.

Маретта тримала Кента за рукав, немов боялася, що щось розлучить їх серед густої темряви. Кент добув з кишені хусточку й обтер нею обличчя дівчини. Вони обидвое мовчали, бо не хотіли словами профанувати цієї хвилини. Маретта перша перервала мовчанку тихим, ніжним голосом:

— Треба йти, Кенте!

Пробігши ще з чверть милі, стали над затокою.

Блискавиці вже не вказували дороги, але очі втікачів привчалися вже до темряви. Тримаючи цупко Кента за руку, Маретта йшла певним кроком до місця, де, як знала, вона знайде стовп із прив'язаним до нього човном. На хвилину відійшла від Кента, щоб викликати в нього враження, що загубилася. Коли ж натрапила на пошукуваний стовп, тихенько засміялася із свого жарту. Але її рука зависла в порожнечі. Мабуть, човен був в іншому місці... Знову нічого.

Дівчину огорнув неспокій, однак вона хотіла заховати його перед Кентом, тому запитала вдавано спокійним голосом:

— Що зробимо, Кенте, якщо б тут не було човна?

Кент зрозумів її зараз. Він відчув деяку зміну в голосі Маретти, але хоч це нещастя прибило його, він зрадив, що розуміє Маретту навіть у найдрібніших нюансах.

— Дурниця, — сказав він весело. — Було б зле, але перейматися немає чим. Аджеж ми і так вирішили були тікати аж наступної ночі. В Кросена також знайдемо добрий човен, а страху немає, що хтось нас тут накриє.

Дівчина теж зрозуміла приховану в його голосі жорстоку правду.

— Чи думаєте, що ми не знайдемо тут човна? — запитала вона. — Вітер міг вирвати його і занести десь між коріння чи комиші.

Більше, ніж годину вони чалапали по воді, що деколи сягала їм аж до колін. Але розшуки були даремні.

Зламані втомою, сіли на камінь, що нависав над водою.

— А все ж таки, це погано! — сказав Кент, здущуючи проклін.

— Ви не гніваєтеся на мене? — запитала Маретта.

Він узяв її за руку і відчув, що вона віддала потиск. До Кента повернувся весь його запал.

— Насправді, — сказав він, — ми ще маємо до світанку дві години часу. Чи хочете йти до Кросена? Не затаюю, що зменшуємо наші шанси, якщо попливемо щойно завтра вечором, але я запевняю вас, що все буде гаразд. Отже, хочете?

— Я йду з вами, Кенте!

— То й добре. Але тому, що дорога погана, спочиньмо ще яких п'ять хвилин.

Збігаючи звідусіль вода творила дивний концерт своїми сотнями струмочків. Слухаючи цих голосів, утікаючи почули якесь шкрябання об камінь. Там був загнаний човен.

Кент стрибнув у воду, що в тому місці сягала йому вище колін. Він гарячково почав шукати руками і знайшов барку, що плавно заколихалася під дотиком. Була неущокоджена.

Одним стрибком Кент знову вискочив на скелю, щоб допомогти Маретті, що сказала йому зі сміхом, наслідуючи його голос: — А все ж таки, це не погано, пане!

Кент чимало намозолився, поки виштовхав барку з-поміж коріння. Весло, яким він намагався відштовхнути барку, загрузало в намул. Але врешті Кентові таки вдалося виплисти на свободнішу воду.

Течія прийшла йому з допомогою і Кент сильними ударами весел скерував барку на води ріки. Ця допомога подвоїла його сили. А позаду нього Маретта додавала йому охоти веселим «гей-руп» у такт його порухів весел.

Кент виплив на широкий простір зібраної повинню ріки, що мала понести їх ген аж до рік Невільника, Меккензі, аж до Арктики. Тому покинув весла, щоб випростатися і відідхнути на повні груди, щоб оголосити криком свій тріумф, свою безмежну надію. Маретта пригорнулася до нього й собі радісно викрикнула в нічний простір.

Каюта

Барка мала малу каюту, довгу на вісім, а широко на шість стіп, стеля якої була так низька, що Кент, ставши на коліна, торкався її головою.

Спрямувавши барку на течію, Кент хотів улаштувати в каюті Маретту. При світлі сірника він знайшов свічку, застромлену в шматок розколеної берези, прибитої до стіни. Засвітивши свічку й розглянувшись по каюті, він знову поблагословив у душі доброту «Брудних пальців». Барка була добре споруджена до далекої дороги. Тому, що з двох пасажирів, один завжди мусів бути при кермі, в каюті була лиш одна лежанка. Крім того були ще складений лежак і стілець. У каюті була також мала піч з чималим запасом сухого дерева, а під вікном стояла шафка на харчі, що служила одночасно за стіл. В шафці Кент знайшов багато харчів.

Побачивши те все, Кент уявив собі ляльчин дімок. Він скинув свій наплечник і зробив місце для Маретти.

Маретта поспішно взялася розпалювати вогонь у печі. Коли він весело запалахкотів і в каюті зробилося тепло, покликала Кента. Увійшовши, мов мокрий пес, зігнений удвоє, так що руками сятав долівки, Кент відчував комізм свого положення, незграбність свого великого тіла в тому домику, схожим на іграшку.

Маретта скинула свою шапочку. Була також зігнена, але не виглядала так гротесково, як Кент. Її мокре волосся приліпилося до висків і лиць, ноги, рамена й частина плечей були перемоклі, але очі ясніли й вона усміхалася до свого приятеля. Не думала більш ні про громи, ні про блискавиці, ні про інспектора Кедсті, що лежав у своєму бунгалі, думала тільки про Кента.

Кент щиро засміявся. Це ж так радісно бути в теплоті після жахів бурі й холоду великої ріки. Жар печі швидко увійшов у його задубіле тіло, а веселе потріскування березових полін казало йому забути про всі турботи. Якже ж вони були далекі в цій хвилині. Небезпека, від якої він утік, видалася йому лиш малим лихом в обличчі щастя, яке ждало його, яке він уже мав. Щастя, яке Маретта могла вчитати в його обличчі, а він міг подивляти в ній. Вона весь час усміхалася до нього, а її очі ясніли в лагідному світлі свічки.

Але світло можна було легко побачити також на березі. І що ж подумали б про цю ясну пляму, що пливла рікою серед нічної темряви? Вздовж багатьох миль Ляндінгу були розкинені хати траперів і рибалок, тому й недоцільно було насторожувати їх. Кент зробив із свого дощовика заслону й закрив нею вікно каюти.

— Отже, ми щасливо вирвалися, — сказав він, потираючи руки. — Чи не вважаєте, що ми будемо почувати себе, як удома, коли я закурю свою люльку?

— Можна почувати себе тут безпечно, — продовжував він, набиваючи люльку тютюном. — Немає сумніву, що всі ще сплять, якщо якийсь власник човна терпить на безсоння, він напевно буде зацікавлений, що це за метеор мчить рікою. Тож немає потреби втаємничувати когось у нашу маленьку справу.

— Цілком слушно, — відповіла Маретта, зцілюючись у своєму кутку.

— Піду поправити стерно. Будьте спокійні, тепер немає небезпеки, що човен може розбитися. На просторі тридцять миль ми не зустрінемо ні скель, ні бистрини. Ріка така гладка, як долівка в залі танців. А якщо б ми випадково вдарилися об берег, не злякайтеся.

— Я не маю страху перед рікою. — відповіла Маретта голосом повним довір'я. — Але де нас будуть завтра шукати?

Кент закурив свою люльку й зробив комічний жест.

— В лісі, на ріці, всюди. Вони будуть, немов той мурашник, що на нього покладено ногу. Очевидно, що першим їхнім заходом буде перевірити, чи не бракує якогось човна, але вони не візьмуть до уваги якраз нашого. Нам треба буде тільки пильнувати, що діється позаду нас і користуватися тим, що ми їх випередили. Спійть цілком спокійно. Я тільки кину оком, чи наш човен не забагато наблизився до берега.

З цими словами Кент вийшов з каюти. Не пройшло й півгодини, коли він узявся за стерно, як до нього вийшла Маретта.

— Не хочу спати, — сказала вона, сідаючи біля нього на лавці.

Її голос був ласкавий, а спокійні рухи зраджували в ній приязнь. Кент міг був присягнути, що вона готова виявити йому свою таємницю. Але він був обережний з допитами, щоб не викликати в неї недовір'я.

— Як тут можна почувати себе далекою від усякої небезпеки, — сказала вона. — Але я хотіла б мати певність, що з нашої причини ніхто не буде непокоїти «Брудних пальців», ані інших наших приятелів.

— Вони надто спритні, щоб потрапити в підозріння. Мою ж не брав участі в тому, що сталося, правда?

— Ні, — сказала сухо.

З її голосу Кент вичув, що Маретта ще ухиляється від визнання. Однак запитав байдужим голосом, неначе б знехотя:

— А насправді, що таке сталося? Ви повинні врешті сказати мені все.

— Але ж... я не знаю, Кенте!

— Все таки я застав вас там біля нього.

— Я нічого не бачила.

— Чи ви були зімлілі?

— Ні. Я спала в моїй кімнаті. Заснула всупереч моєму бажанню і зараз побачила у сні кошмар. А розбудив мене стукіт сильно затріснених дверей. Я почала надслухувати й мені здалося, що чую стогін, але він швидко стих. Та я була така неспокійна, що встала з ліжка і знайшла... це, що ви бачили, Кенте. Не випитуйте мене. Я не хочу більш, щоб ви безупинно думали про цю жахливу річ.

Вони замовкли на довший час.

— Ви все ще підозріваєте мене, Кенте? — запитала згодом Маретта з відтінком задирливої іронії, впевнена, що викличе заперечення або прохання вибачити, що знову привернуло б Кентові його духову рівновагу.

— Я ще шукаю.

— Це непотрібне, бо ви не визнаєте убивці.

— А ви знаєте його? Ви ж сказали мені, що не знаєте нічого. Ви знаєте його?

— Може.

— Навіщо ця таємниця між нами, Маретто?

— Скільки треба часу, щоб ми були безпечні й поза засягом поліції?

— Ще одну добу. Перепливши перші великі пороги, вже нас ніхто не здожене.

— Отже до того часу будьте, Кенте, терпеливі. Опісля я скажу вам усе, що знаю.

— А раніше ні?

— Ні!

— Дякую вам за довір'я, яке мені виявляєте, — сказав сухо Кент.

Дівчина хотіла взяти його за руку, але він відтягнув її.

— Може, принаймні, вясните мені причину вашого мовчання... цього надзвичайного недовір'я?

— Ви нерозумний, Кенте, — сказала Маретта з притиском. І додала твердим тоном, так протилежним до своєї попередньої поведінки:

— Мовчу, бо ви покищо не повинні знати. Ви ж є напевно переконаний, що я невинна... Якщо б нас зловлено, я певна, що ви не дозволили б обвинувачувати мене... А якщо б я сама хотіла оскаржити себе? Якщо я хочу врятувати винного? Якщо я маю причину і то святу для мене, щоб дотримати обіцянку? Ні, Кенте, не говоріть більше ні слова! Ви не примусите мене до зізнань. А не знаючи нічого, ви не спробуйте зробити якоїсь дурниці.

Перші проміння світанку появились на горизонті. Тьмянний кольорит почав розливатися по верхів'ях дерев і торкнувся поверхні води, течія якої набирала більшої швидкості. Кент спрямував човен туди, де він міг дістати більший розмах. У цій збільшеній швидкості Кент раптово відчув гнів. Проти кого, він не міг сказати. Але з уповільненням течії його огорнуло дивне почуття втоми.

Багато разів Кент нахилився над Мареттою, що вперто мовчала, понуривши голову. В світанковій ясності дня він бачив її суворі риси обличчя, застигли в тій упертості, в якій вона замкнулася.

Коли ж Кент ще раз нахилився над дівчиною, побачив у неї невиразну усмішку. Він поклав руку на її рамя.

— Правда, Кенте, що я маю рацію? — запитала вона ніжним, сонним голосом, який вразив Кента в саме серце.

З настанням ранку різка брижа пробігла поверхню води.

— Вам треба вертатися в каюту, Маретто, бо змерзнете!

Кент делікатно допоміг дівчині встати й обняв її за стан. Вона без спротиву дозволила повести себе аж до лежанки.

— Скиньте черевики, Маретто. Ваші ноги напевно холодні, як лід. Їх треба накрити.

— Так, — сказала вона тим самим сплячим голосом.

Роздмухуючи вогонь у печі, Кент відчув знову такий самий приплив ніжності, як тоді, коли він хусточкою обтирав обличчя Маретти під час бурі.

Опісля він вернувся до стерна, але не відчував уже того шаленого припливу сил, коли йому хотілося кричати з радощів. Та в душі він мав силу нового дня.

Кент і Мек Тріджер

Кент ще раз роздумував над тим, як важко йому прийдеться виграти свою гру. Він уявив собі той образ, як його товариші розбіглися по всім усюдам, щоб перенцукати околицю, і яка там панує метушня. Напевно всі ждуть на Кедсті, щоб приготувити поліційний моторовий човен. Те, що інспектор не з'явився зараз, здивує не одного, але вони будуть пояснювати собі його неприсутність бажанням Кедсті в такий спосіб провокувати погоню, щоб дозволити втікачеві добитися до безпечного місця. Аджеж для нікого не було таємницею, що Кент говорив неправду, оскаржуючи себе в убивстві Джона Барклея. Тому можна припускати, що ця його нова ситуація зворушила такого приятеля, яким був для Кента інспектор Кедсті. Було б дуже правдоподібним допускати, що Кедсті дуже настоював би на зловленні Кента. Але таке припущення не тривало б довго.

Десь коло полудня хтось піде до бунгало Кедсті повідомити, що всі розшуки покищо даремні. Тоді щойно виявиться злочин і в гру буде пущено моторовий човен.

Кент розраховував, що після обіду він зможе досягти 30-мильову відстань від своїх переслідувачів. Чи зможе він ще перед настанням ночі переплисти через Водоспад Смерти? Тільки пару миль поза тим водоспадом знаходиться болотниста місцевість, де можна легко заховати човен. Опісля вони підуть лісом на північний захід. А там ще один захід сонця і вони будуть врятовані.

Ось що він враховував. А якщо зайде потреба боротьби, він готовий оборонятися. Але, очевидно, з огляду на Маретту, він не повинен дозволити, щоб його зловлено. Тому треба було дістатися до водоспаду ще перед присмерком.

В човен набралось дещо води і Кент почав вичерпувати її. Ця праця втомила його так, що аж піт виступив у нього на тілі, щоб не простудитися, він почав веслувати. Десяток добрих помахів веслами дозволив йому досягнути такої швидкості, що через деякий час він не встигав веслувати. Кент на хвилину підняв весла і глибоко відіхнув. Завдяки таким хвилинам перепочинку Кент міг не втомлюватися докраю і потрапив у цей спосіб плисти цілими годинами.

Він завжди говорив: «Якщо хтось вміє слухати, можна навіть почути, як б'ється серце ріки». І ці свої раніші слова він зглибив саме тепер. Ріка, яка завжди розважала його в хвилинах нудьги, і тепер залишилася його спільником. В прохолоду води влилися пахоці кедрів і бальсамічних дерев, що їх розносили з собою перші проміння ранішнього сонця. Кент віддыхав ними на повні груди. Ні, моторовий човен Н-ської станиці не зловить його! Кедсті, О'Коннор і він самий відійшли, хто ж там залишився з добрих слідопитів? Ніхто.

Руки Кента стали автоматичними. Під впливом втоми він перестав ясно думати. Деколи він просто розгублювався, витрачаючи свідомість, але все таки сидів за веслами, бажаючи використати свої сили до останніх меж, щоб таким способом зискати бодай ще кілька миль. Але все таки він потрапив розрізнити якийсь інший запах, що від деякого часу мішався з пахощами кедрів. І цей запах здався йому ароматом життя.

Оглянувшись, Кент побачив над дахом каюти струмок диму, який вився сірою смугою, щоб розплистися далеко над рікою в густому тумані. І ці сірі смуги були тим ароматом життя, який він відчув.

Маретта вже не спала і розпалила вогонь. Кент легенько застукав до дверей каюти.

— Ох, трохи зарано!... Зрештою, заходьте! — почув він з середини.

Інший запах залоскотав Кентові ніздрі, коли він увійшов, а саме запах кави і сала. Кент думав застати Маретту при її вранішній туалеті, а замість того вона готувала йому сніданок.

Правда, це не надзвичайна праця, ані ніякий подвиг прижарити сало й заварити каву, але Кент почував себе в сьомому небі. Ці дві речі — кави й сало — завжди радували його. Там, де він бачив каву й сало, добачував також розсміяних дітей, веселих жінок і щасливих чоловіків з привітними обличчями.

»Коли ви зачуєте запах кави й сала ще здалеку від хати, — говорив звичайно О'Коннор, — постукайте до дверей, бо це добра хвилина і вас зустрінуть сердечно».

Але Кент не думав у цій хвилині про слова свого приятеля, він мав на думці лиш одне: Маретта готує йому сніданок!

Він застав її навколішках перед піччю, як вона прижарювала на двох виделках грінки хліба. Її личка були червоні. Вона не встигла була зачесатися і її, зв'язане в густу косу, волосся спадало вільно на плечі.

— І що за вигадка, приходити якраз тепер! Я ж хотіла зробити вам несподіванку.

— Вам удалося це зробити, але сподіваюся, що не відкинете моєї допомоги.

Кент став на коліна біля дівчини і нахилився, щоб узяти виделки. Обличчя Маретти порожевіло ще більше.

Опісля вони засіли коло малої шафки, що правила їм за стіл: дівчина на краю лежанки, а Кент на стільці.

Яка ж це була радість для Кента бачити, що Маретта наливає йому каву. Вона додала до неї також конденсованого молока і кинула шматок цукру. Кент не вживав цукру до кави, але цілком не протестував проти нього, бо був дуже щасливий.

Після сніданку Маретта забажала вийти на чардак. Непорушно й мовчки гляділа вона на оточуючий її світ. Вздовж берегів ріки стояв густо ліс, як військо, охороняючи цей світ перед на-

падом цивілізації людей. Маретта мріяла про те, що кожна хвилина наближує її до великої Півночі, де вона житиме разом з Кентом.

— Я така щаслива... щаслива! — шепотіла вона. — Ох, Джіме, яка я щаслива!

При березі великий лось, що спостеріг їх, вискочив з голосним шумом з води й кількома потужними стрибками зник межі деревами.

— Ви бачили, Джіме? — закричала Маретта. — Сядьмо. — Ходіть тут коло мене. Ви ще ніколи не розказували мені, з якого приводу ви хотіли посвятити задля Мек Тріджера ім'я доброго поліціанта. Ви ж знали його добре? Це моя черга тепер випитувати вас.

— Я задовжився був у нього і то порядно задовжився.

— Давно це було?

— Яких шість років тому. Я ще не був тоді сержантом, а звичайним констеблом. Мене вислано досить далеко на північ розшукувати кількох індіан, які варили з корінців отруйний напій. Там мене звалила з ніг страшна хвороба: червона смерть. Знаєте, так називають на півночі віспу. Я був віддалений на триста миль від замешкалого людьми місця. Індіанин, який ішов зі мною, втік, скоро тільки дізнався, яка в мене хвороба. Я мав ще настільки часу, щоб розбити своє шатро і впав непритомний. Це були погані дні, Маретто, що їх я пережив.

— І це Мек Тріджер прийшов вам з допомогою?

— Так, це був він. Не треба великої відваги битися з озброєною людиною, якщо у вас є добра рушниця. Але треба бути напrawdę сміливим ставити чоло смерті у вигляді тієї бридкої хвороби. Я не був ніким для Мек Тріджера, бож ми ніколи раніше не зустрічалися. Але він залишився в моєму шатрі, доки я не видужав.

— А він сам не захворів?

— Навіть досить поважно.

— І ви, у свою чергу, піклувалися ним?

— Очевидно. Я ж повинен був. Опісля ми розійшлися. Він подався на захід, а я пішов далі на північ. Припадок дозволив мені врешті зробити і Мек Тріджерові малу прислугу.

— Я знала про це все, — сказала Маретта зворушеним голосом.

— То чому ж ви питали мене? — здивувався Кент.

— Щоб послухати вас, бо я люблю слухати ваш голос, — відповіла дівчина з загадковою усмішкою.

— Чи це має якийсь зв'язок з вашою таємницею?

Маретта поклала палець на свої уста. Щоб не наражуватися на спокусу випитувати її, Кент узявся веслувати і півгодини пізніше, зламаний втомою і неспаною ніччю, він пішов прилягти трохи на лежанці, а Маретта залишилася при стерні.

(Далі буде)

В. ДЕРЖАВИН

»ПОПІЛ ІМПЕРІЙ« ЮРІЯ КЛЕНА І НОВІТНЯ СПРОБА ПЕРЕОЦІНКИ ЙОГО ПОЕЗІЇ

(Продовження, 3)

Деякі уривки І частини »Попелу імперій« розрослись у цілі вставні поеми, спричинившись тим самим до специфічних стилістично-композиційних труднощів, які автор не скрізь спромігся подолати. За приклад може правити одна з найбільших вставних поем такого роду — »Базар« (»Рівнина польська, мертвий обрій...« — проте вперше надруковано, ще за життя Кленового, як окрему поему, під заголовком »Базар«, в альманасі »Похід«, Гайденав, 1947, ч. 1). Спроба використати ліроепічний жанр віршованої історичної поеми зазнає, стосовно до тематики Базару, дуже значних перешкод мистецького порядку. Природне прагнення включити в героїчну поему з таким сюжетом суттєві деталі історичних подій сливе неминуче призводить до часткової, сказати б, хронікальності викладу; а це хоч само з себе не є несполучним ні з неоклясичним стилем, ні з клясицизмом взагалі (згадаймо хоча б славетну »Генріяду« Вольтерову, яка подеколи тієї хронікальності зовсім не уникає), проте занадто дисгармоніює в »Базарі« з рясно вживаними тут риторичними запитами та виголосами (»Де ж кінські ділися загони? Де штаб?« і т. д. — це сам поет питається!) та з іншими засобами традиційної патетики. Навмисне »обнароднювання« поетичної образності межує часом з її вульгаризацією, напр.:

Веде до лісу горстку воїв
Хоробрий сотник Григоряк.
Останні вистріляв набой
І колеться, як той будяк.

Рятують мистецьку вартість героїчні поеми розсіпані в ній неоклясичні скарби невичерпної описової майстерності Кленової (напр., »І дивляться на те смереки у білім кролячім міху«, а ще більшою мірою — влучні й персональним ліризмом просякнені перекилки з героїкою »Слова о полку Ігореві«, віртуозно замальшовані з вступною та заключною частинами поеми:

Летить душа в родинне лоно,
І манить кожного мета:
Води зачерпнути із Дону
І пити давнішні літа.

І нарешті — мудре й гідне героїчної тематики закінчення поеми (яке зрештою не раз повторюється в »Попелі імперій«, складаючи свого роду »ідейний рефрен« до історичних подій):

Часів минулих божевілья
Часам прийдешнім — дивний дар.
Епоха лютого свавілля
Колись п'янокх набуде чар:
Перемусує, перебродить
І перебарвить нам роки,
Щоб, запаливши сяйво вроди,
Світити в темряві віки.

В аналогічний спосіб і простора історична оповідь »На Україні мов Велюкдень ясний...« теж виправдується естетично, головне, через поодинокі

ліричні місця, як от звернення до українського вояка доби визвольних змагань УНР:

Поляжеш ти й не буде слави
За це ніякої тобі.
По тобі не заплаче навіть
Ніхто й не схилиться в журбі.
Як поховать, то нескоро,
Не голоситимуть жінки,
І видовбає очі ворон,
І сонце вибिलить кістки.
Про подвиги твої поеми
Не будуть світові трубить.
Жорстокий будь, твердий, як кремень,
Готовий голову зложить.

Не аналізуватимемо тут інших більших — епічних, ліроепічних, сатиричних — складових частин I частини епопеї: довелося б здебільшого повторювати сказане з приводу «Базару». I частина — це справді хаос віршованих матеріалів до епопеї, часом стилістично блискучих (як от, напр., неоклясичною легкістю й плінністю позначений сатиричний — але разом з тим лірично забарвлений — вірш «Я автомат, набитий крамом...»), часом явно недороблених, проте поспіль залишених автором у тому стані, коли композиційна праця щодо їх взаємоузгодження та структурального об'єднання ще й не розпочалась була — на цілковиту відміну від перших вісьмох поезій, які складають взірчево скомпонований «Пролог» до цілої епопеї.

Протилежно до I частини «Попелу імперій», II частина твору становить єдину (за винятком короткого вступу чи то, сказати б, «ідейного мотто» в двостопових анапестах, під окремим заголовком «Ad astra»), без інтермедій чи екскурсів у викладі, поему в терцинах (в двох розділах — вступному і головному), багато в чому тематично та композиційно споріднену з ранішою поемою в октавах «Прокляті роки», але вужчу змістом за цю останню; бо в цій II частині епопеї поет поставив собі спеціальніше завдання — зображення (почасті реалістичне, але здебільшого просякнене ідеалістичною символікою) советських катівень, концтаборів та інших місць страги й тортур. Сам Ю. Клен каже в своїй нотатці «Про генезу поеми «Попіл імперій», датованій серпнем 1946 року і передрукованій, в характері додатку, наприкінці теперішнього видання епопеї: «Друга частина поеми (себто епопеї — В. Д.) цілісніша. Вона малює пекло, через яке довелося проходити нашому народові, і писана більшою частиною восени 1944 року в Гайлігвассер коло Інсбруку. Тут поема Данте з його подорожжю через пекло була за зразок. Тому й Данте веде (як його самого вів Вергілій) автора отим пеклом. Писана та частина й розміром «Божественної комедії» — терцинами».

В теперішньому виданні II частина епопеї розпочинається довшим критично-полемічним віршем Ю. Клена «Розмова з читачем» (вперше опублікованим у мюнхенському циклоstileвому місячнику «Рідне Слово», 1946, ч. 12). Навряд чи цей розподіл відповідає до авторового задуму: «Розмова з читачем» стоїть насправді між I і II частинами, як певна ланка зв'язку. Вона присвячена дискусії з приводу надрукованого навесні 1946 року «Прологу» до епопеї (під хибним заголовком «Попіл імперій, частина I»), який своєю дуже строкатою й часом близькою до гротеску стилістичною формою викликав серед частини читачтва почуття недорозуміння й розгубленості, або й незадоволення з Кленових «поетичних експериментів»; напр., С. Гординський — сам за тих років більше ніж будь-коли неоклясик (за всіма стилістичними рисами його збірки поезій «Вогнем і смерчем», Мюнхен, 1947) — у своїй статті «Поетичний рік», що була надрукована дещо пізніше (збірник МУР III, Регенсбург, 1947), проте досить влучно резюмувала первісне враження компетентніших літературних кіл від «Прологу» до епопеї — порівнюючи цей останній з поемою «Прокляті роки», писав:

»Попіл імперій« здається нам імпресіоністичнішим, образи поеми нанизані наче механічніше. До того ж, автор свідомо не дотримується однієї форми вірша і міняє ритм відповідно до потреби дати партії твору ліричні, динамічні, політично-сатиричні тощо. Чи це автор так »персборює неоклясику« (за відомим висловом Є. Маланюка, що сам на вершку своєї дозрілої творчості іде простісінською дорогою і цілком логічно до власної неоклясики)? Цього ми не сказали б. Свідомо Юрій Клен напевне нічого не »персборює«, для цього він поет надто органічний і надто досвідчений, і це пізнаєш по кожній строфі його поеми. Поет з таким великим досвідом, як Клен, може зовсім вільно дати себе вести своєму поетичному інстинктові, що серед »прудкого потоку химер, мінливих настроїв, уявлень« знаходить свою, поетову, власну дорогу. Як такий, новий твір Клена обіцяє справді дати епопею нашого часу, доби катастроф і апокаліптичних зворушень, розкрити нам суттєво-духову субстанцію недавньої доби хаосу й показати нам той »правдивий світ«¹⁾, що, незримий для ока, покажеться колись таким, який він є в дійсності. Перед лицем цього великого задуму дрібні нерівності, неоднакова сила вислову в різних партіях поеми, відходять на задній план. Вони, власне — вияв поетової вільності, загравання з формою на шляху її шукань і виконання».

Оце, в найкращому випадку, стримане ставлення літературної критики (і то з середовища найближчих стилістичних однодумців) до згаданих »нерівностей«, »вільностей« та »загравання з формою« в »Пролозі« до епопеї (а так само і в опублікованих 1946 року уривках з її справжньої I частини) спонукало Ю. Клена взяти слово з приводу стилістичних властивостей свого твору і ствердити (не без іронії на адресу надто традиціоналістичних літературних смаків критики та читачтва) засадниче право мистця врїзноманітнувати стилістику викладу в межах ідейно-сюжетної єдності поетичного твору. Отак постала »Розмова з читачем« — віршований автокоментар до прологу та перших двох частин »Попелу імперій«, фундаментальний для розуміння Кленового мистецького задуму, а разом з тим дуже показовий для Кленової непохитної вірності естетичним ідеалам київського неоклясицизму та для його ж таки відрази супроти вульгаризації літератури за претекстом читацьких »широких мас«; поза тим ця »Розмова« править за один із найяскравіших зразків Кленової літературної полеміки та іронічної маніри викладу. Особливо характеристичні є, з усіх поглядів, останні строфи:

Тож знай, доба, що кров'ю зійшла,
Роздerta, як твій рідний Київ,
В отих шматках порізаних знайшла
Собі еквівалентний вияв.

В житті, як і в поемі наших днів,
Мінялись розміри і ритми.
В неполотому полі бур'янів
Зривали то будяк, то квіт ми.
Та я, читачу, втішити ладен
Тепер твою жадобу норми
І (як співці співали за давен)
Віллю свій вірш у строгі форми.
Тебе у прірву пекла поведу
І виведу на верховини,
І в тім поході грізно загудуть
Від Данта печені тердини.
Я пошматованості навісній
Різьблену єдність протиставлю;
Явлю добу в красі її страшній
І нерозхристаним²⁾ прославлю.

¹⁾ Див. »Каравели«, стор. 94 (»Софія«).

²⁾ Мабуть, випадкова помилка на письмі, замість »нерозхристану«.

Та вже я чую інші голоси:
 »Для нас це гірше від рицини,
 То ж мертві форми мертвої краси.
 Сонет, октави і терцини —
 Старим паням співай в них про весну.
 Віддай ті вірші до архіву!
 Ні, не збагнути цю дробу страшну
 Тобі, новітній Альмавіво!
 Дай нам поему для »широких мас«,
 Яка вантаж легенький має.
 Поспіть! П'ятистовим ямбом вас
 Нехай мій вірш поколисає.
 Але віллю в ті ямби грім і жак.
 О музо! не зважай на дурнів.
 Скакала довго ти по корчаках —
 Тож не цурайсь тепер котурнів.

В цілковитій згоді з цією автохарактеристикою. II частина »Попелу імперій« становить, мабуть, з усіх більших розміром творів Ю. Клена найвідповідніший до поезики київського неокласицизму і, разом з тим, найдосконаліше опрацьований щодо стилістики та композиції. Певну тематичну й стилістичну антиципацію цього твору не можна не добачити у вірші »Терцини« (»Коли тебе сурма твоєї туги...«), датованому 27 березня 1935 року, де теж іде про Советський Союз, і то — в стилістично тому самому оформленні, тільки, звичайно ж, значно стисліше:

Все втиснуто в трикутники і ромби.
 До пісні кожної, до всіх думок
 Рука диявола чіпляє пльомби.
 І ти, ти — лиш відірваний листок,
 Якого кружить невідома влада,
 Затягши в свій безсоромний танок.
 В дев'ятім крузі пекла чорна зрада
 Реве, роззявивши сто тисяч пащ,
 Шматує, рве, рокує на загладу.
 З лобів тих пащ рогами сотні башт
 Ростуть і в морок зносяться високо,
 А з башти кожної крізь п'їтьми плащ
 Тебе чатує невсипуще око...

(»Каравели«, стор. 96)

Порівняй у вступному розділі II частини епопеї:

Тепер підносять глас газетарі,
 А не співці, сівіллі і пророки.
 Як всевидюче око уторі,
 Якась потвора, чудище стооке,
 За нами стежить пильно день і ніч,
 Думки відгадує і числить кроки.

»Божественна комедія« Дантова править, очевидно, за спільне джерело обидвох творів; в »Терцинах« це особливо акцентується наприкінці:

Зостанься безпритульним до сконання,
 Блукай та їж неволі хліб і вми,
 Як гордий фльорентинець, у вигнанні.
 Та перед смертю дітям повтори
 Ту казку, що лишилася, як спомин
 Прадавньої, забутої пори,
 Як у грозі, у блискавиці й громі
 Колись страшну почвару переміг
 Святий Георгій в ясному шоломі...
 І як дракон, звитяжений, поліг.

(Далі буде)

ЛЕВ БИКОВСЬКИЙ

ГОНЧАРЕНКОЗНАВСТВО У 1955-1957 РОКАХ

На 1956 рік припало, серед багатьох інших річниць, також і 40-річчя з дня смерті видатного українського громадсько-політичного діяча в США о. Андрія Агапія Онуфрієвича Гончаренка († 3. 5. 1916 - 3. 5. 1956). У зв'язку з цим помітна була впродовж року жава діяльність багатьох українських дослідників та установ з метою вшанувати пам'ять цього великого українця. Постараємося нижче зробити підсумок цієї діяльності на основі тих матеріалів, що ними розпоряджаємо.

1. Згадану діяльність започаткував на сході США д-р Ол. Соколишин статтею «Про Агапія Гончаренка», в 90-ті роковини прибуття його до США. Автор твердить, що «Гончаренко вперше вказав американцям на російський імперіалізм та царський деспотизм... Він був першим українським імігрантом у США, що розпочав в Америці свідому боротьбу за українську державність».¹⁾

2. Майже слідом за цим на заході США д-р А. Вусик, з Лос Анджелос (Каліф.), опублікував інформаційну статтю п. з. «Перший український імігрант до Америки», в якій коротко подав життєпис Гончаренка, а наприкінці навів вислів американського сенатора Дилворта: «Це наше (американсько-українське) щастя, що Агапій Гончаренко вибрав наш степи Каліфорнії, як поле своєї діяльності».²⁾

3. На початку нового року. 28. 1. 1956, відбулися Звичайні річні збори 204 Відділу Українського Народного Союзу в Нью-Йорку, на яких було запропоновано надати цьому Відділові назву «Імені козака-священника Агапія Гончаренка».³⁾

4. У «Ювілейному Листку...» була вміщена стаття д-ра Ол. Соколишина п. з. «В 90-ліття прибуття до Нью-Йорку о. Агапія Гончаренка». Переповідаючи життєпис Гончаренка, автор відмічає, що «не всі дослідники належно оцінили цю постать та значення її для США й України». Гончаренко, на думку автора, «є першим українським імігрантом, що залишив по собі традицію боротьби за українську державність, за свободу людини й народів».⁴⁾

5. Остаточню встановлено, що о. А. Гончаренко помер дня 3 травня 1916 р. Денверська Група Української Вільної Академії Наук у США влаштувала, 19 травня 1956 р., урочисте засідання присвячене цій річниці, з доповіддю інж. Л. Биковського на тему «о. Агапій Гончаренко як політично-державний мислитель». Доповідь була ілюстрована світлинами з життя Гончаренка та кресленниками. На думку доповідача, Гончаренко є визначним громадсько-політичним мислителем і діячем не тільки в рамках українських змагань, але теж і в світовому масштабі.

6. Щоб відзначити 40-річчя смерті Агапія Гончаренка, цього українського піонера в Америці, відбулася, 2. 6. 1956 р., пленарна конференція УВАН у США, влаштована Комісією для вивчення української іміграції в Америці. На конференції, в приявності численних гостей, виголошено

1) «Вісник», Нью-Йорк, ч. 10, жовтень 1955 р., стор. 29-30.

2) Квартальник «На Слідах», орган Українського Національного Музею в Онтаріо, Каліф., ч. 4 за 1955 р., стор. 13-14.

3) «Ювілейний Листок», виданий з нагоди 30-літнього існування 204 Відділу УНС у Нью-Йорку, від 28. 1. 1956, стор. 4.

4) Там же, стор. 3-4.

три доповіді: 1) дир. Яр. Чиж, голова Комісії, говорив про »Життєпис А. Гончаренка»; 2) ред. Ів. Світ — про »Діяльність А. Гончаренка як редактора часопису »Аляска Геральд»; 3) С. Ярема — про »Військовий пароплав ім. Агапія Гончаренка».

7. Справоздання із засідання, присвяченого пам'яті о. А. Гончаренка, було опубліковане в часописі »Український Прометей» (Дітройт, ч. 21, від 28. 6. 1956). При цьому підкреслено, що матеріал представлений на згаданій конференції становить значний крок уперед у ділянці »гончаренкознавства».

8. Незалежно від цих збірних заходів для вшанування пам'яті о. А. Гончаренка, д-р Гр. Скегар, із Лос Анджелос (Каліф.), опублікував статтю п. з. »Перші українці на Гаваях». Автор підкреслив заслуги Гончаренка в рятуванні українських заробітчан на островах Гаваях.⁵⁾

9. Продовжуючи свої заходи для вшанування пам'яті о. А. Гончаренка, Комісія для вивчення української іміграції в Америці, при централі УВАН у Нью-Йорку, визначила на день 16. 7. 1956 р. чергові сходи для прочитання і обговорення денверської доповіді інж. Л. Биковського на тему »о. А. Гончаренко як політично-державний мислитель».

10. Місяць пізніше було опубліковане справоздання з денверської конференції УВАН, присвяченої пам'яті А. Гончаренка, в часописі »Народна Воля». У редакційній примітці звернено увагу всіх тих, хто цікавиться статтю А. Гончаренка, на появу нових матеріалів про нього.⁶⁾

11. Протягом вересня 1956 р. відбулася виїзна сесія Денверської Групи УВАН, у рамках якої була влаштована, 6. 9., наукова конференція в м. Салт Лейк Сіті, столиці стейту Ютаг, на заході США. Програма конференції складалася з кількох доповідей, у цьому числі й інж. Л. Биковського про А. Гончаренка, з нагоди 40-ліття з дня його смерті.

12. Заходами Відділу УКК у Сан-Франсіско (Каліф.), відбулося 8 вересня 1956 р. урочисте зібрання, присвячене пам'яті о. А. Гончаренка. На цьому зібранні було виголошено й обговорено три доповіді: 1) інж. Л. Биковський говорив про »о. А. Гончаренка як політично-державного мислителя»; 2) пані Текля Данис, яка близько знала Гончаренка, подала свої цінні спогади про нього; 3) Ів. Іванчук поінформував про свої заходи в справі відвідин могили А. Гончаренка. Збори вибрали комісію для дальшого ведення справ, зв'язаних із вшануванням пам'яті А. Гончаренка, а при цьому ухвалено відвідати його могилу.⁷⁾

13. Згідно з ухвалою вищезгаданих зборів, дня 9. 9. 1956 р. відбулися відвідини колишнього хутора і могили о. А. Гончаренка. Від імені старої і нової української еміграції та УВАН у США покладено на могилу квіти.⁸⁾

14. В рамках уже згаданої виїзної сесії денверської Групи УВАН, відбулася, 16. 9. 1956 р., наукова конференція УВАН у приміщенні Українського Національного Музею і Бібліотеки в м. Онтаріо (Каліф.). У програмі конференції були також дві доповіді присвячені вшануванню пам'яті о. А. Гончаренка. Інж. Л. Биковський інформував про »о. А. Гончаренка як політично-державного мислителя», а інж. Л. Романюк говорив на тему »Слідами Гончаренка». Перша доповідь була повторенням доповненням попередніх доповідей Л. Биковського. Знов же Л. Романюк у своїй доповіді вийшов із założення, що А. Гончаренко був, мабуть, першим українським політичним емігрантом у США, тому наступні емігранти були неначе його послідовниками.⁹⁾

⁵⁾ »Українське Слово», Париж, ч. 27, від 1. 7. 1956.

⁶⁾ »Народна Воля», ч. 31, від 16. 8. 1956.

⁷⁾ Л. Биковський — »До берегів Тихого океану» (час. »Батьківщина», Торонто, ч. 37-38 за 1956 р. і ч. 1 за 1957 р.).

⁸⁾ Там же, і місячник »Нові Дні», Торонто, ч. 86, стор. 18-21.

⁹⁾ Піврічник »Музейні Вісті», Онтаріо, Каліф., ч. 1 за 1957 р., стор. 22-24.

15. У зв'язку зі своїми студіями над постаттю о. А. Гончаренка, дир. Яр. Чиж опублікував статтю п. з. »Драгоманів про »Споминки« А. Гончаренка». Поданий ним матеріал є поважним причинком-доповненням до життєпису А. Гончаренка, що його видав М. Павлик у 1894 р., у Коломій.¹⁰⁾

16. У відповідь на це відгукнувся полемічною статтею п. з. »Учені недоуми«, не так про Гончаренка, як про проф. М. Драгоманова, автор підписаний псевдонімом Р. О. Водночас він подав нові матеріали про українців-козаків на Алясці.¹¹⁾

17. На початку 1956/57 акад. року, дня 17 листопада 1956 р., відбулося наукове засідання Денверської Групи УВАН. На ньому, між іншим, було рефероване справоздання з літньої виїзної сесії Групи. Інж. Л. Биковський виголосив доповідь на тему »На могилі о. А. Гончаренка«. Він поінформував про відвідини колишнього хутора А. Гончаренка, в дні 9. 9. 1956 р. Доповідь була ілюстрована світлинами учасників відвідин і пляном-малюнком оселі Гончаренків, що його виготовив мистець інж. Ю. Сластіон на підставі опису хутора та інформацій Л. Биковського.¹²⁾

18. Наприкінці 1956 р. вийшла друком »Золота Ювілейна Книга«, видана з нагоди 50-річчя (1905-1955) організованого українського життя у Нью-Йорку (США), за редакцією д-ра Ол. Соколишина (Нью-Йорк 1956 р.), в якій присвячено теж увагу о. А. А. Гончаренкові. В англomовній статті редактора п. з. »Комітет об'єднаних американсько-українських організацій м. Нью-Йорку, філія УКК«, на сторінках 14 і 15 названої книги, вміщено світлину Гончаренка з такою приміткою: »90 років тому, у 1865 році, Гончаренко прибув до Нью-Йорку, втікиши з Росії в наслідок своєї революційної діяльності. Він уважається одним із перших освічених українців у США; пізніше він став редактором часопису »Аляска Геральд«, що його видавав у Сан-Франсіско, Каліф., російською, українською і англійською мовами, для населення Аляски».

19. Наприкінці того ж »ювілейного року« з'явилася стаття відомого дослідника життя і діяльності о. А. Гончаренка, дир. Ярослава Чиж, п. з. »Андрій Агапій Гончаренко«. В ній подано вперше нарис критично перевіреного життєпису Гончаренка.¹³⁾

20. На переломі 1956/57 рр., у статті п. з. »До берегів Тихого океану«, було надруковане справоздання з подорожі Л. Биковського по західних стежках США, у вересні 1956 р., з інформаціями про доповіді присвячені о. А. Гончаренкові та відвідини його могили.¹⁴⁾

21. Новий рік започатковано статтею Л. Биковського п. з. »Денверська Група УВАН«, в якій було подане справоздання про 9-ту наукову конференцію Групи з доповідями на ній інж. Ю. Сластіона і інж. Л. Биковського про о. А. Гончаренка.¹⁵⁾

22. Зацікавлення постаттю о. А. Гончаренка, викликане ювілейними »святкуваннями« з нагоди 40-річчя з дня його смерті, і обговорення зв'язаних з ним проблем продовжувались теж у 1957 р. Вислідом попередніх »святкувань« була стаття інж. Л. Биковського п. з. »Проблема Андрія А. Гончаренка«. Це була його доповідь, виголошена свого часу в Денвері (Колорадо).¹⁶⁾ Поданий у ній матеріал цікавий не так змістом, як методом його трактування.

10) Квартальник »Вільна Україна«, Дітройт, ч. 11 за 1956 р., стор. 35-41.

11) Час. »Гомін України«, Торонто, ч. 44, від 27. 10. 1956.

12) Міс. »Нові Дні«, Торонто, Канада, ч. 86, 1957 р., стор. 18-21.

13) Календар »Свободи« на 1957 р., Джерзі Сіті, 1956, стор. 73-80.

14) Час. »Батьківщина«, чч. 37-38 за 1956 р. і ч. 1 за 1957 р.

15) Міс. »Самостійна Україна«, Нью-Йорк, ч. 1, за січень 1957 р., стор. 19-20.

16) »Визвольний Шлях«, Лондон, ч. 2, за лютий 1957, стор. 144-155, і ч. 3, за березень 1957, стор. 320-327.

23. Той же автор зробив підсумки «святкувань» у 1956 р., у статті «Ювілей А. Гончаренка», що на сьогодні потребує ще доповнень.¹⁷⁾

24. Березень 1957 р. приніс чергову статтю Л. Биковського п. з. «На могилі Агапія Гончаренка», ілюстровану світлиною і пляном оселі, що його виготовив мистець Ю. Сластін. Названа стаття — це текст доповіді з 17 листопада 1956 р., на засіданні Денверської Групи УВАН.¹⁸⁾

25. Дня 7. 3. 1957 р., на засіданні Книгознавчої секції УВАН у Нью-Йорку, відбулася доповідь дир. Яр. Чижа на тему: «До питання українсько-американської бібліографії». Доповідач «нагадав, що перші відомі рядки, надруковані в Америці українською мовою, були в газеті «Аляска Геральд», що її видавав о. А. Гончаренко (в Сан-Франсіско, Каліф.) в 1868-1873 р.»¹⁹⁾

26. Незабаром після того відомий дослідник українського життя на американському суходолі, д-р Григорій Скегар опублікував статтю п. з. «Чи Киянюк був другим українцем в Америці?» Автор уважає, що о. А. Гончаренко був першим українським імігрантом на цьому континенті.²⁰⁾

27. У «Музейних Вістях», що виходять при Українському Національному Музеї в Онтаріо (Каліфорнія), у статті Л. Биковського «Визна сесія Денверської Групи УВАН» опубліковано скорочений текст його доповіді про «о. Агапія Гончаренка як політично-державного мислителя», виголошеної 16. 9. 1956 р. на 8-ій конференції згаданої Групи.²¹⁾

28. Д-р А. Вусик, у статті про розвиток українського громадського життя і про «Українську Централю» у Каліфорнії, нагадує, що «зближаються 92 роки, як сюди прибув перший відомий український імігрант о. А. Гончаренко, що в березні 1868 р. почав видавати в Сан-Франсіско газету «Аляска Геральд», половину англійською, а половину російською або частково й українською мовами під назвою «Свобода».²²⁾

29. В липні 1957 р. пані Текля Данис, яка добре знала о. А. Гончаренка, в статті п. з. «Спогади про Агапія Гончаренка» опублікувала зміст своєї доповіді, виголошеної 8. 9. 1956 р. на урочистих сходинах УКК у Сан-Франсіско, для вшанування пам'яті о. А. Гончаренка.²³⁾

30. Восени 1957 р. вийшов з друку шостий зошит другого тому «Енциклопедії Українознавства», видання НТШ, де під гаслом «Гончаренко Агапій» вміщена коротка замітка зі світлиною про цього «священника революціонера, родом з Київщини...»²⁴⁾

31. Московський Інститут Міжнародних Зв'язків видав наприкінці 1957 р. «наукову розвідку» кандидата географічних наук Л. А. Багримова п. з. «Иммигранты в США» (В-во ІМО, 150 стор.). У російському відділі цієї книги автор переповідає історію російської іміграції у США, включаючи в неї «переслідуваного царським режимом київського священика Агапія Гончаренка», про якого каже, що «помер у 1916 р. на своїй фермі «Україна».²⁵⁾

32. Цей показник гончаренкознавства за 1955-1957 рр. мусимо закінчити, на жаль, сумною вісткою: дня 31. 8. 1957 р. помер у Лос Анджелос (Каліфорнія) відомий український діяч і автор д-р Григорій Скегар. У

17) Міс. «Самостійна Україна», Нью-Йорк, ч. 2, за лютий 1957 р.

18) Міс. «Нові Дні», ч. 86, 1957 р., стор. 18.

19) «Український Прометей», ч. 14, від 4. 4. 1957 р.

20) «Канадійський Фармер», Вінніпег, ч. 14, від 8. 4. 1957 р.

21) «Музейні Вісті», кварт. I-II, 1957 р., стор. 23-24.

22) «Український Прометей», Дітройт, Міч., ч. 26, від 27. 6. 1957 р.

23) «Визвольний Шлях», Лондон, ч. VII за 1957 р., стор. 800-806.

24) «Енциклопедія Українознавства», зош. 6-ий, т. II, стор. 377. Мюнхен, 1957 р.

25) Любомир О. Ортинський — «Москва про імігрантів у США». («Свобода», ч. 69, від 11. 4. 1958).

його особі гончаренкознавство втратило невтомного дослідника. Крім опублікованих розвідок із цієї царини пок. д-р Гр. Скегар залишив по собі багаті архівні матеріали, доля яких невідома.²⁶⁾

У 1958 р. заповідалося продовження дослідження постаті А. Гончаренка, цього «незвичайного українця». З відомих мені приготувань у цьому напрямі можемо згадати тут покищо про наступні:

1. «Комісія для вивчення історії української іміграції» при УВАН у Нью-Йорку, США, підготувала до друку перший том своїх праць. Збірник має назву: «Українці в Америці. Матеріали до історії української іміграції в США». В ньому будуть уміщені такі статті: Яр. Чиж — «До історії початків української іміграції в США»; Агапій Гончаренко — «Автобіографія» (зі вступною статтею проф. А. Міяковського); С. Демидчук — «Початок українських братерських організацій у США»; Л. Ясинчук — «Матеріальна допомога Україні від української іміграції в США». Збірник, біля 100 сторінок друку, мав вийти на протязі 1958 р.²⁷⁾

2. Дир. Ярослав Чиж, (Нью-Йорк, США) продовжує свої цінні студії над постаттю о. А. Гончаренка, знаходячи щораз-то нові матеріали про нього в американському письменстві.

3. Пані Текля Данис (Сан-Франціско, Каліф.), сучасниця Гончаренка, опрацьовує розвідку про свого покійного чоловіка Грицька Даниса (Данищука), колишнього близького ідейного співробітника і послідовника Гончаренка.

4. Инж. Лев Биковський (Денвер, Колорадо) опрацьовує інформаційну розвідку про Григорія Шелехова (1730-1795), першого українця на терені тихоокеанського побережжя США. Шелехов заснував у 1784 р. поселення на південному побережжі острова Кодяку, біля Аляски.

5. Инж. Л. Романюк (Лос Анджелос, Каліф.) опрацьовує продовження своєї теми «Слідами Гончаренка». Автор узгляднює у своїй праці постаті д-ра Гриця Даниса й Івана Орлика, як теж інших послідовників думок о. А. Гончаренка, на підставі архівних матеріалів.

6. Оскільки мені відомо, Ст. Ярема (Нью-Йорк, США) підготує до друку свою доповідь про «Військовий пароплав ім. Агапія Гончаренка». (Про цю доповідь уже була згадка вище).

7. Так само ред. Іван Світ (Нью-Йорк) підготує до друку свою доповідь про «Діяльність А. Гончаренка, як редактора часопису «Аляска Геральд».

8. В міжчасі віднайдено деякі листи о. А. Гончаренка до різних осіб від 1913 р. Ці листи помножено фотокопійовим способом і розіслано до установ та осіб, що цікавляться постаттю Гончаренка. Слід сподіватися відповідних розвідок про ці матеріали.

9. Д-р Б. Винар, член НТШ і діяльний учасник Денверської Групи УВАН, працює від кінця 1957 р. у бібліотеці Денверського університету. Каталогуючи там слов'янські публікації, д-р Б. Винар натрапив на відомості про перебування і діяльність о. А. Гончаренка в Денвері (Колорадо). Дальші досліді в цьому напрямі провадяться при допомозі Колорадського Історичного Товариства. (З повідомлення д-ра Б. Винара).²⁸⁾

²⁶⁾ Див. «Свобода», чч. 169 і 176, за 1957 р.; «Музейні Вісті», Онтаріо, Каліф., кварт. III-IV, 1957 р., стор. 37; «Бюлетень» УВАН, Нью-Йорк, чч. 17-18, 1957 р., стор. 6.

²⁷⁾ «Бюлетень» УВАН, Нью-Йорк, ч. 16, за лютий 1957 р., стор. 9.

²⁸⁾ Див. теж: М. Вильчурь — «Русские въ Америкѣ», Нью-Йорк 1918, стор. 15.

10. Український Інститут Америки в Нью-Йорку, оголосив тимчасовий плян своєї праці на найближчий час. У науково-дослідній частині цього пляну Інститут поставив собі завдання «точніше обслідувати поселення української еміграції в США та здобутків українських працюючих рук і мозку, зокрема узгляднення українських поселень на Алясці».²⁹⁾

Із вищеподаного показника бачимо, що пам'ять о. А. Гончаренка, у зв'язку з 40-річчям із дня його смерті, вшанували словом, друком і чином біля 20 дослідників. У цю акцію включилися не тільки окремі особи — громадські діячі та науковці, але й різні установи з Українською Вільною Академією Наук у США на чолі.

Збірними зусиллями цих дослідників, крім звичайних ювілейних згадок, збагачено «гончаренкознавство» подекуди новими матеріалами, започатковано працю над критичним оглядом життєпису о. А. Гончаренка, висловлено нові погляди про діяльність та значення цієї видатної для українства постаті, накреслено надалі низку заходів та розвідок у цій царині. В наслідок цього значно спопуляризовано відомості про о. А. Гончаренка не тільки серед дослідників, але й серед ширших кіл українського суспільства на еміграції.

Загально можна ствердити, що від ювілейних років (1955-1957) «гончаренкознавство» вступило на більш певні й надійні, ніж досі, шляхи свого розвитку.

²⁹⁾ «Повідомлення Українського Інституту Америки» («Свобода», ч. 61, від 1. 4. 1958 р.).

«Бацил розкладу (трійливий бацил матеріялізму) тим страшніший, що не виступає явно, не показує одверто свого огидного обличчя, а виконує руїницьку діяльність не тільки під одною, але під сотнею різних прикриттів прибраних масок... Прибрані в позолоту ефектовних фраз та ще й у повагу (удаваних) «наукових теорій», маски ті легко дурять (бодай часово) не тільки людей легковірних, але й таких, що роздумують над тим, що бачать навколо себе.

Єдиним забезпеченням перед тим, щоб не впасти жертвою рафінованого обману це — не дискусія, ані абстрактні аргументи, ані взагалі нічого зверх нас, але заклик, поважний та беззастережний заклик до голосу власної совісти і власної душі».

(Д. Віконська: «За силу і перемогу»)

«О, люди Фур'є, Сен-Сімона і комунізму! Я знаю останнє слово всіх ваших доктрин. Всі ви, свідомо чи несвідомо, яке б імення не носили, яку б формулу всесвітнього братерства і любови не узурпували в демократії, — ви всі убожаєте користь. Ви всі походите більш-менш від Бен-тама і Вольнея, не маєте моралі іншої, від моралі інтересів. Ваша релігія є релігією матерії. Ви кажете: «Оздоровім тіло, а коли воно буде сильне, грубе і добре нагодоване, — в нього зійде душа». А я вам кажу: — Ні, — лише шляхом душі ви оздоровите тіло; в душі є джерело зла, рани тіла є лише зовнішніми виявами внутрішньої хвороби».

(Мадзіні: «Інтереси і принципи»)

«Римляни любили Рим не за те, що він був великий. Рим був великий, тому що римляни любили його».

«Чим більше трансцендентальний ваш патріотизм, тим більше практична ваша політика».

(Д. К. Честертон: «Ортодоксія»)

В поневоленій Україні

Річниця викривлювання душ молоді

Недавно, 15. 10. ц. р., Хрущов відвідав Ставропільський край, щоб власноручно відзначити орденами партійних активістів. При тій нагоді, між іншим, заявив: «Цифри розвитку економіки на наступні 7 років, що їх повинен затвердити ХХІ з'їзд партії, будуть здаватися майже неймовірними... Коли вони стануть відомими, світ здивується перспективами розвитку соціалістичної економіки...» Очевидно не забув і пригадати, що населення в СРСР, виконуючи постанови «мудрої партії», буде зобов'язане наполегливо, день-у-день працювати, щоб здійснити «величезний черговий стрибок наближення до комунізму». Найголовнішу роль у виконанні цих нових економічних плянів призначено 18-мільйонному комсомолові та всій підсовєтській молоді.

Згадка Хрущова про завдання комсомолу і всієї молоді не випадкова, бо 29 жовтня ц. р. комсомол відзначав 40-річчя свого існування. Вже напередодні цього «свята» Москва проводила психологічну підготовку комсомольців і молоді до виконання «геройських завдань» партії у наступній семирічці. Щоб виконати ці нові, «майже неймовірні» пляни розбудови промисловости, центри якої поступово пересуваються щораз далі на схід, треба масової робочої сили, а саме в цьому відношенні Москва бачить примару великої кризи. Ось тому в найближчі роки в ряди підсовєтського робітництва повинна масово влитися молодь, навіть та, що народжена під час другої світової війни. Очевидно найбільшій експлуатації підпаде молодь поневолених Москвою народів, якою вже і так наповнено нові промислові центри Казахстану, Алтаю, Сибіру та далекі Півночі. Однак відчувається і брак молоді, тим більше, що з офіційних москов-

ських статистичних повідомлень довідуємось, що в роки другої світової війни кількість народжень у СРСР була жакливо зменшилася, а на окупованих неросійських теренах дійшла майже до катастрофального стану.

В Москві, на Красній площі, 26 жовтня ц. р. відбувся багатотисячний мітинг російської молоді, який мав надати тон і мету комсомльським святкуванням в інших «радянських республіках». Головну промову мав Семічасний, секретар ЦК ВЛКСМ, який в імені комсомолу поклявся перед партією виховати молодь на «переконалих лєнінцїв» у дусі комуністичної моралі, на «активних борців за перемогу комуністичних ідеалів...» У спеціальній комсомольській присязі наголошено потребу виховання молоді на тих комуністичних засадах, що їх особисто накреслив був Лєнін на III-му Всєросійському з'їзді комсомолу РСФСР, що відбувся 2 жовтня 1920 р.

«Ви, комсомольці, — говорив на цьому ж III-му з'їзді Лєнін — мусите бути першими між першими будівниками комуністичного суспільства. Я тут зупинюсь, насамперед на питаннях комуністичної моралі. Ви повинні виховувати себе на комуністів, тим більше, що завдання союзу молоді саме й полягає в тому, щоб власну практичну діяльність спрямувати в напрямі виховання нашої совєтської молоді тільки комуністами з міцною комуністичною мораллю... Але чи існує комуністична мораль? Чи існує комуністичне сумління? Очевидно, так! Досить часто справі тій надають такого сенсу, що в нас ніби не існує власної моралі, а буржуазія обвинувачує нас, що ми, комуністи, взагалі заперечуємо мораль. Так, ми заперечуємо мораль, але заперечуємо її в тому змісті,

що проповідує буржуазія. А вона проповідує, що мораль і сумління походять від божеського веління. Ми ж говоримо, що в бога не віримо, бо він потрібний тільки духовенству, буржуазії та поміщикам. Нам він не потрібний, тому й ніякої моралі від бога не визнаємо».

Ті безбожні, накреслені Леніним, підстави комуністичної моралі ще раз пригадано у 40-річчя комсомолу.

Ленінські «догми» комуністичної моралі в 1940 році розгорнув ще ширше М. Калінін. На зборах партійного активу в Москві він заявив, що ніколи не було і бути не може позакласового або надкласового виховання, а тому не було і бути не може надкласової моралі. Він твердив, що «ідеалом капіталістів є бачити робітників і селян своїми покірними слугами, які слухняно несуть тягар експлуатації». А коли докладно простудіювати сучасну московсько-комуністичну практику і пропаганду про потребу підвищувати видайність праці, про потребу соцзмагань, стахановщини, про те, що робітник повинен віддати всі свої сили для виконання економічних плянів партії, то як тоді з «ідеалом» комуністів? Чи не гірший він як той «капіталістичний», що з'ясований Калініним!

В питанні безмежного і жахливого визиску населення в період «творення» марксо-ленінського (комуністичного) суспільства, Ленін заявив: «Продуктивність праці це, кінець-кінцем, найголовніше для перемоги нового суспільного ладу. Капіталізм осягнув великої продуктивності праці при кріпосництві. Він може бути остаточно переможений тим, що соціалізм створить нову, далеко вищу продуктивність праці...»

Ось де джерело безмежного визискування та тиску на підсовєтських робітників і селянство, щоб збільшити видайність праці, «догнати» й «перегнати» Америку! І не в користь робітників збільшується ця видайність їх праці. Журнал «Плановое хозяйство» (з жовтня ц. р.) признається, що збільшення продукції в промисловості

та сільському господарстві, згідно з державними плянами, насамперед призначене для задоволення державних потреб (себто потреб державного капіталізму і мілітарної підготовки), а далі — для потреб зовнішньої торгівлі та зміцненнями «братніх» зв'язків з соціалістичними країнами, і лише після цього — для потреб населення. На тих рештках життєві робітник і колгоспник.

Цього року, у зв'язку з 40-річчям комсомолу, ЦК КПСС нагородив медалями велику кількість комсомольців та деяко з безпартійної молоді. А комсомол в Україні дістав від ЦК ВЛКСМ «почесну грамоту». Про значення і мету таких «нагород» Калінін ще колись пояснив так: «...Велич праці має той сенс, що треба всіляко заохочувати до збільшення продуктивності. Цьому завданню підпорядковані й такі важливі заходи партії, як встановлення звання «Героя соціалістичної праці», заснування ордену «Трудовий червоний прапор», встановлення медалей «За трудову доблесть» і «За трудове відзначення», чи нагородження таким найвищим відзначенням, як «орден Леніна», «Червона зірка», «Знак пошани». Високе звання «Герой соціалістичної праці» тобто жне із званням «Герой СССР». Нагороджуємо званнями, орденами і медалями не тільки за підвищення видайності праці, а також і за те, що людина ця має комуністичну мораль, виховалась у комуністичному дусі. На ділі це означає, що орденоносець належить до комуністів».

Другим складовим елементом комуністичного виховання Калінін назвав совєтський патріотизм. Виховання на основах комуністичної моралі та совєтський патріотизм — були головною темою доповідей на щорічних зборах і засіданнях комсомолу, якими він відзначав своє 40-річчя. Всі промови були переплітувані цитатами з Леніна та Калініна. Особливо було підкреслюване відоме твердження Леніна: «Інтереси національної гордості та російського патріотизму великоросів збігаються з соціалістичними інтересами великорусь-

ких пролетарів». Цю відому цитату з Леніна Калінін пояснює так: «...Монополію на патріотизм у Росії захопили різні чорносотенці, білогвардійці та інші темні, авантюрні елементи. Але цей патріотизм ми відвоювали в них, бо зробили советськими патріотами не тільки всіх росіян, а також і ті національності, що в російському патріотизмі вбачали великодержавний шовінізм... Все це зблизило колись гноблені в царській Росії національні меншості з російським народом, познайомило їх з передовою російською культурою, літературою, мистецтвом та перевиховало їх на людей, що вже мислять по-всеросійському».

Ця теза лягла в основу виховання підсоветської молоді, що його на протязі 40 років проводив комсомол. Так, напр., українська молодь мала перетворитися з українців у «советських людей», мала бути вихована на російсько-комуністичному патріотизмі. Калінін твердив: «Лише тоді, коли вся наша молодь, незалежно від національності, знатиме історію російського патріотизму, вона зрозуміє значення патріотизму радянського. Проповідь радянського патріотизму не може бути відірваною, не зв'язаною з корінням нашого минулого — історії російського народу. Молодь повинна жити патріотичною гордістю великої великоруської нації. Адже радянський патріотизм є прямим спадкоємцем творчих діл великоруських предків, які рухали вперед розвиток нашого народу. А тому головним завданням у вихованні нашої молоді є найсуворіше поборювання місцевого націоналізму, який ще й досі дуже живучий в середовищах інших невеликоруських національностей». (М. І. Калінін: «Про комуністичне виховання», Бібліотека учителя, вид. «Радянська школа», Київ, 1948 р.).

У свій час «Комсомольська правда» писала: «Кожен комсомолец, кожна молода людина — повинні ненавидіти ворогів народу не тільки словами, але й ділом (саме в той час в Україні шаліла ежовщина, — Д.Ш.). Молодь мусить пам'ятати слова Горького: «В нашій

країні, як виявляється, ще й досі переходять мерзотники, які здібні вбивати, продавати і зраджувати... Ворога треба відчувати всюди, навіть у той час, коли він мовчить та дружньо вам усміхається. Треба помічати єзуїтську фальшивість його тону, яким він вимовляє свої слова, співає пісні, виголошує промови. Ворога треба знищувати без жалю і помилювання».

Як бачимо, «завети Горького» стали основою «соціалістичної гуманності», в дусі якої виховується підсоветська молодь, особливо комсомол. Таким людиноюненависництвом Москва калічить душі молоді поневолених нею народів. У виголошеній промові на пленумі ЦК ВЛКСМ (29. 10. ц. р.), присвяченому 40-річчю комсомолу, В. Є. Семічасний заявив: «Ми ніколи не забудемо тих часів, коли американські, англійські та інші імперіалістичні хижакі намагалися, разом із внутрішньою контрреволюцією, задушити советську республіку, залити її кров'ю... Ми їх ненавиділи і будемо ненавидіти, бо наша ненависть випливає з найвищого у світі соціалістичного гуманізму, в дусі якого виховується комсомол і вся советська молодь. Ось чому ми, комсомол, давали свої кадри наркоматам, советським установам, ВЧК-ОГПУ, народним судам, прокуратурі. На наказ партії комсомол робитиме це саме і в майбутньому». Ось так Москва готує підсоветську молодь до «мирного співжиття» з іншими народами.

Викривлювання душ підсоветської молоді іде впарі з нещадною експлуатацією її робочої сили. Семічасний у своїй промові офіційно ствердив, що досі, за посередництвом комсомолу, запропорно на цілинні землі 1 мільйон юнаків і юначок, у цьому 350 тисяч комсомольців. Крім цього комсомол щорічно спрямовує на цілину на сезонні роботи (в час жнив) сотки тисяч студентів, юнаків і дівчат з усіх «советських республік». Руками цієї молоді, переважно української, Москва збудувала 450 підприємств залізобетонної конструкції, 37 вугільних шахт у Донбасі, 6 доменних печей (сьома за-

кінчується). Таким чином молодь «заощадила» різним підприємствам біля 12 мільярдів карбованців. Комсомол керує будовою 9-х коксових батарей, трьома мартенівськими печами, 11 вальцовальними та трубовальцовальними цехами. Хвалився Семічасний ще й іншими «досягненнями» комсомолу. Між іншим, заявив, що ЦК ВЛКСМ постановив у найближчі роки вислати на новобудови черговий контингент молоді — 500 тисяч юнаків і юначок.

Семічасний, наслідуючи Нікіту Хрущова, не забув ужити й погроз: «...Коли агресори розв'яжуть війну і будуть перешкоджати в побудові комунізму», тоді 18 мільйонів комсомольців візьмуть до рук зброю і міцно «дадуть їм по зубах». «Комсомол має досвід, як бити ворогів! — викрикував комсомольський погонич. — Тож,

подумайте над цим, панове агресори!»

Відзначення 40-річчя комсомолу на Красній площі в Москві закінчилося тим, що Семічасний пообіцяв партії, іменем ЦК ВЛКСМ, «практично будувати комунізм», іншими словами — в наступні роки ввесь тягар «соціалістичного будівництва» покласти на плечі підсовєтської молоді, зокрема поневолених Московію народів.

Тепер Москва вже підготовляє подібне «святкування» 40-річчя комсомолу теж і в Україні, де в 1959 р. буде 40 років московсько-комуністичного визискування й поневолювання української молоді, зокрема викривлювання її душ. Та дарма, прийде час, коли українська молодь дасть гідну відповідь і заплату Москві: встане на ката знову!

Д. Шалдій

Догматизм у пресі Радянської України

Завдяки «мудрій комуністичній партії» і «соціалістичному реалізму» преса т. зв. Радянської України переживає особливо критичний момент. Не помагає вже захвалювання, що вона «найдемократичніша», «найпередовіша», «найближча» і взагалі «найкраща». Такий пропагандивний самообман нікого не переконує ні в Україні, ні за кордоном. Уже і в поневоленій Україні почулись критичні голоси про її жалюгідний стан.

Ще минулого року на цю тему появилася книжка Ю. Лазебника п. з. «Творчість і догматизм у пресі» (Держполітвидав, 1957). Критика сприйняла її мовчанкою, аж врешті львівський журнал «Жовтень» (ч. 10, 1958 р., «на українсько-м мові») надрукував статтю Миколи Базилівського, який, давши короткий огляд книжки, схвалює думки Ю. Лазебника.

М. Базилівський каже, що автор книжки (Ю. Лазебник) «Творчість і догматизм у пресі» — «сміливо і обґрунтовано» виступає проти догматизму, формалізму і шаблону, що вкорінилися в «українській радянській пресі» під впливом об-

ставин, які існували до ХХ-го з'їзду компартії, коли ще панував «культ особи», себто «батько» Сталін і його диктатура. Тепер, мовляв, покращало, можна вже встановити джерела цих негативних явищ та вказувати шляхи і засоби їх подолання.

Ю. Лазебник, пише М. Базилівський, аналізуючи радянську пресу України за останні роки, показав на фактах і прикладах, що догматизм у ній прибрав «засушливих форм і мертвих штампів» як у мові, так і у використуванні жанрів і форм газетно-журнальної творчості. Він пише:

«Постійний шаблон, який панував протягом років у багатьох газетах, не міг не накласти певного відбитку на творчість деяких журналістів. Школярством, начотництвом, бездушним повторенням загально відомих положень заморозувалась вільна думка, знижувалась вимогливість до творчої праці. Так, наприклад, у деяких газетах був дуже поширений особливий тип «пропагандистських» статей, які являли собою набір великої кількості цитат. Автори та-

ких статей не вивчали життя, не узагальнювали нових і цікавих явищ дійсності, боялися мислити самостійно».

Чому, однак, ті автори, а між ними був і Ю. Лазебник і М. Базилівський, не «вивчали життя», «заморозжували вільну думку» і «боялися мислити самостійно» — автор не пояснює. Та й не треба, бо й самі знаємо, як виглядала і виглядає свобода слова і преси в т. зв. «суверенній Радянській Україні». Московська цензура, що тисне насамперед на республіканську пресу, проникає аж до обласних і районних газет, працівники яких, залякані переслідуванням і терором, не можуть спромогтися на власну творчість. Для певности, що не зроблять «ухилу», вони копіюють республіканські газети, а працівники і редактори республіканських газет, з тих же самих причин, копіюють центральну московську пресу. Отак преса «суверенної Радянської України» є тільки штампом московської преси.

Це підтверджує і Ю. Лазебник у своїх, очевидно дуже обережних, висловах: «...Газети, які видаються в різних областях, містах і районах республіки, дуже часто, як дві краплини, схожі одна на одну. Багато з таких газет ще й досі не мають свого яскравого виявленого обличчя, дублюють одна одну, без потреби друкують, напр., одні і ті ж офіційні матеріали. Публіцистична стаття, нарис, фейлетон, рецензія, репортаж, карикатура ще рідко з'являються на сторінках обласних і районних газет. Журналіст, якому доручено написати звіт про першотравневу демонстрацію в Києві або якомусь обласному центрі, звертається до архівної підшивки центральних газет, запозичує звідти не тільки композицію звіту минулого року, але й переписує цілі абзаци описів демонстрацій».

Ще більш яскраво показує автор «українську» радянську пресу в таких висловах:

«...Догматизм (в «українській» радянській пресі, — Д.) полягає в байдужому, холодному, режнерському ставленні до висвітлення тих чи інших питань нашого життя, в

ігноруванні специфіки свого району, області, республіки (ясно, все українське життя нагинають на московський копил! — Д.), в сліпому копіюванні центральних (значить, московських, — Д.), газет, у прагненні механічно підігнати живі факти і явища дійсності (яка ж вона сумна й трагічна! — Д.) під засушені формули і мертві штампи фраз, в нудній, штампованій мові, в обмеженому використанні жанрів...»

Де ж причини цього жалюгідного стану советської преси українською мовою? — «...В догматичних формах — пише Лазебник, — керівництва з боку керівних органів, які оцінюють газету не за якістю матеріалу, багатством жанрів і форм, не за тим як впливають газети на читачів, а за кількістю статей чи кореспонденцій на ту чи іншу тему».

Але автор боїться сказати, що ті «догматичні форми» встановила і наклала на поневолену Україну московсько-комуністична партія, що прийшла на зміну царській імперіалістичній верхівці. А все ж таки відхилив і рубець цієї «тасманиці»: «До того ж — пише він, — іноді деякі керівні працівники вимагають від газет «погоджувати» з ними малю не всі статті й кореспонденції, передусім критичного характеру...» Не тяжко догадатися, що ці «керівні працівники» прислані або призначені Московію «будувати комунізм» в Україні. Знаємо, що значить у лапках слово «погоджувати». Вони, ці «керівні працівники», пильнують, щоб у холосцях з усього національного «українській» радянській пресі була дотримувана марксистсько-ленінська лінія та відзначувана «передова роля» москалів. При цьому українських яничарів накладають пресі українською мовою цензурний каганець і дбають, щоб не появилася у ній якась «сресь» на адресу «рідної партії» або «старшого брата».

Далі можемо сказати словами Ю. Лазебника: «Така «опіка» лише сковувала (він не може сказати — еквівалент, — Д.) ініціативу працівників і авторів газети, звужувала коло тем, проблем, форм і нічого,

крім шкоди (очевидно українсько-му народові, — Д.), дати не могла».

Тепер районні газети в Україні (українською мовою), як пише Ю. Лазебник, «нагадують швидше канцелярський циркуляр», ніж взагалі будь-яку газету.

Виявивши такий жалюгідний стан «української» радянської преси, Ю. Лазебник і сам іде втоптаним шляхом своїх попередників — складає вірнопідданчу данину сучасному диктаторові Нікіті Сергійовичу Хрущову. Тепер, мовляв, «після історичних рішень» ХХ-го з'їзду компартії, стан преси Радянської України краще. Але взяти будь-яку советську газету чи журнал з приміткою «на українском языке» і зразу можна переконатися, що жадних змін на краще немає. Різниця хіба в тому, що Хрущов по-користувався «культулою особи» менш упевнено, ніж Сталін та вдався до хитрощів. Читаючи советську пресу після відомих хрущовських «історичних рішень», бачимо, що Нікіта порішив поширити свій «культ особи» насамперед серед тварин... Захоплені цим «історичним рішенням» свиноматки, з вдячності Хрущову, стали родити вдвоє або втричі більше поросят, корови збільшили «продукцію» молока майже втричі, кури несуть удвоє більше яєць, кролі підвищили розмножування і т. п., словом — усі тварини в СРСР, надхненні «історичним рішенням» Нікіти, під керівництвом «рідної партії» стали на змагання з Америкою. Додати б ще «опанування цілин», «вирощування кукурудзи» та усунення імені Сталіна і на цьому вичерпуються всі «зміни» й «покрацання» змісту советської преси, передусім українською мовою.

Врешті цікавими є теж зауваження Ю. Лазебника про розміщення матеріалу, ілюстрацій та цілого мистецького оформлення советської преси. В гонитві за останніми газетними модами — пише він, — зовнішніми «ефектами» вдається ця преса до такої віртуозної верстки, що «важко розібрати, де починається, а де закінчується стаття, нарис чи кореспонденція». Окремі шматки статей розкида-

ються по цілій газеті, примітки і кореспонденції налізають одна на одну, рамки петлюють у дивних зигзагах по сторінці, яка, крім того, рясніє крикливими «шапками» і заголовками. Такою «технікою» прикриваються поверхові, не-виразні, безнадійно одноманітні, штамповані матеріали.

Догматизм у пресі Радянської України — стверджує Ю. Лазебник, — призводить до зниження її читабельності і до послаблення її впливу на маси.

До цієї характеристики преси Радянської України можна додати такі кінцеві підсумки:

Брак цікавого змісту і культурного оформлення, переробка всіх матеріалів за одним пропагандивним партійним (ленінським) штампом, прочищування статей «під один гребінець» (у вигляді сухих інструкцій), відсутність дискусійних статей та різноманітних жанрів, себто вільного творчого слова, бо проникливе око цензора (власне тих «керівних працівників») відбивається на кожному написаному рядку, страх автора перед обвинуваченням в «ухилі», непевність у тому, чи не знайде «рідна партія» і «старший брат» якоїсь «сресі», страх перед кожною «доганкою» хоч би за те, що в статті, напр., про перевиконання норми свиноматкою у розмножуванні поросят, виявлено замало «радянського патріотизму» — довели до того, що преса Радянської України переповнена примітивним марнословством, являє собою шматки задрукованого безвартісного паперу і залишилась без впливу на читачів. Такий стан примушує «рідну партію» примиритися з критичними виступами «про догматизм у пресі», що на ділі є розпачливим борсанням у пошукуванні нових метод і тактичних прийомів, щоб витягнути советську пресу з трясовини, в якій вона потопає. Але порятунку московським штампам на українському ґрунті не буде, вони зникнуть разом з упадком московсько-комуністичної імперії.

ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

В США відбулися 4 листопада вибори до Конгресу (повний перевибір Палати репрезентантів і частинний перевибір, одної третини, Сенату). Вже від довшого часу можна було ствердити, що республіканська партія, яка тепер є при владі, втрачає довіря в американського населення. Авторитет президента Айзенгауера, який колись допоміг, чи навіть вирішив, перемогти республіканців над демократами, тепер сильно захитаний. Тому всі передвиборчі передбачування не були для республіканців оптимістичні. Але вислід виборів перевищив усі, найбільш оптимістичні, сподівання противників теперішньої республіканської адміністрації.

Партія демократів здобула перемогу такого формату, що її можна порівняти хіба з перемогою за часів Рузвелта. Є всі дані сподіватися, що в наступних виборах до Конгресу, які відбудуться в 1960 р., демократи знову переможуть та що їхній кандидат до президента США засяде в Білому Домі. Тепер у відновленому Сенаті є 62 демократи і 34 республіканці, а в Палаті репрезентантів демократична партія розпоряджає 283 мандатами проти 151 мандатів республіканців. Демократи здобули теж більшість постів стейтових губернаторів — 33, а республіканці тільки 14. Слід додати, що 25 листопада відбудуться ще вибори на Алясці, яка недавно стала 49-им стейтом США і має вибрати одного репрезентанта та двох сенаторів, але це ні в чому не змінить загального політичного укладу сил у США, де демократи стали тепер домінуючим фактором при дальшому існуванні республіканського уряду.

Цього року загальна кількість виборців збільшилася на 5 мільйонів у порівнянні з виборами в 1954 р.

Вислід цьогорічних виборів ставить республіканський уряд пре-

зидента Айзенгауера в дуже трудне положення. Уряд не матиме змоги провести ні одного рішення без згоди і апробати демократичної більшості Конгресу, що є в опозиції до теперішньої адміністрації. Проте політичні коментатори слушно підкреслюють, що демократи не підуть шляхом повної негачії політики уряду Айзенгауера, бо це могло б їх здискредитувати в очах виборців. Усе ж таки треба сподіватися, що натиск демократичної опозиції на уряд Айзенгауера буде тепер ще більший ніж досі та що президент мусітиме постійно консультуватися зі своїми політичними противниками.

Зараз по виборах лідер демократичної партії Едлай Стівенсон склав заяву про те, що його партія «держала від народу» мандат на керівництво». «Прийшов день, — сказав Стівенсон — коли демократична партія має чергову нагоду показати свою мудрість. Вона одержала мандат, щоб забезпечити народові в небезпечних часах розумне керівництво. Я впевнений, що демократичний Конгрес використає цю нагоду і виконає свої обов'язки».

Республіканці мусіли признати свою поразку, але намагаються пояснити її не втратою впливу на населення в наслідок своєї непопулярної політики, а лише чисто технічними недомоганнями: республіканської партії. В цій справі віцепрезидент Ніксон висловився так: «Наші противники заслужили на перемогу. Вони виграли вибори, бо невтомно над ними працювали, як теж тому, що розпоряджають знаменитою організацією. Так республіканці, як і демократи повинні винести з цього науку, що в сьогоdnішніх часах над виборами треба постійно працювати. Ми, республіканці, вели передвиборчу кампанію всього два місяці. Вислід був такий, як бачимо... Його годі було уникнути. Але в

майбутньому ми не повторимо наших помилок...»

Президент Айзенгауер теж коментував прикрий для нього вислід виборів. Він заявив, що поразку республіканців спричинила фінансова політика уряду. Проте він і республіканська адміністрація в останніх двох роках каденції, що їм залишаються, будуть робити все можливе, щоб стримати «дику політику видатків», якої треба сподіватися від Конгресу з демократичною більшістю. На думку президента, всі видатки мусять бути зменшені, в цьому теж і витрати на озброєння. Якщо ж іде про закордонну політику США, то обидві партії згодні в принципах, а тому її теперішній напрям не підпадає жадним змінам. Коментуючи американську політику супроти Китаю, Айзенгауер подав такий аргумент для виправдання дотеперішнього негативного ставлення Вашингтону до Пекіну, що викликає сумніви щодо принципового ворожого наставлення США до комуністичних урядів. Президент сказав, що «визнання червоного Китаю не може входити в рахунок так довго, доки китайські комуністи не звільнять останнього американського вояка, що перебуває ще в їхньому полоні...» Очевидно, що коли «аж такі» передумови мав би виконати Пекін, поки його визнають США, то не виключене, що одного дня світ може стати перед фактом докорінної зміни американської політики супроти Китаю.

А тим часом китайські комуністи продовжують конфлікт у протоці Формози, сподіваючись, що їхні намагання увійти в ОН і здійснювати агресивні пляни шляхом політичної пресії та збройних дій не є безнадійні. Сенсаційне повідомлення Пекіну, що він припиняє бомбардувати острови Кемой і Матсу, було розраховане на пропагандистський ефект. Про це свідчить той факт, що вже кілька днів пізніше комуністичний міністер оборони заповів даліше обстрілювання згаданих островів. Комуністи заявили, що ескортування кораблів національного Китаю з'єднаннями VII-ої американської флотії є

»провокацією«, якої Пекін не буде толерувати. Під цим претекстом комуністи розпочали поновне обстрілювання островів і продовжують його досі з різною інтенсивністю та перервами. Така тактика китайських комуністів вказує на те, що вони рішилися на дії розраховані на довший час та на ведення війни нервів, щоб їх скапіталізувати в догідний для Пекіну момент.

21-го жовтня прибув у Тайпей, на триденні розмови з президентом Чіанг Кай-шеком, міністер закордонних справ США Даллес. Майже одночасно туди ж прибули шеф штабу американських армій ген. Маковел Д. Тейлор з Токіо та головнокомандуючий американськими збройними силами на Паціфіку ген. Ісаак Д. Уайт. В американсько-китайських розмовах брав теж участь Волтер Робертсон, заступник державного секретаря для далекосхідних справ.

Годі довідатися з преси про докладний перебіг тих розмов, що напевно мали часто драматичний характер. У зв'язку з поголосками про розбіжність думок між керівниками вільного Китаю і американськими державними мужами, Робертсон уважав за потрібне скласти відповідну заяву, в якій, між іншим, сказав таке: «Між нами немає найменшого непорозуміння. Розмови відбулися в дусі повної приязні, так як тільки можна було собі цього бажати».

Тут варта пригадати давнішу заяву Чіанг Кай-шека, що вільний Китай боронитиме свою територію без огляду на поставу своїх союзників. Ці слова були безперечно скеровані в першу чергу на адресу США. Тому треба вважати великим політичним досягненням Тайпею той уступ в офіційальному кінцевому комунікаті про згадані американсько-китайські розмови, в якому сказано:

»Обидва уряди (США і Тайвану) підтверджують свою вірність принципам статуту ОН. Вони (уряди) підкреслюють, що договір, який їх в'яже, має оборонний характер. Уряд китайської республіки (Тайвану) вважає своєю святою місією повернути волю китайському

народові на континенті. Для здійснення цієї мети служитимуть три принципи Сун Ят-сена: націоналізм, демократія і соціальний поступок.

Для доповнення картини положення на Далекому Сході треба згадати ще про одне важливе розпорядження пекінського уряду. Як повідомила комуністична пресова агенція «Китайські новини», в червоному Китаї мільйони мужчин і жінок включено в лави «міліції» та зформовано з них «робітничі» й «бойові» армії. Створено вже 155 міліцейських дивізій, що нараховують 2,2 мільйони осіб. З того 20 тисяч розташовано в провінції Геран, 30 тисяч у провінції Сенчуан, 14 тисяч — у провінції Фузан, і т. д. Усі ті «міліціонери» рекрутуються з осіб від 16 до 50 року життя і всі одержали зброю. Очевидно це повідомлення комуністичної агенції треба приймати з найбільшим скептицизмом. Поперше, комуністичні ватажки в Пекіні ледве чи були технічно спроможні в порівняно короткому часі zorganizувати і озброїти таку велику масу людей, а подруге, якщо б навіть могли це зробити, то чи відважилися б на таке потягнення. Аджеж не є таємницею, що на китайському континенті вибухають часто масові повстання проти комуністичних поневолювачів, а населення зовсім не бажає боронити режиму, який наклав на нього ще важче ярмо, ніж давнє феодалне.

Проблема боротьби з комуністичною тиранією є актуальною в Азії не лише для китайців. Комуністична інфільтрація у різні азійські країни ставить під знак запитання їхню самостійність, яка загрожена тим більше, що ці країни господарсько недорозвинені, а відсутність соціальних реформ посилює комуністичній агітації.

Зміна режиму в Тайланді (Сіам) викликана саме бажанням провідників цієї держави стримати наступ комуністичної пропаганди, що в основі загрожувала безпеці та свободі населення.

22 жовтня радіостанція Бангкоку, столиці Тайланду, повідомила, що т. зв. революційна партія пе-

ребрала владу в країні. Уряд очолив маршал Саріт Танарат, що заявив свою вірність монархії. З другого боку, новий шеф уряду заповів зміну конституції, яка дасть кращу можливість боронитися державі перед підіривними елементами. В Тайланді буде введена двопалатна парламентарна система та існуватимуть дві політичні партії. Новий уряд насамперед спрямував свою акцію проти комуністичної та комунофільської преси. Їй заборонено дальшу появу або обмежено дотеперішню можливість пропагувати «прогресивні» ідеї. Слід згадати, що Тайланд належить до СЕАТО, в якому його репрезентує Поте Сарасін, генеральний секретар цієї оборонної організації вільних країн Далекого Сходу.

Інакше розвиваються події в іншій далекосхідній країні — Індонезії, де була спроба протикомуністичного перевороту. Теперішній прем'єр цієї держави, Джуанда, продовжує традиційну політику співпраці з комуністами. Джуанда в другій половині жовтня був з візитом в Югославію і провів розмови з Тіто. Офіційним комунікатом повідомлено, що обидва політики обговорювали справи «міжнародного значення» і в усіх проблемах виявили «повну одностійність». Тіто твердив, що Югославія зацікавлена в тому, щоб спровокувати з Індонезії гуму, цину, оливу та інші сировинці в заміну за кораблі, які Югославія може будувати для індонезійської флотії.

Тіто обіцяв, у свою чергу, віддати візиту Індонезії, але речення не визначив. Цікавого є заява Джуанди в Югославії. Він заявив, що народ Індонезії змагає до побудови соціалізму в господарській та державно-устроєвій ділянках. Очевидно, індонезійський уряд без трудно знайде в тому безкорисних «помічників» не тільки в Югославії, але теж, і то в першу чергу, в СССР та в його сателітах.

28 жовтня теж і в Пакистані відбулася зміна режиму. Дотеперішній президент республіки Іскандер Мірза уступив, а владу перебрав ген. Аюб Хан, що склав уряд з цивільних та військових осіб. Го-

ді покищо передбачити, якими шляхами піде зовнішня політика цієї країни під керівництвом нового уряду, але слід ствердити, що перебрання влади ген. Аюб Ханом означає на практиці диктатуру. Нові керівники Пакистану теж заявили, що дотеперішня пакистанська конституція втрачає важливість і в короткому часі буде встановлена нова конституція. Безкровний переворот у Пакистані знайшов схвалення в населення. Не виключене, що новий уряд Пакистану застосує більш рішучу політику у справі Кашміру, а це може викликати ускладнення взаємин з Індією.

З Лівану і Йорданії відійшли військові залоги США і Британії, що викликало на Близькому Сході нову фазу невпевності. Англо-саських військ зовсім не заступили війська ОН; ОН обмежилися тільки тим, що вислати до Амману свого директора бюро в Женеві — Спінеллі. Його обов'язком є підтримувати, щоб резолюції ОН про «невмешування в справи інших націй» були респектовані теж і арабськими державами. Очевидно обсерватор ОН в практиці не має найменшої можливості перешкодити нассерівській пропаганді, яка поширюється в Йорданії таємними агентами Об'єднаної Арабської Республіки.

У висліді становище на Середньому Сході знову ж таке, як було перед переворотом в Іраку. Всюди розливається повільний наїрідніший вісток советського і нассерівського походження, що спрямовані проти «західних імперіалістів» і «колоніалістів».

Про те, що нассерівська Об'єднана Арабська Республіка щораз тісніше пов'язується з СРСР свідчить недавня подорож міністра оборони ОАР Абдель Гакім Амера до Москви. Хрущов дбайливо використовує «гостину» цього міністра, вихвалюючи «незалежну» арабську політику, спрямовану проти США і Великої Британії. Советська допомога в будові гроблі Ассуан продемонстрована як дружнє наставлення Москви до Об'єднаної Арабської Республіки.

Радіостанція Москви повідомила, що між СРСР та Іраком «затісня-

ються вузли приязні». Доказом цього має бути, між іншим, подорож іракських політиків до Москви, перша від часу «визволення» Іраку, щоб скріпити спільну боротьбу проти «паліїв війни».

Кіпр є надалі предметом завзятих спорів між Туреччиною і Грецією та завдає великих клопотів Британії. Діяльність грецьких підпільників прибирає дедалі більш драстичних терористичних виявів. Члени ЕОКА влаштовують атакати теж на цивільних британців, що викликало велике обурення британської opinio. Для охорони перед нападами влада на Кіпрі забезпечує урядників різних установ зброєю.

У зв'язку з проблемою Кіпру британський уряд видав «Білу книгу», що призначена насамперед для простудіювання членами парламенту. З цього документу довідуємось, що Греція, Туреччина і Велика Британія в принципі погодилися відбутися конференцію в справі Кіпру. Британський уряд дав свою згоду щоб у тій конференції взяли участь теж і представники кіпрського населення — греків і турків. Британія радо вітає і «добрі послуги» секретаря НАТО Поля Спаака, що повинен узяти участь у тих нарадах. Спаак, зі свого боку, запропонував ряд резолюцій, які повинні стати основою для розв'язки проблеми Кіпру. Ось його головніші пропозиції: Проблема Кіпру, при відновленні приязні між Грецією, Туреччиною і Великою Британією, повинна бути розв'язана в дусі заспокоєння прагнень населення острова. Всі спори повинні бути вирішені зразу, але тому, що пристрасті заінтересованих сторін надто розбурхані, треба покищо вдоволитися провізоричною розв'язкою. Однак кожна розв'язка кіпрської проблеми повинна гарантувати права меншості Кіпру, себто туркам, а Великій Британії військові бази на цьому острові. На Кіпрі повинен бути парламент для греків і турків (окремо), спільне представництво обидвох національних груп і дорадче тіло для губернатора острова. Зовнішні справи, безпека і оборона населення мають нале-

жати до компетенцій губернатора. Він має бути британцем.

Але всі ті пропозиції показалися безсумнісними. Провідник кіпрських греків архієпископ Макаріос відмовився взяти участь у пропонуваній конференції, а вслід за тим грецький уряд теж дав негативну відповідь. Від того часу становище на Кіпрі далі погіршується. З одного боку ЕОКА продовжує терористичну акцію, а з другого — британські власті видали цілий ряд охоронних заряджень, які обмежують свободу рухів населення, а це спричиняється до напруження настроїв.

Франція підготовляється до виборів, які мають відбутися під кінець листопада. Заснування V-ої Республіки з конституцією, яка великою мірою забезпечує стабільність уряду, правдоподібно ще не зовсім увійшло у свідомість лідерів багатьох політичних партій у Франції. Передвиборча кампанія ведеться як за «старих часів» IV-ої Республіки, коли навіть найменші партійні групи могли викликати далекойдучу урядову кризу. Дарма що кожний кандидат на депутата тепер мусить скласти кавцію у висоті 100 тисяч франків, які пропадуть якщо він не отримає 5% потрібних до вибору голосів, кандидатів до парламенту зголосилося стільки (2.800), що один з правих часописів пригадав пересторогу де Голя: «Французький народ rado буде прислухатися до нарад своїх репрезентантів та шануватиме їх, якщо вони матимуть на увазі не партійне, а національне добро. В іншому випадку — парламентарна інституція у Франції буде зметена на довгий час...» Позитивним є те, що національні французькі партії ведуть передвиборчу кампанію під гаслом виключення з парламенту комуністів, як речників нефранцузьких інтересів.

Французька преса широко коментує розвиток передвиборчої ситуації в Альжирі. На цій території продовжується завзята боротьба французьких військ з альжирськими повстанцями. В останньому часі зайшли однак поважні зміни. «Комітет Народного Спасіння»,

який, як відомо, великою мірою допоміг де Голеві перебрати владу, став позбавлений своєї давньої сили. Ген. де Голь наказав, щоб усі військовики, які брали участь у цьому Комітеті негайно покинули його. Тепер у цьому Комітеті залишилися тільки крайні елементи, що кинули були клич — «Альжир французький», без ніяких концесій для місцевого тубільного населення. Ген. де Голь намагається теж притягнути до співпраці альжирських самостійників, які б своєю участю у виборах виявили наскільки вони мають вплив на населення Альжіру. До альжирського повстанського центру (ФЛН) ген. де Голь скерував був заклик припинити бої та вислати до Парижу своїх репрезентантів на переговори. При цьому французький уряд гарантував альжирським представникам свободне повернення. Однак революційний уряд Альжіру, на чолі якого стоїть Фергат Аббас, відкинув цю пропозицію, заявивши що розмова з французьким урядом можлива тільки на нейтральній території під умовою, що представники альжирського революційного уряду будуть визнані легальними репрезентантами Альжіру. На цьому спробі замирення в Альжирі закінчилися.

Ген. де Голь пропонує провести своєрідну реорганізацію НАТО. 24 жовтня генеральний секретар НАТО Поль Спаак відбув розмову з Аденauerом, подавши йому до відома, що де Голь пропонує створити в НАТО свого роду «директорію», що складалася б з США, Великої Британії і Франції. Це «греміюм» держав мало б бути неофіційним керівним чинником цілого НАТО, в якому є ряд малих та маловпливових держав. Пропозиція де Голя викликала велику бурю в німецькій пресі. Її скритиковали теж у багатьох менших державах, що є членами НАТО. У США та Великій Британії коментарі були стримані й обмежилися тим, що пропозиції де Голя «інтересні» й будуть простудійовані. Але Німеччина дала урядову відповідь. Уряд у Бонні стоїть на становищі, що наради членів НАТО у «вужчому

квілі» є оправдані й навіть доцільні, бо різні держави мають різні інтереси і відповідальності. Справа однак у тому, що склад цього «вужчого кола» держав повинен постійно мінятися відповідно до проблем, що їх має НАТО розв'язувати.

28 жовтня обрано нового папу, Голову Католицької Церкви, наслідника папи Пія XII. Папою обрано кардинала Ронкалі, знову італійця, що прийняв ім'я Івана XXIII.

Великого розголосу набрала справа радянського письменника Бориса Пастернака (жида з походження). За його літературну діяльність, а особливо за твір «Доктор Живаго», йому призначено нагороду Нобеля. Кажуть, що твір Пастернака такий «геніальний», як твори Достоєвського чи Толстого, але славним став він насамперед тому, що Москва засудила цей твір і розпочала шалену нагілку на Пастернака. В цілому СРСР відбувалися «спонтанні мітинги», на яких плямовано й суджено «зрадника» і «свиню» Пастернака. В західному світі преса, організації письменників, різні культурні й наукові установи протестували в обороні переслідуваного «письменницького генія» в СРСР. А сам Пастернак, очевидно під тиском большевиків, розкався, зрікся «тенденційної» нагороди Нобеля і звернувся благальним листом до Хрущова, щоб його «не викидати на чужину», бо «життя за кордонами Росії для нього означає те саме, що й смерть».

Слід згадати, що книжка Пастернака «Доктор Живаго», яка наробила стільки шуму за кордонами СРСР, не є ані протикомуністична, ані протирежимна. Ввесь «злочин» Пастернака в тому, що він не писав її згідно з генеральною лінією партії. Сама ж книжка має дуже релятивну літературну вартість. Теж нічого позитивного вона не дає боротьбі національних ідей з комуні-імперіалістичними. Мабуть саме з тих причин головними оборонцями «геніального твору» Пастернака виявилися насамперед всякі прогресисти, соціалісти та масони. Акція, яку вони розгорнули на Заході в обороні

Пастернака тим більш вимовна, якщо взяти до уваги, що досі у вільному світі ніхто не хотів стати в обороні тисячів переслідуваних і винищуваних письменників, учених та культурних діячів, хоча б тільки в одній Україні.

Під час недавньої візити головача комуністичної Польщі Владислава Гомулки в Москві, Хрущов, у промові з цієї нагоди, порушив не тільки справу польсько-радянських взаємин, а теж питання міжнародного значення. Він гостро заатакував «агресивну» політику Західної Німеччини, заявивши, що вона знову пробує здійснити відомий «дранг нах Osten». Але, погрожував він, хто пробуватиме йти на схід, той ітме просто на смерть. Далі Хрущов заповів уневажнення Потсдамського договору. Згадуючи про Берлін він заявив: «Настала пора зрев'язувати статут Берліну і відкликати окупаційні війська з того міста. СРСР готовий зрезигнувати зі своїх прав на користь Німецької демократичної республіки».

Мета нової затії Хрущова очевидна, питання тільки в тому, чи західні альянти дадуть себе викинути з Берліну та схочуть зрезигнувати зі своїх прав на користь московських агентів у Панкові.

Закінчимо наш політичний огляд підією, яка, хоч і не знайшла у світовій пресі належного відгуку, для України і поневолених Москвою народів, а теж і для цілого вільного світу, має без сумніву велике значення. Мова про черговий крок в об'єднанні антикомуністичних сил волелюбних народів проти московського імперіалізму й комунізму.

В днях 12-16 жовтня в місті Антигуа в Гватемалі відбувся IV Антикомуністичний конгрес протикомуністичних організацій південної Америки з участю теж представників США, Вільного Китаю, Гаїті, Німеччини, Іспанії та інших держав. У нарадах Конгресу брали участь теж представники АБН і Американських Приятелів АБН. Від АБН був його голова п. Я. Стецько, а від АПАБН — д-р Нестор Процик. На Конгресі промовляли, між іншими, прези-

денти Гватемалі й Гондурасу, всо-
бистий представник президента
Коста-Ріки і голова АБН Ярослав
Стецько. Особливо добре працю-
вала Резолюційно-політична комі-
сія Конгресу, в якій брав участь
Я. Стецько. Вона опрацювала
двадцятисторінкові резолюції, на-
світлюючи історичний розвиток
московського імперіялізму, сучас-
ний його вияв (комунізм) і стан та
загрозу для вільного світу.

Резолюційна Комісія запропону-
вала Конгресові резолюцію, в якій,
між іншим, висунено домагання
розвалити Московську імперію на
національні держави поневолених
сьогодні народів в СССР. Цікавим
є факт, що голова аргентинської
делегації, який досі був під впли-
вом фальшивих інформацій НТС,
перший запропонував в імені ар-
гентинської делегації схвалити цю
резолюцію аklamацією, а її текст
передати ОН та всім компетентним
урядам Америки і вільного світу,
а теж міжнародним організаціям.
Один з делегатів доповнив 8-му
точку резолюції такою пропози-
цією: «Конгрес звертається до всіх
урядів, зокрема південної Амери-
ки, щоб зірвати дипломатичні й
торговельні взаємини з Росією, бо
ними вони апробують чи сприя-
ють найбільш жорстокому й кри-
вавому імперіялістичному тоталі-
таризмові советської Росії».

Це вперше в історії країни пів-
денної Америки зайняли таке ви-

разне і ясне становище до москов-
ського імперіялізму, зовсім у дусі
АБН. Конгрес постановив заапелю-
вати до всіх урядів і парламентів
держав Америки, щоб резолюцію
конгресмена США п. В. Кретелі з
2 липня 1958 р. про урочисте від-
значування днів національної не-
залежності уярмлених в СССР
народів узяти до уваги в усій
Південній Америці та проголосити
ці дні «урочистими для вільного
світу, в яких уся Америка має
з'єднатися серцем і душею у ви-
слові солідарності з визвольною
боротьбою за державну незалеж-
ність країн поневолених москов-
ським імперіялізмом».

Конгрес бурхливими оплесками
схвалив запропоновані Резолюцій-
ною комісією резолюції. Представ-
ники 22-х країн південної Америки
виразно заявили, що Російська
імперія має бути розподілена на
незалежні держави усіх націй і
для цього треба дати підтримку
революційно-визвольним рухам в
СССР, називаючи між ними УПА і
ОУН.

Постанови Конгресу в Гватемалі
мають далекосягле значення, вони
теж становлять великий крок упе-
ред на шляху до об'єднання всіх
антикомуністичних сил у спільно-
му протикомуністичному фронті.
Париж, у листопаді 1958 р.

Борис Вітошинський

ПІДДЕРЖУЙТЕ

українську крамницю КАЛИНА

562 Genesee St., BUFFALO 4, N. Y.

а переконаєтеся самі, що там найкраще закупите всякого
роду галантерейні товари, книжки, часописи, образи,
різьби, нитки DMC, панами, українські вишивки, а також
імпортовані солодоці.

СВІЙ ДО СВОГО — ЗАПОРУКА НАШОЇ СИЛИ

ТОВАР ВИСИЛАЄМО ТАКОЖ НА ПИСЬМОВІ ЗАМОВЛЕННЯ

3 нових видань**Вартісна праця**

Володимир Січинський: ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА І-ІІ, Нью-Йорк 1956.

Обговорювана праця нашого відомого історика-мистецтвознавця є властиво не так історією українського мистецтва, як, докладніше сказавши, історією української архітектури. Історію архітектури, трактовану в суворому науковому тоні, можна зарахувати до спеціальних наук, призначених для вузького кола спеціалістів, і наш інтелігентський загал доволі нерado бере до рук того роду лектуру. Але так не повинно бути, зокрема коли йде про найновішу працю проф. В. Січинського. Великий досвід цього автора, а ще більше його довголітня праця саме над цією Історією, дали йому змогу відкрити правильний шлях до розуміння української архітектури. Перед автором стояли два основні питання, як підійти до розгорнення наукового матеріалу: чи потрактувати його стереотипно, приймаючи історично-описову методу, за системою стилів, чи піти за класифікацією окремих пам'яників архітектури, зупиняючися при тому на їх творцях. Отож проф. Січинський вибрав посередній шлях: в окремих розділах, за хронологічним поділом стилів, він навітлив докладно історично-суспільне тло, в яких умовах розвивалося в нас головним чином церковне будівництво, сполучуючи єдночас опис архітектурних пам'яників і подаючи вичерпні життєписні дані про виконавців цих пам'яток. Таким чином описувані твори нашої архітектури в книзі В. Січинського являються неначе ілюстрацією для навітлення епохи, а біографії мистців доповняють решту.

Ця компромісова метода показання предмету допомогла авторові розв'язати складну проблему викладу справді блискуче. Бо якщо б він

впровадив у своїй Історії лиш загальний огляд розвитку української архітектури, не запускаючись у біографічні дані окремих мистців. Його праця вийшла б децю засухо й могла б утомлювати читача. Отже щоб якнайбільше вжити свою Історію, проф. Січинський звернув спеціальну увагу на духові прикмети наших визначних архітектів і тих діячів нашої культури, що поклали великі заслуги в ділянці будівництва, а саме, він підкреслює при кожній нагоді їхні патріотичні почуття, які були стимулом у розгорненні їхньої творчости. Для ілюстрації, яким патріотичним духом є насичена найновіша праця В. Січинського наведу хоч би два приклади. І так при характеристиці німецького архітекта Й. Шеделя (1680-1752), будівничого славної дзвіниці Києво-Печерської Лаври, В. Січинський наводить уривок його листа до «Контори будівельних робіт» у Петербурзі про дозвіл залишитися на постійне перебування на нашій землі, а не щоб ця Контора змушувала його до повороту в Московщину для виконання дальших замовлень. «Я нижайший, намерен купить малий хутір (на Україні), даби в старих своїх летах с женой и детьми хотя малое пропитаніе иметь». І це бажання сповнилося: він дожив свого віку й помер в Україні в 1752 р. Подібну рису відкривав проф. Січинський і у Василя Барського (1701-1747), нашого славного мандрівника до св. місць (Палестини, Атону, Царгороду) й непересічного знавця архітектури, та наводить із його відомої книги «Мандрівка» (написаної тодішньою церковно-слов'янською мовою) таке признання для нашої Батьківщини: «Во всем світі ність лучшей к благопроізращенію плодов земли и стран величайших й краснейших ність, земля (наша, українська) во-

истину благословенная, земля млеком й медом кипящая».

Другою високою прикметою «Історії українського мистецтва» проф. В. Січинського є незвичайна докладність у насвітленні творчості окремих архітектів. Автор подає зібрані з муравлиною пильністю вичерпні дані про їхні праці на полі нашого будівництва в сконденсованій, прецизній формі. Ця книга являється справжньою енциклопедією української архітектури, в якій кожний читач знайде щось корисне для себе, без огляду на свою наукову підготованість. Вона повинна стати необхідним і неоціненним підручником спеціально в редакційній праці з уваги не тільки на сам фактичний матеріал, але також на допоміжні засоби, що влегшують пізнання її змісту, як хронологічні таблиці, та ще більше на незвичайно докладно подану літературу предмета, поміщену при кінці кожного розділу. В огляді цієї літератури автор зібрав й усистематизував найбільш вичерпні бібліографічні дані, які були колисьбудь опубліковані в підручниках історії українського мистецтва.

Відзначувати всі високі прикмети «Історії українського мистецтва» проф. Січинського в рецензійній статті, в обмеженій формі, дуже важко. Без перебільшення можна сказати, що вона опрацьована справді зразково, бо її автор зміг показати перед очима читача повний розвиток нашої архітектури не тільки за довге тисячоліття нашого історичного життя, але й надбання давніх віків у тій же важливій ділянці, яка творить основу українського мистецтва взагалі, у справді досконалому огляді. Перед нами розкривається широка панорама, в якій зображено все, чим можемо гордитися перед самими собою, а також і перед найвибагливішими знавцями - чужинцями.

Виринає питання, в який спосіб автор дійшов до таких вершинних досягнень? Проф. В. Січинський є рідким типом універсаліста, його інтересує все, що в'яжеться з його науковою темою. Він сам архітект-

практик і теоретик, водночас визначний графік у практиці й теорії, а далі рідкий у нас знавець нашого минулого не лише в пам'ятках старовини, але й в описах чужинців. Саме тому й у своїй Історії він не обмежується власним зображенням теми, але наводить ще й тут погляди декількох визначних мистецтвознавців - чужинців, як представлялися в їх очах пам'ятники української архітектури. Для ілюстрації наведу хоч би тільки одну таку цитату: польський дослідник українського дерев'яного будівництва В. Дідушицький писав у 80-их рр. минулого століття: «Легко важно проходимо мимо тих дерев'яних будівель, бачучи в них твір забутих селянських теслів, а читаємо з пошаною про дерев'яні архітектурні твори Швеції й Норвегії, Китаю і Японії і не бачимо, що те, що маємо під рукою і цікавіше, може, й краще від тамтих заморських речей».

Шкода тільки, що проф. Січинський не доповнив своєї Історії реєстром імен, зокрема в I томі, обмежуючися реєстром місцевостей, а такий список імен архітектів дуже влегшував би можливість віднайти їх на властивому місці книги. Можна висунути теж декілька застереження щодо мови. Вона виявляє своєрідні прикмети, може дещо в архаїзованих формах, у яких даються відчуття й локалізму; хоч вони не раз дивують читача відхиленнями від прийнятих норм, то все таки і під оглядом вислову, автор вносить тут щось наскрізь власного, індивідуального.

Другий том його Історії вміщає атлас рисунків самого автора й є перевидааний з попереднього лянцігського видання. Та цей том вимагає безумовно деяких важливіших доповнень. Бо тоді саме, коли в I томі Історії бачимо лише обмежену кількість ілюстрацій, зумовлену мабуть високими коштами репродукцій і друку, можна б сподіватися, що автор доповнить цю недостатку власними рисунками в II томі, але так — на жаль, — не сталося. А власне такий викинтково талановитий і заслужений

архітект, як проф. політехніки у Львові Іван Левинський, зі своєю пребагатою мистецькою спадщиною, зокрема на терені Львова, далі Сергій Тимошенко, що, як сам автор пише, виконав проекти на 400 будов, — не дочекалися чомусь ні одної репродукції в книзі В. Січинського. Очевидно, не згадую вже про твори інших архітектів, не на міру Кричевського, Левинського й Тимошенка, що необняті жодними рисунками, дарма що відзначені в І т. Історії якнайбільш позитивною оцінкою.

Згадую про ті недоліки справді не радю, бо хочу вірити, що вони виринули тільки через недогляд, не навмисне, бо назагал «Історія українського мистецтва» В. Січинського відзначається такими високими прикметами, що хотілося б привітати її появу тільки словами щирого признання. Але хочу вірити, що в дальшому виданні цієї

вартісної праці нашого заслуженого автора ці недоліки не повторяться більше.

Тут годиться висловити вдячне признання обидвом нашим науковим установам УВАН і НТШ, що, користуючися матеріальною допомогою Східно-Європейського Фонду, видали власне два фундаментальні твори з історії українського будівництва, першим була дуже дбайливо видана монографія «Катедра св. Софії в Києві» проф. О. Повстенка, а другим являється «Історія українського мистецтва» проф. В. Січинського. Обидві праці приносять честь їхнім авторам, а водночас і обидвом інституціям, які висунули їх на перше місце в низці запланованих своїх видань. Саме поява цих двох книг стала висококультурною подією в нашому сучасному житті.

Д. Горняткевич

3 таборової поезії 1-ої Української Дивізії

Андрій Леріт: ЗА ДРОТАМИ. Перша збірка поезій 1945–1948. Нов. Ульм, 1958, накладом автора, стор. 96.

На обкладинці книжки зазначено (під заголовком): «Табори воєннополонених українців Австрія-Італія-Англія», а в авторській передмові стверджується, що цю збірку лірики випущено в світ «з нагоди десятиріччя звільнення із полону колишніх вояків І УД УНА — так званих римінців» — «щоб вона служила певного роду документом часу і дзеркалом моєї душі під час перебування в полоні». Разом з тим автор з гідною пошани скромністю признається, що він «свідомий того, що багато її (збірки) віршів не є на відповідному художньому рівні».

Щодо цього останнього твердження автор почасти має рацію, хоча, мабуть, у децю іншому сенсі, ніж він це собі уявляє. Його техніка віршування є досконаліша, аніж у переважної більшості українських поетів його віку; він добре володіє традиційними, т. зв. «регуляр-

ними» розмірами, іншими не спокушається, а в галузі римування хоч і трапляються серйозні хиби, проте не часто. Зазначимо все ж таки, що саме на тлі традиційного віршування й римування прикре враження недоробленості справляють такі неточні рими, як «треба» — «небі», «наступали» — «сіяла» і т. ін.; вони й справді здебільшого просто недороблені, бо ж замість римувати «ноги» і «дорогу» (стор. 22), легко можна би вжити множини «дороги», замість «самотня» (що має римувати з «весна» на стор. 56) — «самітна»; в одному випадку автор, здається, просто забув прийняти абияке рішення, або ж, залишивши в римі «небозвід» і «народ» (стор. 20), подав самим читачам на вибір, чи вимовляти тут «нарід» (з наголосом на останньому складі), а чи «небозвод» (що є, звичайно ж, краще). Але «каземату» і «лету» — це вже ніяка рима; а римування слів чужомовного походження вимагає особливого стилістичного такту, якого авторові бракує, як про це свідчать

рими »гілїїтини« — »Палестини«, »мотор« — »семафор«, ба навіть »аромат« — »діамант«.

Втім, слід визначити, що авторіві часом щастить і на вдалі оригінальні рими, як от »пїну« — »спокійну«, або »глобусе« — »го-лосі«; і в усякому разі загальний рівень віршувальної техніки авторової є досить високий.

Ще більшою мірою це стосується до авторової літературної мови: вона є надзвичайно »чиста«, і навіть деякі поширені в осередніх і східних областях русизми трапляються тут лише зовсім спорадично (напр., »отвіт« замість »одвіт«, »відповідь«). Але дивно, що письменник, який так добре практично володіє літературною мовою, разом з тим цілковито нехтує вивчення її граматики й правопису; бо тільки цим може пояснюватись систематичне вживання сучасного підсовєтського правопису («смерті», «любові» в родовому однини, звукосполучення «іа» замість «ія» в чужих словах, тощо), поодинокі зовсім нетіпературні форми (напр., »її« замість »їй« у давальному однини, родовий »вірша« з вульгарним наголосом на останньому складі, чудернацьке написання церковнослов'янського »град« через літеру »г« — начебто це був русизм!) і, нарешті, нехтування т. зв. »правил милозвучности«, зокрема стосовно до прийменника »в« і сполучника »і«: з одного боку — »уостанне«, а з другого — »поніссь« (перед приголосним!), »репатр'яції«*) та постійне вживання сполучника »й« не тільки між приголосними, але ще й саме між такими, щоб вимовити »й« було фізично неможливо: »знявсь й полетів«, »страждань й благородних поривів« і т. ін.

Проте ці поодинокі огріхи, хоч і дивують, є все ж надто нечисленні, щоб дуже дратувати, і саме з мовного та технічно-поетичного погляду вірші А. Легіта добре надавалися б до того, щоб, згідно з авторовим задумом, »слу-

жити певного роду документом часу« та »ознайомити українське громадянство з думками, настроями і переживаннями полоненого українського вояка за дротами, на чужині«.

Деякою мірою це авторові вдалось. Його національний ентузіазм і щирий патріотизм не підлягають сумніву, і через це він спромігся в кількох дійсно динамічно й виразно висловлених політичних поезіях — як от »Батьківщина«, »Героям Закарпаття«, »Ліки« — адекватно сформулювати провідні думки й почуття полоненого українського вояка 1945-1948 рр. Проте з »настроями й переживаннями« справа стоїть інакше. Автор скрізь узагальнює висловлювані ним емоції, уникає конкретних і неповторних ситуацій чи то мотивів, не подає нічого ані індивідуального, ані типового; і коли поставити питання — що саме характеризує цю збірку віршів як »документ часу«, що в ній є відмінного від загальнозжовжених в українській патріотичній поезії мотивів? — то доводиться відповісти: нічого. Роки 1945-1948 та терени »Австрія-Італія-Англія« зазначені на обкладинці книжки, і ми охоче віримо, що вміщені в ній вірші були складені саме в рамках оцих координат часу та простору; але з ментальности самих віршів цього не бачити. І це не тому, що автор раз-у-раз допускається віршованої публіцистики, абож сентиментального романсу — ні, він просто мислить і відчуває в загальниках. Аджеж дуже показовим є те, що найкраща в цілій збірці поезія інтимного жанру — »Вересень іде« — становить собою стилізацію під народну пісенну лірику, отже ментально ні з певним часом, ані з певним простором ніяк не пов'язана.

І ще одне: в книжці раз-у-раз повторюються ті самі мотиви. Якщо автор хоче в дальшому надбати власне »творче обличчя«, він насамперед повинен припинити оце, сказати б, наслідування себе самого.

В. Державин

*) Автор пише »репатріації« (ст. 47), але розмір вимагає читати це слово, як п'ять складів, а не шість.

Зміст річника «В.Ш.» за 1958 рік

А. ПРОБЛЕМИ, КОМЕНТАРІ І СТАТТІ НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

Бандера Степан	: ПИТАННЯ АТОМНОЇ ВІЙНИ І ВИЗВОЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ (II)	8
	(як вище, закінчення, III)	125
Донцов Дмитро	: ДОБА «РЕЛІГІЙНИХ» ВІЙН	247
Д. Д.	: ЗРАДА АМФІКТІОНІВ	489
Д.	: ЗМІЦНЮМО НАШУ НАЦІОНАЛЬНУ СВИДОМІСТЬ	1203
Стецько Ярослав	: ЛЖЕВІРА, ЩО РОЗХИТАЛА СВОЇ ДОГМИ	243
Фурман А.	: ПОВСТАННЯ НЕПОВОРНИХ (У п'яту річницю подій у Воркуті)	497
Шалдій Дмитро	: КРИВАВІ РІЧНИЦІ	272
	ВОЄННА ДОКТРИНА І МОСКОВСЬКІ СУПУТНИКИ	843
	ГОЛОДОВІ ЗЛОЧИНИ МОСКВИ В УКРАЇНІ	963
	РЕОРГАНІЗАЦІЯ ШКІЛЬНИЦТВА В УКРАЇНІ	1208
Штикало Дмитро	: В СІЧНЕВІ РОКОВИНИ	5
(Без підпису, ред.):	СТАЛОСЬ ЖЕ В ТІ ДНІ	3
	ПЕРЕД НОВИМ ЕТАПОМ (З нагоди 10-тиріччя «Визвольного Шляху»)	123
	ЗМІЦНИТИ ВИЗВОЛЬНИЙ ФРОНТ	363
	З ЇХ ДУХУ ПЕЧАТТЮ	483
	ЩО Є НА ПОТРЕБУ?	1084
	ВІДПОВІДЬ МОСКОВСЬКИМ ІМПЕРІАЛІСТАМ	1323

Б. ПОЛІТИЧНІ, СУСПІЛЬНІ І ГОСПОДАРСЬКІ ТЕМИ

Величківський М., проф.:	ЛІКВІДАЦІЯ СЕЛЯНСЬКОГО ПРИСАДИВНОГО ГОСПОДАРСТВА ЗА КОМУНІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ (I)	723
	(як вище, закінчення, II)	851
Д.—Ш.	: СОРОК РОКІВ ТОМУ	157
	(як вище, закінчення, 2)	268
Павлюк Михайло, інж.	: ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ ССРС	147
	(як вище, продовження, 2)	382
	(як вище, продовження, 3)	515
	(як вище, закінчення, 4)	624
	КООПЕРАЦІЯ В ССРС	971
Сулятич Мартин	: МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА І УКРАЇНА В ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (2)	25
	(як вище, продовження, 3)	139
	(як вище, продовження, 4)	256
	(як вище, закінчення, 5)	365
	КИТАЙ І УКРАЇНА	611
	(як вище, продовження, 2)	732
	(як вище, продовження, 3)	859
	(як вище, закінчення, 4)	978

Шалдій Д., інж.	: ДО ВІДНОСИН БЕОГРАД—МОСКВА	19
	ЕКСПЛУАТАЦІЙНА ПОЛІТИКА МОСКВИ В РОЗМІЩЕННІ ВИРОБНИЧИХ СИЛ	375
	МОСКОВСЬКИЙ ПРИЦІЛ НА ДАЛЕКУ МЕТУ (До питання реорганізації МТС)	603

В. ІСТОРІЯ, ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО, КУЛЬТУРА, НАУКА: СТАТТІ ТА ЕСЕІ

Биковський Л., інж.	: НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА	185
	(як вище, закінчення, 2)	294
	ГОНЧАРЕНКОЗНАВСТВО В 1955-1957 РОКАХ	1411
Боднарук Іван, мгр	: ВИХОВАННЯ НАШОЇ МОЛОДІ	1087
Бойко Юр'ї, проф.	: РОСІЙСЬКЕ НАРОДНИЦТВО ЯК ДЖЕРЕЛО ЛЕНІНІЗМУ-СТАЛІНІЗМУ	503
Ващенко Гр., проф.	: ОСВІТА В ДОРЕВОЛЮЦІЙНІЙ РОСІЇ	1335
Вітошинська Люба	: ВІДОМЕ Й НЕВІДОМЕ ПРО МАРКА ВОВЧКА	47
	(як вище, продовження, 2)	289
	(як вище, продовження, 3)	645
	(як вище, продовження, 4)	1006
	(як вище, закінчення, 5)	1243
Державин В., проф., д-р	: »ПОПІЛІ ІМПЕРІЙ« Ю. КЛЕНА І НОВІТНЯ СПРОБА ПЕРЕОЦІНКИ ЙОГО ПОЕЗІЇ	1175
	(як вище, продовження, 2)	1295
	(як вище, продовження, 3)	1407
Деркач Іван	: ШЛЯХ ТРОЯНДАМИ СТЕЛИВСЯ	1373
Кропив'янський Т.	: МИКОЛА ЗЕРОВ (Життя та діяльність).	763
Куликовський Д., д-р	: В. В. РОЗАНОВ	1164
	СИЛЮЕТА ЦАРЯ ПЕТРА І	1225
Курилас Б., о. д-р	: МОДЕРНА ПСИХОАНАЛІЗА (Фройд, Адлер, Юнг)	749
	(як вище, закінчення, 2)	883
Кухар Роман, мгр	: НЕВИСЛУХАНИЙ ГОЛОС Г. Д. ТГОРО. ДРАМАТИЧНЕ МИСТЕЦТВО В АВАНГАРДІ НАЦІЇ	1000
Кушнір Михайло	: САМІТНИК З ЕКС	1381
Лисенко Л., інж.	: СОВЕТСЬКЕ ШКІЛЬНИЦТВО В УКРАЇНІ	387
Луців Василь, д-р	: КНЯЗЬ ДМИТРО ВИШНЕВЕЦЬКИЙ-БАЙДА	277
	ІМПЕРАТОР СВЯТОСЛАВ ЗАВОЙОВНИК	991
Миколович Марія, д-р	: ВПЛИВ ПОЕЗІЇ ГОРАЦІЯ НА КИЇВСЬКИХ НЕОКЛЯСИКІВ	581
	(як вище, продовження, 2)	943
	(як вище, продовження, 3)	1068
	(як вище, продовження, 4)	1180
	(як вище, закінчення, 5)	1300
Міллер Михайло, проф.	: КАМ'ЯНІ БАВИ	399
Олесіюк-Олесевич Т., д-р	: НАШЕ МИНУЛЕ І ПЕРСПЕКТИВИ	1122
Подоланин К., проф.	: КОСМОПОЛІТИ І НАЦІОНАЛІСТИ (І).	1092
	(як вище, продовження, II)	1219

Савчук П., проф.	: Т. ШЕВЧЕНКО В СВІТЛІ ДЕРЖАВНИЦЬКИХ ІДЕЙ (І. Ранній період творчості)	892
	РЕВОЛЮЦІЙНА ТВОРЧІСТЬ Т. Г. ШЕВЧЕНКА	1367
Славутич Яр, д-р	: ДЖОН КІТС	637
Тис-Крохмалюк Ю., інж.	: ВІЙ ПІД КОНОТОПОМ	173
	РАКЕТНА ЗБРОЯ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА	285
	КАМПАНІЯ 1660 РОКУ	741
	(як вище, закінчення, 2)	873
Т. Ю.	: КНИЖКА	1020
Токаржевський І., д-р	: ХМЕЛЬНИЧЧИНА З ПОГЛЯДУ ПРАВА (закінчення, ІІІ)	37
	ЛЮБЛІНСЬКА УНІЯ І ЇЇ НАСЛІДКИ	1343
Шалдій Д., інж.	: ОДЕСА — УКРАЇНСЬКЕ МІСТО-ПОРТ.	1109

Г. ОРИГІНАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

1. Повісті, новелі, оповідання, нариси, спогади

Бачинський Євген, Єп.	: РІК 1917 (Спогади-діярії)	1099
	(як вище, продовження, 2)	1231
	(як вище, продовження, 3)	1353
Биковський Л., інж.	: ВРЕМЕН (Подорожні замітки)	417
	З ЕВРОПИ ДО АМЕРИКИ (Подорожні замітки)	784
	З ГАЛІФАКСУ ДО НЬЮ-ЙОРКУ (Подорожні замітки)	1021
	НА АМЕРИКАНСЬКОМУ СУХОДОЛІ (Подорожні замітки)	1118
Ващенко Г., проф.	: ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ШКОЛИ (спогади; продовження, 4)	55
	(як вище, продовження, 5)	193
	(як вище, продовження, 6)	306
	(як вище, продовження, 7)	423
	(як вище, продовження, 8)	525
	(як вище, продовження, 9)	658
	(як вище, продовження, 10)	795
	(як вище, продовження, 11)	907
	(як вище, закінчення, 12)	1029
Випенський Івзн	: ДО ВСІХ НА ЗЕМЛІ ЛЯЦЬКІЙ ЖИВУЧИХ	1351
Геркен-Русова Н.	: З'ЯВА НА АСКОЛЬДОВІЙ МОГИЛІ (З циклу Київської містики)	65
	ВАРКА-ПЕРЕВІЗНИЦЯ (Спогад у сорок-ліття Революції)	537
	(як вище, закінчення, 2)	669
Крижанівський А.	: СОТНЯ ДОРОГИ	84
		809
Лавренко Михайло	: НАВЕРНЕНИЙ	1265
Русов Юрій, д-р	: »БАЛАНДИСТ«	1125
Сизоненко Олександр	: ДО БАТЬКІВ (Уривок з оповідання)	1261

2. Поезії, поеми

Балицький Федір	: ПЕРЕД ПЕРШИМ СНІГОМ	78
	КАСІНСЬКІ СОНЕТИ	205
	У ТРАВНІ	546
	УЖ	635
	MOLL	891

Андієвська Емма	: КЛЯСИЧНА ОСІНЬ; ПЕРСЬКЕ	1344
Бора Богдан	: СКОСИЛИ ЦВІТ	213
	О. ОЛЬЖИЧ	255
	1933	857
	МАРУСИ Ж.	901
	СЕСТРА	1117
	ДО ДРУГА	1207
	ТОПОЛІ	1260
Буряк-вець Юрій	: ВЕСНЯНИЙ ВІТЕР	316
	ДЕРЕВЛЯНИ; ЛИШИВСЯ З НАШОЇ ДЕР- ЖАВИ ПРАХ; НАРОД ГАНЬБУ ТИХ ПА- М'ЯТАЄ ЛІТ	437-438
	ТРАВА	689
	ЗРІЛИСТЬ	921
Верес Микола	: УКРАЇНА	487
	МИ ЩЕ ПОВЕРНЕМОСЬ	496
	ВИШНІ	636
Володимир Р.	: ПЕРЕСТОРОГА	184
	МАНДРІВКА В ДОСВІТКИ (Уривок із поєми)	207
	ОДНА З ЗАВЗЯТИХ	293
	ПОКЛИКИ	305
	ПЕРЕДВЕСІННЕ	546
	ПРОВЕСНА	610
	ВИШИЙ МАРКІАН	731
	ДОСВІТКИ (Уривок із поеми)	806
	РОЗПОВІДЬ	858
	ВІРНІСТЬ	891
	ОСІННІ РЕФЛЕКСІЇ	977
	ПРОЩАННЯ; В ДОЩЕВИЙ ЧАС	1224
	ПАНТЕЛЕЙМОНОВІ КУЛІШЕВІ	1387
Гарасевич Андрій	: НАРОДИВСЯ ХРИСТОС!	4
Дорожівський Г.	: УЧИТЕЛЬ (Уривок із поеми »Іван Франко«).	1253
Дорошко Петро	: Я ЗГОДЕН НА ВСЕ	1264
Кізко Петро	: ЖОВТІЄ ПОЗОЛОТЬ	207
Клен Юрій	: ПРЯДУТЬ ХАПЛИВО ЗЛОЇ ДОЛІ ПРЯХИ (Уривок із поеми »Попіл імперій«)	1179
Лавренко Михайло	: КРУТИ	7
Легіт Андрій	: БАТЬКІВЩИНА; ЛІКИ; ГЕРОЯМ ЗА- КАРПАТТЯ	1388
Лесич Вадим	: СУСТА; ПІСНЯ ПРО НЕЗРИМИЙ СВІТ; ПЕРШИЙ ВАЛ; МУЗИЧНЕ ДЕРЕВО	414-416
Наддністровий І.	: ГОВІР ГОРИ	213
	ВДОВА ЗАЦВІЛА	271
	ЧИ ТИ ЗАБУВ	1086
Филипович Павло	: НІЧ, ЯК ЦИГАНКА СТАРА	172
	НА ПОТАЛУ КАМІННИМ КРИГАМ	371
Хміль Іван	: »СХІДНЯКАМ« І »ЗАХІДНЯКАМ«	359
	ВЕРНУСЬ	1299

І. ПЕРЕКЛАДНА ЛІТЕРАТУРА

1. Повісті, новелі, оповідання, нариси, есеї

Бедє Жозеф	: РОМАН ПРО ТРИСТАНА ТА ІЗОЛЬДУ (переклав М. Рильський)	214
	(як вище, продовження, 2)	317
	(як вище, продовження, 3)	446
	(як вище, продовження, 4)	555
	(як вище, продовження, 5)	690
	(як вище, продовження, 6)	822
	(як вище, закінчення, 7)	922

Бодлер Шарль	: ПРИВЕРНЕНА ГІДНІСТЬ	1049
Гессе Герман	: ДІЙСНІСТЬ — ЦЕ ТІЛЬКИ ВІДПАДОК ЖИТТЯ (переклав Ю. Т.)	304
Кервуд Джеймс-О.	: СУВОРІ СЕРЦЯ (повість; продовження, 5; переклав ОД)	93
	(як вище, продовження, 6)	329
	(як вище, продовження, 7)	461
	(як вище, продовження, 8)	569
	(як вище, закінчення, 9)	699
Кервуд Джеймс-О.	: ДОЛИНА МОВЧАННЯ (повість; пере- клав ОД)	937
	(як вище, продовження, 2)	1050
	(як вище, продовження, 3)	1136
	(як вище, продовження, 4)	1274
	(як вище, продовження, 5)	1393
Тгоро Генрі Дейвід	: ВОЛДЕН (переклав Р. Кухар)	408

2. Поезії, балади, поеми, елегії, епопеї

д'Аннунціо Габріеле	: ЮНІСТЬ (переклав М. Орест)	548
Блейк Вільям	: Я В ПОЛІ ЛУНКОМУ (переклав Ю. Буряківець)	548
Бравнінг Роберт	: З ПОЕЗІЙ (переклади М. Ореста)	372
Бронті Емілія	: ОСТАННІ РЯДКИ (переклав Р. Кухар)	906
Вайнгбергер Йозеф	: СЛОВО ДО ОБОРОНИ; PRO DOMO (пере- клав В. Державин)	762
ф. Гофмапсталь Гуго	: ПОДОРОЖНЯ ПІСНЯ; МОНОЛОГ ЛІКА- РЯ (переклав В. Державин)	374
Гете Й. Вольфганг	: СОНЕТ (переклав В. Державин)	906
	ЖАДА БЛАЖЕННА (пер. В. Державин)	915
	ІЗ КНИГИ »ЗАХІДНЬО-СХІДНІЙ ДИ- ВАН« (переклав В. Державин)	1027
Джонсон Бен	: НЕ БУДЬ ОЧИМА ЩЕДРА; ВИ — НА- ПУДРОВАНІ; ДО ЦЕЛІЇ (переклади М. Ореста)	1097
Кардуччі Джозуе	: СЕРЕНАДА (переклав М. Орест)	547
Кітс Джон	: СОНЕТИ (переклав Яр Славутич)	641-644
	ОДИ (переклав Яр Славутич)	778-783
	БАЛЯДИ Й ПІСНІ (пер. Яр Славутич)	902-905
	З ПОЕМИ »ЕНДІМІОН«; СОЛОВЕЙ (пере- клав Яр Славутич)	1003
Крольов Карл	: В ЗАМІТІ (переклав В. Державин)	404
Леопарді Джакомо	: ДО МІСЯЦЯ (переклав М. Орест)	547
Мейзфілд Джон	: ЗАХІДНІЙ ВІТЕР (переклав Р. Кухар)	1252
Петрарка Франческо	: ЗЕФІР ЖИТТЯ (переклав М. Орест)	547
Пов Едгар Елен	: ДО ГЕЛЕНИ (переклав В. Державин)	1255
	КРУК (перек. В. Державин)	1439
Россетті Крістіна	: ДЕНЬ НАРОДЖЕННЯ; ЛУНА; О РОЗИ; ВТОРУ (переклади М. Ореста)	1107
Теннісон Олфред	: ГОДІВА (переклав М. Орест)	683
Фрост Роберт	: ПРИВІЛЛЯ МІСЯЦЯ (пер. Яр Славутич)	288
Чосер Джофрі	: БАЛЯДА ПРО ДОБРУ ДРУЖБУ (пере- клав Р. Кухар)	936

Шіллер Й. К. Ф.	НЕНІЯ (переклав В. Державин)	850
	СВЯТО ПЕРЕМОГИ (пер. В. Державин)	1018
	ІЛІЯДИ ГОМЕРОВОЇ АЛЬФА (переклав В. Державин)	79
	(як вище, продовження, 2)	208
	(як вище, закінчення, 3)	313
	ІЛІЯДИ ГОМЕРОВОЇ БЕТА (переклав В. Державин)	441
	(як вище, продовження, 2)	549
	(як вище, продовження, 3)	685
	(як вище, закінчення, 4)	802
	ІЛІЯДИ ГОМЕРОВОЇ ГАММА (переклав В. Державин)	916
	(як вище, закінчення, 2)	1043
	ІЛІЯДИ ГОМЕРОВОЇ ДЕЛЬТА (переклав В. Державин)	1131
	(як вище, продовження, 2)	1257
	(як вище, закінчення)	1389

Д. ЮВІЛЕЇ

(Без підпису, ред.)	ЖИТТЯ В СЛУЖБІ НАРОДОВІ (До 80-річчя з дня народження проф. Г. Ващенко)	439
	У 75-річчя д-ра ДМИТРА ДОНЦОВА	1083

Е. НЕКРОЛОГИ

ДЖОН ФІНЛЕЙ СТЮАРТ	1078

Є. ОГЛЯДИ І ХРОНІКА

Вітошинський Борис	ЩОМІСЯЧНІ ОГЛЯДИ МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ, стор. 105, 227, 341, 471, 595, 710, 831, 951, 1195, 1311, 1423.	
Єндик Ростислав	ВИЗВОЛЬНА ІДЕЯ В ЧИНАХ	588

В поневоленій Україні

Д.	ПРО ОДНОГО З МІЛЬЙОНІВ	233
Шалдій Д.	РІЧНИЦЯ ВИКРИВЛЮВАННЯ ДУШ МОЛОДІ	1417
Д.	ДОГМАТИЗМ У ПРЕСІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ	1423
(Без підпису, ред.)	ІСТОРІЯ КПЗУ В НОВІЙ ВЕРСІЇ	111
	ВУЧМА І КУРБАС	113
	»ЗАКОН САМОГО ЖИТТЯ«	114
	»СТАНОВЛЕННЯ ГЕРОЯ«	115
	В БОРОТЬБІ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ	348

Ж. РЕЦЕНЗІЇ, БІБЛЮГРАФІЯ

Биковський Лев	: УКРАЇНСЬКІ НАУКОВІ ВИДАВНИЦТВА НА ЕМІГРАЦІЇ (1945-1950)	1285
Горняткевич Д.	: ВАРТІСНА ПРАЦЯ	1430
Державин В.	: ПОЕЗІЇ Б. БОЙЧУКА	116
	»ПРОСІДІНГЗ« НТШ	477
	НОВИЙ ТВІР ВИДАТНОГО ПОЕТА-СИМВОЛІСТА	478
	»ШЛЯХ НЕВІДОМОГО« ІГОРЯ КАЧУРОВСЬКОГО	592
	НОВА КНИГА ВИДАТНОГО БЕЛЕТРИСТА	947
	НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА МОСКВИ	948
	ЖУРНАЛ МОЛОДИХ	1075
	ОСЯГ ПОЕТА-СЮРРЕАЛІСТА	1186
	ІЗ СЮРРЕАЛІСТИЧНИХ ШУКАНЬ У ПОЕЗІЇ	1303
	ПЕРЕКЛАД ГІДНИЙ ШИРШОЇ УВАГИ	1305
	З ТАБОВОЇ ПОЕЗІЇ І-ої УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ	1432
Наумович Софія	: БЛАКИТНІ ДНІ О. ГРИЩЕНКА	355
	ГУЦУЛЬЩИНА ОЧИМА ПОЛЯКА	715
	НЕ ІСПИТ, А ГЕРОЇЗМ	1193
Савчук П.	: ЦІННИЙ ТВІР УКРАЇНСЬКОГО ПЕДАГОГА	349
	ШКІДЛИВА БРОШУРА	1190
Славутич Яр	: СПРОБА ЗРАЗКОВОЇ АНТОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ	1187
Тис Юрій	: НА ДОЗВІЛЛІ З »АЛЬБАТРОСАМИ« КНИГА ПРО ПІДСОВЕТСЬКУ ДІЙСНІСТЬ	118
		1074
Т. К. Ю.	: ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА	1307
Штигало Дмитро	: »УКРАЇНА В РАМКАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СХОДУ«	235

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА »В. Ш.« СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

ПРЕСОВИЙ ФОНД ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ

КАНАДА

Листа ч. 0529. (Ванкувер). Жертвували: І. Мельник — 2 дол.; по 1 дол. — В. Лобай, М. Чуйко, Є. Онуфрейчук, С. Лупиніс, І. Харина, Н. Ласківська, В. Борецький, В. Литзин, І. Антонюк, В. Камінський, С. Горошко, С. Нога, К. Козій.

США

Листа ч. 0877. (Нью-Йорк). Жертвували: Ю. Микитин — 5 дол.; по 2 дол. — Т. Шмига, Д. Залізник; С. Сербин — 1 дол.

Листа ч. 0884. (Детройт). Жертвували: М. Новаківський — 2 дол.; по 1 дол. — О. Войтович, В. Со-слер, Т. Богонович, І. Лужицький; по 50 ц. — Мудрий, М. Боровський.

Листа ч. 0917. (Ньюарк). Жертвували: по 6 дол. — А. Рогольський, М. Почтар; по 1 дол. — М. Миськів, М. Заверуха, І. Федун, С. Гриньків, С. Пісоцький, П. Козира, В. Кульманицький, М. Михальчук, Ф. Луцишин.

Листа ч. 0980. (Нью-Йорк). Жертвували: по 1 дол. — А. Іваськів, В. Магаль, Д. Залізник, М. Бабюк, Д. Петришин, Т. Спринський, І. Терещевський, М. Солима, Д. Хорват, Г. Гонтарик, М. Солима, К. Василик.

Листа ч. 0991. (Рочестер). Жертвували: по 2 дол. — М. Вовкович, М. Жук, М. Терлецький; І. Ри..., А. Дівчур, С. Сипливий, С. Чолач, В. Спільник, П. Куцгий, Кірівас, А. Фульдевич, Р. Драган; В. Гла-дун — 2.50 дол.

Листа ч. 0997. (Денвер). Жертвували: Д. Завадович — 1.50 дол.; по 1 дол. — Ю. Кобрин, Т. Кропив'янський, Б. Вавришук, В. Гурак, Л. Бі..., К. Татунько, М. Кротюк.

Листа ч. 2041. (Баффало). Жертвували: по 1 дол. — Ліщинський, Барицький, М. Палцан, Г. Костів, І. Купчан, В. Іващишин, Р. Кастрик, В. Шараван, Михаськів.

В. БРИТАНІЯ

Листа ч. 1593. Жертвували: Р. Ревко — 5 ш.; по 2 ш. 6 п. — С. Галай, І. Мокляк, М. Мула, Є. Со-хацький, Нювий; по 2 ш. — Г. Га-лай, М. Скалич.

Листа ч. 1718. Жертвували: В. Гаврилів — 10 ш.; по 5 ш. — М. Кошарка, М. Семців, В. Милян; І. Безкоровайний — 2 ш. 6 п.; по 2 ш. — М. Кувацький, М. Ко-зловський.

Листа ч. 2271. Жертвували: Ю. Кріль — 10 ш.; М. Лазор — 5 ш.; В. Мицко — 2 ш. 6 п.

НІМЕЧЧИНА

Листа ч. 1990. (Авгсбург). Жертвували: по 5 нм. — П. Когут, Г. Ковалик; по 2 нм. — Зака..., Ко-валів, І. Міськевич, Д. Гостюк; по 1 нм. — Д. Сенів, І. Мельник, В. Іваськів, Я. Кірик, Я. Клеба, В. Заклинський, В. Нагірний, М. Ко-вальчук, В. Качмар, І. Сембер, Е. Флінта, Й. Величко, Л. Вілич, В. Гаргас, Крук, О. Якібчук.

Листа ч. 1993. (Кайзерслявтерн). Жертвували: по 5 нм. — М. Фир-цович, О. Курчинський, М. Скоро-богатий; С. Квасиновський — 4 нм.; по 2 нм. — Т. Касіян, І. Гольон; по 1 нм. — Краснянчук, Г. Марущак, А. Попеску (румун), М. Зоркіч (хорват), Ю. Фаль, Стиранківський.

Індивідуальні пожертви: М. Бой-чук (Нью-Йорк) — 10 дол., І. Вин-ник (Нью-Йорк) — 5 дол., Й. Мас-лиган (Пассаїк) — 2.50 дол., М. За-цухний (Нью-Йорк) — 2 дол.

С. Ільницький (Авгсбург) — 5 нім. мар., М. Луцак (Мюнхен) — 2 нім. мар.

Ф. Мосорняк (Каннок) — 1 фунт, О. Ткачук (Аштон) — 1 фунт, І. Хома (Каннок) — 5 ш. 3 п., М. Бах-мат (Шірлей) — 5 ш.

Всім Збірщикам і Жертводавцям складаємо щирю подяку!